

BOREC

1974

LETNO KAZALO

BOREC 1974

LETNIK XXVI

Revija »Borec« izhaja mesečno. Izdaja jo Založba »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I.
Revijo ureja uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar,
Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, Črtomir Šinkovec, France Šušteršič in Zima Vrščaj.
Glavni in odgovorni urednik Črtomir Šinkovec. Tiska tiskarna Ljudske pravice.

GRADIVO ZA ZGODOVINO NOV

- Dr. Metod Mikuž: Pomembne odločitve v letu 1944 1/1
Dr. Tone Ferenc: Dejavnost nemških sil po zlomu Italije 1/7
Zdravko Klanjšček: Štajerska pred prihodom štirinajste 1/23
Dr. Metod Mikuž: Prvo zasedanje SNOS v Črnomlju 2/73
Zdravko Klanjšček: štirinajsta na Štajerskem 2/79
Dr. Tone Ferenc: Satan, njegovo delo in smrt 3/139
Dr. Tone Ferenc: Satan, njegovo delo in smrt 4/205
Lado Ambrožič-Novljan: Ofenzivni maj 1944 na Dolenjskem 5/257
Dr. Tone Ferenc: Satan, njegovo delo in smrt 5/275
Zdravko Klanjšček: Zavezniško bojišče in slovenski osvobodilni boj v poletju 1944 6—7/321
Dr. Tone Ferenc: Satan, njegovo delo in smrt 6—7/383
Jože Novak: Nemške in kvislinške sile na Slovenskem 8—9/417
Zdravko Klanjšček: Zavezniško bojišče in slovenski osvobodilni boj v poletju 1944 8—9/429
Dr. Tone Ferenc: Poslednji mesec življenja narodnega heroja Radeta Končarja 8—9/455
Zdravko Klanjšček: Zavezniško bojišče in slovenski osvobodilni boj proti koncu leta 1944 10/513
Mitja Hribovšek: Pot Džemsove čete v Prekmurje 10/535
Dr. Metod Mikuž: Drugi zbor aktivistov v Črnomlju 11/577
Lado Ambrožič-Novljan: Smrt komandanta NOV — POS 11/581
Radko Polič: Tretji sovražni vdor v Belo krajino 12/641

ZAPISI IN SPOMINI

- Petar Brajovič: Črnogorec Milovan Šarano-
vič 1/55
Tone Kebe: Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko 2/93

- Miloš Poljanšek: Spomin na Javorovico 3/135
Tone Kebe: Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko 3/149
Franjo Veselko: Med ofenzivo od Save do Krke 4/193
Tone Kebe: Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko 4/221
Rado Zakonjšek: V imenu prvega maja nad Tabor v Savinjski dolini 5/269
Tone Kebe: Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko 5/287
Maks Zadnik: Brkini so umirali v plamenih 6—7/357
Tone Kebe: Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko 6—7/383
Matevž Hacc: Srečanja in sodelovanje z Janezom Hribarjem 6—7/405
Stane Kumar: V spomin Norbertu Vebru 6—7/411
Rado Zakonjšek: Revirska četa pri Pošebalu 8—9/411
Tone Kebe: Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko 8—9/491
V. K.: Prvi oddajnik OF 8—9/500
Vera Hreščak-Beblerjeva: Usodni februar-
ski dnevi 10/545
Boris Višnovc: Srečanje s partizanom 10/557
Tone Kebe: Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko 11/590
Boris Kidrič: Poslovilne besede 11/590
Črtomir Sinkovec: Odmevi na osvoboditev Beograda 11/593
Pavla Leban: Z rano v prsih, z berglo pod ramo, z votlim očesom so peli 11/599
Jože Vidic: Zločini črne roke v Ljubljani 11/609
Tone Kebe: Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko 11/617
Jože Vidic: Zločini črne roke v Ljubljani 12/679
Tone Kebe: Iz Polhograjskih Dolomitov na Primorsko 12/689

ZGODOVINA DELAVSKEGA GIBANJA

- France Filipič: Pet desetletij po spopadu z Orjuno v Trbovljah 6—7/335
Dr. Tone Zorn: Policija o komunističnem gibanju na avstrijskem Koroškem 8—9/499

PRIPOVEDNIŠTVO

- Boris Višnovc: Človek in bitka 1/40
Vasja Ocvirk: Furlanski grof vabi na večerjo 1/45
Vasja Ocvirk: Obveščevalec v zadregi 2/116
Zima Vrščaj-Holy: Demonstrantke 3/129
Taško Gorgievski: Izžgani od sonca in žeje 4/227
Stephen Pollak: Meseci pred usodno katastrofo 5/301
Vasilij Jemeljanenko: Viharna stepa in idila s psičko 8—9/475
Boris Višnovc: Ko ne moreš več živeti doma 8—9/483

PESMI

- Dušan Mevlja: Trije partizanski soneti 1/5
Ciril Zlobec: Otroške oči 1/22
Črtomir Šinkovec: Trdi koraki 1/32
Miha Klinar: Beli tovarišici 1/44
Črtomir Šinkovec: Metež 2/92
Miha Klinar: Partizanski motiv 3/138
Valentin Cundrič: Otrokom, žrtvam fašizma 3/138
Jože Šmit: Požgana vas 3/166
Peter Levec: Neznani materi 3/172
Miha Klinar: Pozabljen grob 3/183
Andrej Kokot: Svarilo mrtvih 3/184
Janez Gorjan: Tolminska balada 4/234
Janez Gorjan: Golobar 4/244
Manko Golar: Reflektor 4/251
Janez Gorjan: Za prvi maj 5/267
Manko Golar: Nekoč bom tiho legel 5/268
Franci Lakovič: Minil je praznik 5/274
Manko Golar: Pomladna 5/308
Manko Golar: Pesem žic 5/308
Manko Golar: Zdaj sem mrtev 5/312
Stanko Vuk: Tovariška pesem 6—7/356
Črtomir Šinkovec: Spomenik 6—7/374
Miha Klinar: Rdeča rapsodija — Preludij 6—7/394
Miha Klinar: Rdeča rapsodija — Setveni spev 8—9/452
Ludvik Mrzel: Epitaf 8—9/473
Janez Gorjan: Rdeči rob 8—9/474
Jože Kos: Staremu partizanu 8—9/482
Dušan Mevlja: Sonetni tercet 8—9/501
Manko Golar: Rab 8—9/507
Miha Klinar: Rdeča rapsodija — Prometejeva pesem 10/529
Benjamin Gracer: Ljudem 10/533
Franci Lakovič: Srečanje 10/544
Gema Hafner: Žalostinka 11/580
Gema Hafner: Mladi bor 11/592
Črtomir Šinkovec: November 11/608
Gema Hafner: Barba Zvane 11/630
France Kosmač: Partizan (V spomin Francetu Kosmaču) 12/662
Andrej Rant: Sneg 12/688

KULTURA — KNJIŽEVNOST — SOLSTVO

- Emil Cesar: Književnost narodnoosvobodilnega boja in njeni stiki s tujino 1/50
France Šušteršič: Stare Prešernove Poezije 2/65
Maksim Gorki: Spomini na Vladimira Iljiča Lenina 2/69
Emil Cesar: Književnost narodnoosvobodilnega obdobja in njeni stiki s tujino 2/103
Emil Cesar: Književnost narodnoosvobodilnega obdobja in njeni stiki s tujino 3/167
Dr. Avguštin Lah: Beseda ob letošnjih Kajuahovih nagradah 4/235
Bogo Jakopič: Ob tridesetletnici smrti Sveta Marolta-Špika 5/309
Slavica Pavlič: Kratek oris partizanskega šolstva na Slovenskem 11/623
Marjan Žnidarič: Okupatorjevo šolstvo v Mariboru leta 1941 12/663
Fran Roš: Nacistični učitelji na Kozjanskem 12/675

ANKETNA VPRAŠANJA

- Dr. Tone Ferenc: Stanje in perspektive zgodovinopisja na Slovenskem 1/29
Jože Ažman: Patriotizem in domovinska vzgoja 1/33
Dr. Miro Stiplovšek: Pomembni dosežki slovenskega zgodovinopisja NOB 2/111
Dr. France Škerl: Edinstvenost znanstvene resnice 3/163
Boris Višnovc: Pogovori o mladi generaciji 6—7/389, 8—9/488, 11/631

GLEDALIŠKA UMETNOST

- Dušan Mevlja: Pot do partizanskega gledališča 3/173
Vasja Ocvirk: Za mulo boginje Talije 6—7/395

LIKOVNA UMETNOST

- Stane Kumar: Rudi Rojc, književnik in umetnik 3/185
Stane Kumar: Ob retrospektivni razstavi Krsta Hegedušiča 4/245
Dr. Ivan Sedej: Kipar Janez Weiss-Belač 5/313
Dr. Ivan Sedej: Umetnost slikarja Iveta Šubica 8—9/503
Janez Dolenc: Akademski slikar in likovni pedagog Ljubo Brovč 10/565
Dr. Ivan Sedej: Taboriščni ciklus Borčičevih grafik 12/697
Dušan Mevlja: Likovne izpovedi vojakov 12/703

POLEMIKA

- Dušan Mevlja: Narodnoosvobodilna tematika v »modernej« literature 4/239

SODELUJOČI LIKOVNIKI

Djordje Andrejević-Kun 1/49
Ismet Mujezinović 1/58
Antun Lukateli 1/59
Božidar Jakac 2/67
Ivan Seljak-Copič 3/131
Rudi Rojc 3/185, 3/187
Krstó Hegedušić 4/247, 4/248, 249, 250
Janez Weiss-Belač 5/313, 314, 315
Niko Pirnat 5/314
Ive Šubic 8—9/504, 505, 506
Ljubo Brovč 10/565, 566, 567, 568
Dore Klemenčič-Maj 11/605
Božidar Jakac 11/636
Bogdan Borčič 12/698, 699, 700

KNJIŽEVNOST — OCENE

Črtomir Šinkovec: Radosav Isaković-Rade: Kosovelova brigada 1/60
Slavko Rupel: Viktor Reimann: Doktor Joseph Goebbels 1/61
Slavko Rupel: Peter Townsend: Dvoboj orlov 1/62
Janez Stiglar: Sedem let »Vestnika koroških partizanov« 2/123
Iztok Ilich: S. Vilhar-A. Klun: Po poteh sardincev 2/127
Slavko Rupel: Han Suyin: Mao Ce Tung 3/189
Iztok Ilich: Ernest Gann: Usoda je lovec 3/190
Slavko Rupel: Dve knjigi o Leninu 3/190
Janko Poljanec: Pierre Clostermann: Veliki cirkus 3/191
Iztok Ilich: Vladimir Kavčič: Zapisnik 4/252
Iztok Ilich: Karel Grabeljšek: Velika vera 4/253
Črtomir Šinkovec: Milan Guček: Serčerjeva brigada 4/254
Črtomir Šinkovec: Srečko Kosovel: Zlati čoln in Zbrano delo 5/316
Iztok Ilich: Ivan S. Konjev: Petinštirideseto leto 5/317
Slavko Rupel: Knjižna zbirka Nobelovci 5/318
Črtomir Šinkovec: Revolucija in umetnost 6—7/413
Iztok Ilich: Slovinc sem 6—7/414
Iztok Ilich: Erich Maria Remarque: Noč v Lizboni 6—7/415
Iztok Ilich: France Klopčič: Neravnodušni državljan 8—9/508
Slavko Rupel: Anton Ingolič: Domovina v srcu 8—9/509
Iztok Ilich: Bogo Grafenauer: Boj za staro pravdo na Slovenskem 8—9/510
Janko Poljanec: S. A. Tokarev: Vera v zgodovini sveta 10/569
Janko Poljanec: Jacques Bergier: Vohunstvo v industriji in znanosti 10/570
Iztok Ilich: Ljubo Popovič: Velika igra z Dražo Mihailovićem 10/572

Iztok Ilich: Ljudmil Stojanov: Kolera 10/573
Črtomir Šinkovec: Knjiga o slovenskih izgancih 10/575
France Klopčič: Pismo uredništvu »Borca« 11/637
France Vrečar: Rudolf Hribernik-Svarun: Dolomiti v NOB 11/638
Iztok Ilich: George Martelli: Izredni obveščevalec 11/639
Slavko Rupel: Vladimir Bartol: Demon in eros 12/701
Iztok Ilich: Herma Svozilova-Johnova: Visoka napetost 12/702
Prejeli smo v oceno 1/64, 2/128, 3/192, 4/256, 5/320, 6—7/416, 8—9/512, 10/576, 11/640, 12/704

FOTOGRAFIJE IN DOKUMENTI

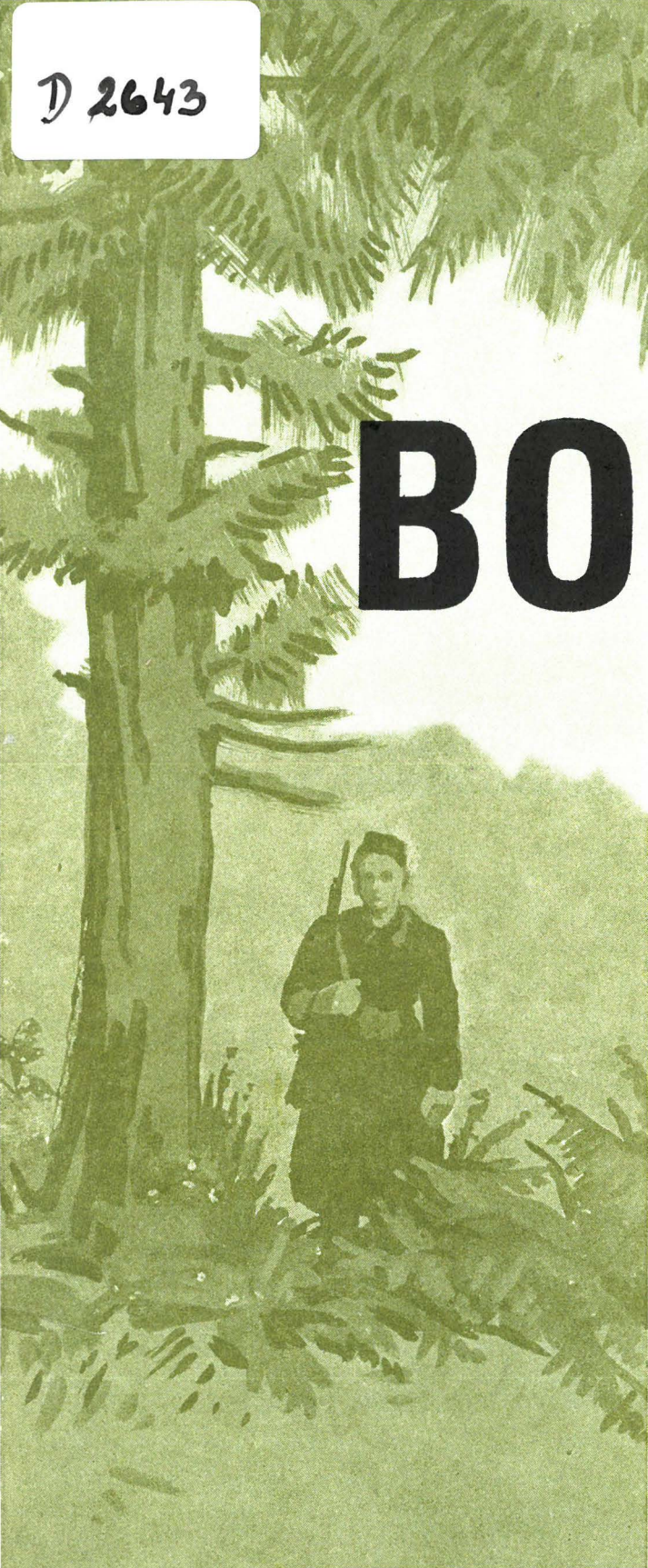
Dr. Metod Mikuž 1/1
Dr. Tone Ferenc 1/7
Lepak z odlomki iz pastirskih pisem škofa Rožmana 1/11
General Rupnik, škof Rožman, general Rösener 1/13
General Rupnik, škof Rožman, general Rösener 1/16
Domobranska prisega na meč 1/19
Zdravko Klanjšček 2/23
Člani kulturniške skupine 14. divizije (Foto: Jože Petek) 1/25
Jože Ažman 1/33
Pionirji iz Vinice v Beli krajini 1/35
Pionirji iz Osilnice na Kočevskem 1/37
Vasja Ocvirk 1/45
Emil Cesar 1/50
Petar Brajović 1/55
France Šušteršič 2/65
Maksim Gorki 2/69
Vladimir Iljič Lenin 2/71
Zasedanje SNOS v Črnomlju 2/75
Kulturniška skupina 14. divizije (Foto: Jože Petek) 2/81
Viktor Avbelj-Rudi — (Foto: Jože Petek) 2/84
Komandant Jože Klanjšček-Vasja in Tone Vidmar-Luka — (Foto: Jože Petek) 2/85
Štirinajsta divizija na Paškem Kozjaku — (Foto: Jože Petek) 2/87
Borci 14. divizije na položaju pri gradu Lindok — (Foto: Jože Petek) 2/89
Tone Kebe 2/93
Rado Pehaček 2/95
Italijani in belogardisti ženejo ujetnike iz Belške grape 2/97
Zora Zdešar 2/97
Belogardisti iz Šentjošta nad Vrhniko 2/99
Lizika Jančar-Majda 2/100
Tehniki in radiotelegrafisti glavnega štaba NOV — POS 2/101
Dr. Miro Stiplovšek 2/111
Zima Vrščaj-Holy 3/129
Miloš Poljanšek 3/135

- Mrtvi partizani na Javorovici 3/137
 Viktor Brack pred sodiščem v Nürnbergu 3/141
 Dokumenti iz Wirthove personalne mape 3/145
 Vojni zločinci pred vojaškim sodiščem v Nürnbergu 3/147
 Partizanski zdravnik dr. Rudolf Obračunč-Cedrik 3/151
 General Avšič-Hrast s svojim kurirjem 3/153
 Anton Frainga-Sokol 3/155
 Valerija Testenova 3/157
 Mirko Šuligoj 3/159
 Dr. France Škerl 3/163
 Dušan Mevlja 3/173
 Plesna folklorna skupina partizanskega gledališča 3/177
 Partizanska plesna skupina 3/179
 Gojenci igralskega tečaja v Crnomlju 3/181
 Franjo Veselko in Ivan Kronovšek 4/195
 Cankarjeva brigada na pohodu proti Trebnjem 4/197
 Odilo Globocnik 4/207
 Seznam »najzaslužnejših« morilcev v akciji »Reinhard« 4/211
 Ženske pred vstopom v celico smrti v Treblinku 4/217
 Albert Jakopič-Kajtimir 4/223
 Tabor Gregorčičeve brigade v Prodeh 4/225
 Taško Georgievski 4/227
 Karel Destovnik-Kajuh 4/237
 Lado Ambrožič-Novljan 5/257
 Del Cankarjeve brigade na poti proti Hinjam 5/259
 Borci Cankarjeve brigade v Hinjah 5/263
 Rado Zakonjšek 5/269
 Pohod Slandrove brigade prek Menine planine 5/273
 Esesovski general Odilo Globocnik 5/276
 Tloris tržaške Rižarne 5/278
 Primer zapornega lista s šifro »R 1« 5/281
 Posebnosti zaporov v rižarni pri Sv. Soboti 5/283
 Tolminska deželica z dolino Soče in s Kozlovim robom 5/289
 Komandni kader Gregorčičeve brigade 5/289
 Pogled z Matajurja na Beneško Slovenijo 5/293
 Andrej Tavčar-Slavo 5/297
 Livško sedlo z zaselkom Golobi 5/299
 Kulturna skupina 14. divizije v Babnem polju — (Foto: Jože Petek) 5/309
 Sveto Marolt-Špik 5/310
 Spomenik talcem v Zagorju ob Savi 5/311
 V napadu na Drvar so sodelovali tudi fotoreporterji 6—7/324
 Nemci na pokopališču v Drvaru 6—7/325
 Štampetov most 6—7/327
 Napad na nemški vlak v Baški grapi 6—7/331
 France Filipič 6—7/335
 Dokument o zaplembi knjige »Prvi junij« 6—7/339
- Poročilo o Rdeči pomoči v Sloveniji 6—7/343
 Dokument, ki izpričuje solidarnost slovenskega delavstva 6—7/347
 Dokument o razveljavljenju prepovedi knjige »Prvi junij« 6—7/351
 Maks Zadnik 6—7/357
 Stalinarjeva hiša v Tominjah 6—7/363
 Središče brkinske vasi Podbreže 6—7/365
 Tako je švabska vojska ropala v Lipi pri Jelšanah 6—7/367
 Značilna cerkvena v Gabrku v Brkinih 6—7/369
 Požgano Pregarje 6—7/371
 Spomenik padlim v NOB v Pregarjih 6—7/372
 Allersov dopis Oberhauserju 6—7/376
 Rižarna — krematorij pri Sv. Soboti v Trstu 6—7/377
 Pred odhodom so Nemci rižarno — krematorij podminirali 6—7/379
 Dokument o ugotavljanju zločinov okupatorja 6-7/380
 Komisija za ugotavljanje vojnih zločincev je razglasila vojne zločince 6—7/381
 Črni vrh, vas v zahodni Benečiji 6—7/385
 Vas Cenebla 6—7/387
 Frontno gledališče 6—7/397
 Skupina Frontnega gledališča 6—7/403
 Matevž Hace 6—7/405
 Janez Hribar 6—7/407
 Norbert Veber 6—7/411
 Najvišji funkcionarji v operacijski coni Jadransko Primorje 8—9/419
 Prvi bataljon vermanšafta »Marburg« 8—9/421
 Prisega zvestobe Hitlerju slovenskih domobrancev 8—9/425
 Četniki, vojščaki kralja Petra 8—9/427
 Napad Slandrove brigade v Crnem grabnu 8—9/437
 Domačija Andreja Zakonjška v Šmiklavžu 8—9/443
 Revolucionar Rade Končar 8—9/457
 Kraj, kjer je bil ustreljen Rade Končar 8—9/469
 Pogled na Rdeči rob iz Čadrga 8—9/474
 Boris Višnovec 8—9/483
 Pod severno steno Matajurja 8—9/493
 Mirko Grom 8—9/497
 Dr. Tone Zorn 8—9/499
 Ive Šubic 8—9/503
 Slandrova brigada je osvobodila Ljubno 10/515
 Štab Šerčerjeve brigade na Štajerskem 10/519
 Bataljon Bračičeve brigade 10/525
 Ivan Majnik-Džems 10/537
 Vera Hreščak-Beblerjeva in Marta Pavlin-Brina (Foto: Jože Petek) 10/547
 Kulturniška skupina 14. divizije (Foto: Jože Petek) 10/553
 Edvard Podlogar 10/557
 Franc Rozman-Stane 11/583

Komandant Stane na svojem konju 11/585	Komandant GŠS Dušan Kveder-Tomaž v po-
Važen posvet 11/587	govoru z najboljšimi borci 12/651
Spomenik Franca Rozmana-Staneta pred	Major Jože Mirtič-Zidar 12/655
rojstno hišo v Pirničah 11/589	Borci jurišnega bataljona 15. in 18. divizije
Bitka za osvoboditev Beograda 11/595	12/659
Odposlanstvo jeseniško-bohinjskega odreda	Partizanski pesnik France Kosmač 12/662
na vrhu Triglava 11/596	Marjan Žnidarič 12/663
Osvoboditev Beograda 11/597	Poročila dr. Lovra Hacina 12/683
Partizanski invalidski pevski zbor 11/601	Predolino 12/691
Livek 11/619	France Perovšek-Lado Krčan 12/693
Prosnid 11/621	Amalija Čebokli 12/695

D 2643

1974

BOREC

**Pomembne odločitve v
letu 1944**

**Dejavnost nemških sil
po zlomu Italije**

**Štajerska pred prihodom
Štirinajste**

**Patriotizem in domovinska
vzgoja**

Človek in bitka

**Furlanski grof vabi na
večerjo**

BOREC 1/74 ☆ XXVI

Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Glavni odbor Zveze borcev Slovenije

Izdaja: Zavod Borec

Uredniški svet: dr. Aleš Bebler, Ciril Cvetko, dr. Tone Ferenc, France Filipič, Rudi Janhuba, Ljuban Jakše, Franc Konobelj-Slovenko, dr. Lojze Krakar, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, Tone Svetina, Črtomir Šinkovec, dr. Jurij Titl, Vera Visočnik, Zima Vrščaj, Milan Zevart

Uredniški odbor: Ciril Cvetko, dr. Tone Ferenc, France Filipič, Ljuban Jakše, Ivan Križnar, Radko Polič (predsednik), dr. Miro Stiplovšek, Črtomir Šinkovec (gl. in odg. urednik), Zima Vrščaj

Uredništvo sprejema sodelavce vsak delovni dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana, Beethovnova 10

Poštni predal 203, telefon 21-901

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 1 **Dr. Metod Mikuž:** Pomembne odločitve v letu 1944
- 5 **Dušan Mevlja:** Trije partizanski soneti
- 7 **Dr. Tone Ferenc:** Dejavnost nemških sil po zlomu Italije
- 22 **Ciril Zlobec:** Otroške oči, pesem
- 23 **Zdravko Klanjšček:** Štajerska pred prihodom Štirinajste
- 29 **Dr. Tone Ferenc:** Stanje in perspektive zgodovinarstva NOB na Slovenskem
- 32 **Črtomir Šinkovec:** Trdi koraki, pesem
- 33 **Jože Ažman:** Patriotizem in domovinska vzgoja
- 40 **Boris Višnovec:** Človek in bitka
- 44 **Miha Klinar:** Beli tovarišici, pesem
- 45 **Vasja Ocvirk:** Furlanski grof vabi na večerjo
- 50 **Emil Cesar:** Književnost narodnoosvobodilnega obdobja in njeni stiki s tujino
- 55 **Petar Brajović:** Črnogorec Milovan Šaranović

Književnost — ocene

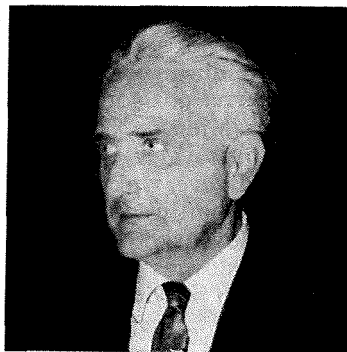
- 60 **Črtomir Šinkovec**
Radosav Isaković-Rade: Kosovelova brigada
- 61 **Slavko Rupel**
Viktor Reimann: Doktor Joseph Goebbels
- 62 **Slavko Rupel**
Peter Townsend: Dvoboj orlov
- 64 **Prejeli smo v oceno**

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Zavod Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, telefon 22-607, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 502-61806-250-514. Celoletna naročnina znaša 50 dinarjev, polletna 25 dinarjev. Posamezna številka 5 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Knjiž. št. 20125/94

Dr. Metod Mikuš

Pomembne odločitve v letu 1944

Leto 1974 nam prinaša nove naloge. Pred nami bo zopet cela vrsta novih dogodkov, narejenih pred tridesetimi leti, in premisliti bomo morali, katerih obletnico bomo praznovali in kaj bomo, kar je še veliko važnejše, ob teh praznavah tudi povedali. Napačno bi bilo, takrat pač nekaj govoriti, praznične vsebine dogodka pa ne znati povezati z revolucionarno vsebino naše sedanjosti. Vemo sicer, da se dogodki iz NOB po svoje še vedno nadaljujejo, ne znamo pa vsega tega pokazati ljudem, da bi ta nadaljnji revolucionarni razvoj tudi razumeli. Vedeti je treba vsaj to, da je bil NOB uspešen le zato, ker so se v njem borili vsi pošteni ljudje in so stali ob strani samo izdajalci. Če danes ne bomo vključevali vseh poštenih ljudi v nadaljevanje našega in njihovega NOB, ne bo današnjih uspehov. In prav za to današnjo nenehno mobilizacijo vseh poštenih ljudi so prav dobrodošle spominske slovesnosti na velike dni iz časa NOB.

I

Več kot gotovo je, da se bomo letos spomnili 1. zasedanja SNOO, ki je bilo februarja 1944 v Črnomlju. Lansko leto smo se zelo slovesno spominjali Kočevskega zbora in vsi govorniki so poudarjali, da je temeljna vsebina tega zbora izvoljeno najvišje predstavništvo slovenskega naroda, Slovenski narodno-osvobodilni odbor in Vrhovni plenum OF, oziroma njegov izvršilni organ, predsedstvo SNOO, oziroma IOOF. Vsekakor je bil poudarek na *izvoljenem* najvišjem slovenskem predstavništvu, na dosegi torej za takratne vojne razmere najvišji možni demokratični stopnji. Tako je slovenski narod prav na Kočevskem zboru dokončno vstopil v krog suverenih narodov, bojno in revolucionarno pot do tega pa je nastopil že leta 1941, kar je na zasedanju Vrhovnega plenuma OF (ob konstituiranju SNOO) tudi zelo razločno povedal.

Če smo se Slovenci že tako zgodaj proglasili za suvereni narod in to kljub obstoju sicer okupirane kraljevine Jugoslavije in njenih takratnih najvišjih organov, pa nismo niti za hip prenehali uresničevati eno od temeljnih zahtev našega NOB, da je namreč mesto slovenskega naroda le v družbi enako suverenih jugoslovanskih narodov, a to le v novi, Titovi Jugoslaviji. To je zelo jasno poudarjal IOOF že od vsega začetka, Kočevski zbor pa je poslal v Jajce

42-člansko delegacijo, ki je na drugem zasedanju AVNOJ brez pridržkov glasovala za novo Jugoslavijo, demokratično, federativno državo enakopravnih in suverenih jugoslovanskih narodov in njihovih držav.

Naravna posledica drugega zasedanja AVNOJ je bilo prvo zasedanje v Kočevju izvoljenega SNOO v Črnomlju, ki se je številčno še nekoliko okrepil in preimenoval v SNOS, postaviti temeljne kamne v NOB razvijajoče se slovenske države, v okviru federativne demokratične Jugoslavije.

V Črnomlju so bili torej pred tridesetimi leti postavljeni tile temeljni kamni slovenske države v federativni Jugoslaviji: slovenski parlament (SNOS), začasna slovenska vlada (predsedstvo SNOS) in sprejeta je bila deklaracija o ustavnih pravicah in dolžnostih slovenskih državljanov. Prvo zasedanje tega prvega slovenskega parlamenta je že samo postavilo nekaj potrebnih komisij in odborov, sicer pa je pooblastilo predsedstvo SNOS za postavitev vseh potrebnih organov (odsekov in komisij) in za izdajo zakonitih odlokov, da je mogla mlada slovenska država uspešno zaživeti.

Tako bodo letos lahko praznovali trideseto obletnico svoje ustanovitve vsi organi predsedstva SNOS (kot namestnika SNOS in prva slovenska vlada), odseki pri predsedstvu SNOS in razne komisije. Ob pregledu njihovega dela bo mogoče kaj kmalu spoznati, kaj vse je zmogla mlada slovenska država že na svojem začetku. Na tem mestu ne bi naštevali tega začetnega in nadaljnjega dela odsekov pri predsedstvu SNOS, vsega tega se bodo ob praznovanju prav dobro spomnili vsi tovariši, ki so v teh odsekih delali in s tem seznanjali predvsem mlade ljudi, ki skorajda vsega ne bodo mogli verjeti.

Priložnosti torej dovolj za praznovanja, na katerih bomo poudarili še nekaj. Čeprav nam vse te dejavnosti razvijajoče se slovenske države zlasti v prvi polovici leta 1944 zelo jasno kažejo na neke izrazite slovenske posebnosti in originalnosti (na primer delovanje Denarnega zavoda Slovenije itd.), pa je vendarle res, da so bile te posebnosti v neki meri le odvisne od obstoja in krepitve jugoslovanske federacije. Kot takrat tudi danes in v bodoče slovenska država z jugoslovansko federacijo stoji in z njo tudi pade. Seveda velja isto tudi za druge jugoslovanske narode in njihove države. Veliki slovenski in jugoslovanski revolucionar in državnik Boris Kidrič ni prav leta 1944 opustil nobene priložnosti, da ne bi šibal slovenske ozkosti, samozaverovanosti in slovenskega zaplotništva in ne poudarjal velike in globoke vsebine pravega jugoslovanstva. Nekoč sem o tem velikem človeku že zapisal in pri tem vztrajam še danes, da je bil Kidrič prav zato veliki in pravi Jugoslovan, ker je bil tudi veliki in pravi Slovenec.

Dovoljujem si predlagati, da bi bilo prav, če bi se letos prav zgodaj spomnili tridesete obletnice ustanovitve Znanstvenega instituta in Slovenskega narodnega gledališča. Pravi potomec prve ustanove je današnji institut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, v katerem je in bo po vsej verjetnosti še vedno bolj osredotočeno vse nekdanje delo te pomembne slovenske partizanske znanstvene ustanove. Ne bi bilo odveč enkrat zelo jasno poudariti, da je prav delo tega Znanstvenega instituta že jeseni pred tridesetimi leti zelo jasno in z znanstveno točnostjo izoblikovalo vse tiste načelne in pravične zahteve po slovenskih mejah proti Avstriji in Italiji, od katerih slovenski narod ne bo nikdar odstopil. Združena Slovenija v Titovi Jugoslaviji je in ostane temeljni bojni in revolucionarni program ne samo slovenskega, temveč vseh jugoslovanskih narodov.

Druga ustanova, tudi iz januarja 1944, je Slovensko narodno gledališče (SNG), katerega direktni potomec je današnje SNG v Ljubljani. Če bo ta

ustanova proslavljala svojo trideseto obletnico, bi jo rad opozoril samo na del 1. člena ustanovitvenega odloka IOOF, s katerim je SNG dobilo nalogo, da »v času našega osvobodilnega boja posreduje narodnim množicam gledališko umetnost in ... da iz samih ljudskih množic dvigne nove talente«. Če upoštevamo, da so vsi današnji časi še vedno nadaljevanje NOB, čeprav v spremenjenih okoliščinah, ta del člena iz ustanovne listine še vedno velja tudi za današnje SNG.

Ob takih kulturnih praznikih naj bi se le nekoliko zamislil ustanovitelj in ustanovljenec, kako danes pred tridesetimi leti ustanovljena ustanova dela. IOOF ima prav gotovo kontinuiteto z našimi današnjimi najvišjimi političnimi in oblastnimi organi, ki jim ne more in ne sme biti vseeno, kako njena nekdanja ustanova danes dela. Institut za zgodovino delavskega gibanja je vsekakor na pravi poti in se razvija v solidno znanstveno ustanovo, o SNG pa ni dolgo, ko sem zopet bral žalostne stvari.

Se je treba včasih spomniti tudi na to, da sta bili obe ustanovi postavljeni pred tridesetimi leti — ob skoraj istočasnem kulturniškem kongresu v Semiču — kot odgovor na veliko politično ofenzivo slovenskih izdajalcev, ki so z znano protikomunistično božično poslanico in njenim »plebiscitarnim« (to je prisiljenim podpisovanjem) hoteli izsiliti prepričanje, da je njihova izdaja opravičljiva z bojem proti komunizmu, ki bi — če bi zavladal — izkoreninil in uničil tudi sleherno slovensko kulturno dediščino in tradicijo. Smisel protiofenzive IOOF je bil torej pokazati, na katere nosilce in nadaljevalce bodoče slovenske kulture prehaja vsa slovenska kulturna tradicija, to je na takrat za svobodo se bojujoči del slovenskega naroda in le-tega potomce. Res je, da se mora tudi prava in resnična kultura samo izbojevati in to z nenehnim, neustrašnim in požrtvovalnim delom — bojem.

Ob trideseti obletnici se bo treba spomniti 2. zbora aktivistov OF, ki je bil v začetku septembra 1944 v Črnomlju. Ob velikih svetovnih in domačih dogodkih se je zbralo nad 600 delegatov odborov OF, od terenskih odborov OF do vrhovnega plenuma OF. Hitro se je bližal konec vojne in pričakovali smo ga že tisto jesen. Rdeča armada se je bližala vzhodnim jugoslovanskim mejam in vrhovni zavezniški komandant za Sredozemlje je napovedal ofenzivo najširših razmer. Delegati OF so v Črnomlju poudarili, da je OF — slovenski narod sam, njegova edina politična organizacija in iz te izhajajoča in na njej temelječa ljudska oblast slovenskega naroda. Vse to so bile velike posledice 1. zbora aktivistov OF (april 1943), ki je bil v bistvu potrditev in razglasitev Dolomitske izjave (izjave ustanovnih skupin OF) začetek marca 1943. Sredi najhujšega boja se je slovenski narod zavestno odpovedal eni od stalnih nevarnosti, bodoči strankarski razcepljenosti. Le in samo OF je mogla biti poroštvo takrat in v bodoče prepotrebne slovenske enotnosti. Kot takrat še danes veljajo na 2. zboru aktivistov poudarjene politične naloge organizacije OF: demokratična aktivizacija ljudskih množic, dvig ljudske samozvesti, samoiniciativnosti, požrtvovalnosti, budnosti itd.

Če imajo praznovanja naših velikih obletnic svoj pomen in svoj cilj, je med temi tudi ta in ne najmanjši, da nam kažejo sredi naših največjih naporov današnjih dni, pot samo naprej. Ne bi bilo tudi odveč, če bi se slovenski časniki spomnili svoje prve konference začetek maja 1944 v Metliki. Prav bi bilo, da bi dober referat prav na tem spominskem dnevu pokazal tudi na delež časnikarske besede in vsega, kar je bilo z njo v zvezi med NOB, pa tudi še po njem. Poznam dokument, ki nevsiljivo pripoveduje, kakšen vtis je napravila razstava partizanskega tiska na Primorskem na italijanske tovariše,

ki so se zgodaj spomladi 1944 prišli pogovarjat s pooblašenci našega CK o težkih in zapletenih vprašanjih skupnega slovenskega in italijanskega boja proti nemškemu okupatorju.

Morda je marsikatera naša proslava nekam utrujajoča prav zaradi tega, ker premalo poznamo lastni NOB in skušamo dati pomembnost dogodku s številnimi govori, katerih pa ne znamo prav povezati z našo vsakdanjostjo. Začetek julija bo tudi 30. obletnica prve pokrajinske konference šolskih nadzornikov Ljubljanske pokrajine. Ali ne bi mogla imeti ob tej priliki ena od še živečih partizanskih učiteljic vzorno učno uro po tistem učnem programu, ki bi bil še vedno primeren tudi danes. Globoko me vselej gane, ko ob občinskem prazniku občine Grosuplje, pa tudi drugod, podeljujejo spominske nagrade prav partizanskim učiteljem.

Takratno, partizansko vsebino je treba povezovati z našo sedanjostjo in kaj kmalu nam bo postalo jasno, zakaj smo mogli doseči velikanske stvari in — zakaj na primer danes produkcija pada. Veliki partizanski »moraš« je temeljil in izhajal samo iz ljubezni do lastnega naroda, do velike družine jugoslovanskih narodov in do vsega svobodoljubnega sveta. Naj se vse to sliši še tako staroversko in staromodno, a je le res tako.

II

Nič ne bi bilo odveč, če bi se tudi naše pokrajine spominjale zanje značilnih dogodkov pred tridesetimi leti. Res je, NOB v slovenskem kot jugoslovanskem prostoru je bila celota (enotno vodstvo), a vsaka pokrajina in pokrajinica je temu boju dajala še svojo prav posebno vsebino. Operacije 14. divizije so še kako pomembne za vso Slovenijo, a po prehodu divizije čez Sotlo, si nadaljnega razvoja NOB na Štajerskem skoraj ne moremo predstavljati brez navzočnosti 14. divizije. Mislim si, da bodo borci te divizije praznovali velike spomine na dela te divizije nekje na Štajerskem. Morda prav v Savinjski dolini, kjer je bilo pred tridesetimi leti izbojevano veliko osvobojeno ozemlje. Spomniti se bo treba tudi velikega posvetovanja štajerskih aktivistov, na katero je prinesel Aleš Bebler vrsto novih idej in vzpodbud CK KPS.

Že aprila bi se bilo treba spomniti posvetovanja gorenjskih aktivistov. Ob tej obletnici bi bilo prav povedati in pokazati na vse tiste posebnosti, ki jih je imel NOB na Gorenjskem. Morda tudi zato, ker je Gorenjska spadala pod POOF za Gorenjsko, vojaško pa pod 9. korpus.

Na Primorskem je bilo pred tridesetimi leti dvojje partijskih konferenc, veliko politično zborovanje v Vipavski dolini itd. Enkrat bo le treba pokazati tudi na globoke probleme, ki jih je prinašalo sodelovanje našega NOB z italijanskim odporniškim gibanjem. Narodnoosvobodilni boji se namreč na svetu ne ustavijo in se bodo nadaljevali vse dotlej, dokler svet res ne bo živel v miru in svobodi. Koliko zapletenih stvari prinašajo samo pravilno ne razumevana nacionalna vprašanja, njihova nastajanja in njihove rešitve. Na Primorskem bi se spomnil tudi pohoda 30. divizije v Beneško Slovenijo. Nič ne bo odveč tudi v taki obliki ponovno poudariti slovensko narodnostno in državno pravico do združene Slovenije, kar bi moral že zdavnaj razumeti tudi italijanski in avstrijski narod. Če nam ta, ali avstrijski narod dajeta neke mrvice, si pri tem še kako mislita, kakšne milosti nam izkazujeta. Ne, združena Slovenija je naša pravica. Ni vselej res, da je za neko narodnostno manjšino prvenstvene-ga pomena, kam se bolj gospodarsko nagiba.

III

Kaj bo praznovala letos naša NOV in POS? Bojev je bilo pred tridesetimi leti toliko, da vseh ne bi mogli niti omeniti. Nekaj večjih bojev se bodo VII. in IX. korpus ter 4. operativna cona prav gotovo spomnili. Treba pa bo le poudariti pomembnost akcij naših enot skupaj z našimi zavezniki (Štampetov in Litijski most, Baška grapa, akcije na železnico na Štajerskem itd.). Vse premalo včasih poudarjamo, da je bila naša NOB sestavni del velike anti-fašistične koalicije, pa je to vseeno, ali vzhodnega ali zahodnega dela. Odlikovali smo že veliko, veliko naših zavezniških soborcev, malokrat pa jim pripovedujemo tudi to, da so se borili za iste velike stvari kot smo se mi, predvsem za človeka vredno svobodo in tisto sožitje med narodi, ki se za človeški rod edino spodobi.

Ne bi pozabil spomniti se tudi ustanovitve dveh tujih partizanskih enot v Sloveniji, avstrijskega bataljona in brigade Fontanot v sestavu VII. korpusa. O diviziji Garibaldi-Natisone, ki je bila v IX. korpusu, bi govorili na Primorskem. Marsikaj neresničnega so nam italijanski in avstrijski tovariši očitali v času najhujšega, klevetniškega informbirojevskega razdobja. Eno pa bo le držalo in tudi drži, da smo bili ves čas resnični internacionalisti. In to samo zato, ker smo bili iskreni in resnični patrioti. Nam je nad vse le srečna domovina, to njeno srečo pa smo po bratovsko pripravljeni deliti z vsemi in vsakomer, ki je prav tak patriot, ki ima svojo resnično domovino tako rad, kot mi.

Mnogo bomo lahko torej letos praznovali velikih in majhnih praznikov. Ob veličastnem prazniku Kočevskega zbora sem se sam zase spomnil še posebnega dogodka. Tudi z najmlajšim rodom vred smo prižgali enajst lučk na kraju, kjer so Nemci med veliko ofenzivo 4. novembra 1943 ustrelili enajst borcev, za katerih vseh niti ne vemo imen, vemo le, da je bila med njimi tudi partizanka. Svečke so proti jutru prav lepo pogorele in zdelo se mi je, da smo padle junake prav lepo počastili. Tudi majhne stvari so včasih vredne in dostojne velikih.

Dušan Mevlja

Trije partizanski soneti

*Okupator je ob umiku tik pred porazom
storil mnogo grozodejstev in se maščeval
na nedolžnih ljudeh, za katere je sumil,
da sodelujejo s partizani.*

V zasedi

*Brez diha v mraku nanje smo prežali,
s sovraštvom silnim in prezirom.
Pričakovali smo jih s čudnim mirom,
brežčutno smo v snegu zmrzovali.*

*Na boj, krvniki, ki ste žene klali,
domove skrunili z brezsravnim pirom!
drevesa šepetajo si z nemirom.
Nedolžne žrtve bomo maščevali.*

*Morda že spanec vam oči zaslanja,
na ustnah vam morda smehlja počiva,
vam o paradah se gotovo sanja!*

*Ne veste, kaj se v ljudstvu upornem skriva,
zavojevalcem tujim se ne klanja,
njegova moč je silna, neuklonljiva!*

Snidenje

*Iz bolečine kvišku so se vzpeli
vsi težkoranjeni in prestreljeni.
S pogumom divjim spet so okrepljeni,
čeprav kosijo mine jih, šrapneli.*

*Umirajo, ki smo jih radi imeli,
tovariši v borbah prekaljeni,
v herojski smrti niso osamljeni.
Ko bomo ob grobovih pesmi peli,*

*nam bodo v dušah živi drugovali.
V svečani uri bodo z nami zbrani.
Nad našo četo bodo plapolali*

*ponosni, iz krvi junaške stkani
rdeči praporji. In rokovali
se bomo z materami in sestrámi.*

Vrnitev

*Hura! Ves blazen od veselja, vrata
odpahne. Roke v nadi razprostira.
V silnem čustvu srce vam odpira,
sprejmite spet očeta, strica, brata!*

*Sprejmite ga kot prazničnega svata
v svoj dom cvetoči. Hej, nikogar? Vdira
v prostore čudno tihe. Nem, nabira
poguma za resnico kruto. Zlata,*

*varljiva pravljica je razodeta.
V poslednji sobi svoj korak ustavi:
v njej sniva vsa družina kot zakleta.*

*Zaklana kot živina. Bled, se davi
z obupom nedopovedljivim. Sveta,
pravica, z golo roko te zadavi!*

Dr. Tone Ferenc

Dejavnost nemških sil po zlomu Italije

Nemške oborožene sile v Sloveniji so bile prešibke, da bi ob kapitulaciji Italije mogle razorožiti italijansko vojsko in moč narodnoosvobodilnega gibanja prevelika, da bi mogle zasesti ozemlje, s katerega se je umikala razorožena in deloma tudi nerazorožena italijanska vojska. Kot smo že omenili, je še pred italijansko kapitulacijo prišla na ozemlje, na katerem je bila italijanska vojska, okrepljena nemška 71. pehotna divizija s petimi polki, bili so 191., 194. in 211. grenadirski, 171. topniški ter polk planinskih lovcev »Admont«, na ozemlje, ki so ga okupirali že prej, pa še sile zaščitne policije v moči okrepljenega polka, in sicer dva bataljona na Gorenjskem in eden na Spodnjem Štajerskem.

Svojih oboroženih sil v razsežnem prostoru med Savo, Trstom in Furlanijo v organizacijskem in operacijskem pogledu tudi v tako kritičnem trenutku Nemci niso podredili enotnemu poveljstvu. Vse enote na ozemlju, kjer je bila do tedaj italijanska vojska, so podredili štabu armadne skupine B v Severni Italiji, druge pa so bile še naprej pod vodstvom višjega vodje SS in policije 18. vojnega okrožja. Vendar kaže, da sta obe poveljstvi tesno sodelovali in niso znani primeri kakšnih nesporazumov in nesoglasij.

Ker je bila večina nemških vojaških enot ob prometnih poteh, ki so jih varovale, so mogle razorožiti italijansko vojsko le ob poteh in v večjih mestih v Slovenskem Primorju, v katera so vdrle v glavnem šele po italijanski kapitulaciji. Bolj iz pregleda delovanja nemških oboroženih sil, kakor iz ohranjenih in dostopnih virov, lahko sklepamo, da so imele glavno nalogo varovati najpomembnejše prometne zveze, kar je spričo njihovega pomena v tako prehodnem prostoru ter bližine in moči narodnoosvobodilnega gibanja povsem razumljivo, naslednja naloga pa razoroževati italijansko vojsko in šele nato zasesti odročnejše predele. Svojo pozornost so posvečale predvsem prostoru med Ljubljano in Trstom, Puljem ter Reko, medtem ko sta jih Dolenjska ter vzhodni in osrednji predeli Notranjske zanimali šele nekaj tednov pozneje, ko je narodnoosvobodilna vojska Slovenije začela pritiskati čez meje osrednjega osvobojenega ozemlja. Tako so morali npr. policijske enote s prostora vzhodno in severno od Ljubljane poslati naprej v Ljubljano, nato kmalu še naprej do Pulja, nemške graničarje z Gorenjske pa na železniško progo Logatec — Št. Peter na Krasu (Pivka) itd. Za zasedbo večjih mest, kot so Trst (10. 9.), Gorica (12. 9.), Pulj (12. 9.) in Reka (14. 9.) so namreč potrebovali vedno več novih enot, druge pa so se zategadelj morale premakniti proti zahodu in jugozahodu. Tako sta slednjič ostala okupatorju na voljo za zavarovanje vse Spodnje Štajerske

in Gorenjske ter ožjega mestnega območja Ljubljane od operativnih enot le dva okrepljena policijska bataljona, 1. in 3. bataljon 19. SS policijskega polka.

Lahko ugotovimo, da nemške oborožene sile tudi po odhodu italijanske vojske iz Slovenije in vsaj zasilnem zavarovanju prometnih zvez niso bile dovolj močne, da bi razen krajev ob najpomembnejših prometnih poteh zasedle še kakšne druge večje kraje ali da bi poskušale iztrgati iz rok narodnoosvobodilnega gibanja kak večji del osvobojenega ozemlja. Že ko so prodirale s Krasa in Pivke proti Pulju in Reki 12. in 14. septembra, so morale premagati številne prometne ovire in odpor narodnoosvobodilne vojske Slovenije in Hrvaške, še manj pa so imele moči, da bi se lotile kakšnih večjih sunkov v notranjost osvobojenega ozemlja. Razen zavarovanja prometnih zvez in nekaterih industrijskih objektov so lahko napravile le kak kratkotrajen izpad na bližnje cilje ob robu osvobojenega ozemlja, kot so bili vdori v Cerknico, Polhograjske Dolomite, v okolico Ljubljane, Višnjo goro itd. V takšnem občem položaju nemške oborožene sile niso mogle posredovati v bojih pri Turjaku in se jim je ponesrečil tudi prvi globlji prodor v notranjost osvobojenega ozemlja proti Idriji, ki so jo nameravale zavzeti in zavarovati predvsem iz gospodarskih razlogov. Zaradi šibkosti partizanskih oddelkov v severnem Posočju so vendarle uspele zasesti rudnik svinca v Rablju in Bovec.

Zavedajoč se šibkosti nemških čet v razsežnem zaledju Tržaškega zaliva, težavnosti nalog zavarovanja strateško pomembnih prometnih zvez in razoroževanja italijanske vojske ter čedalje močnejšega pritiska narodnoosvobodilne vojske Slovenije in Hrvaške, so nemška poveljstva zahtevala takojšnje okrepitve. Štab armadne skupine B je npr. že 12. septembra prosil Hitlerja, naj na območje 71. pehotne divizije pošljejo policijske in druge enote za zavarovanje, ker enote, ki jih ima na voljo, ne zadostujejo za opravljanje omenjenih nalog. Potem štirinajst dni skoraj ni bilo dneva, da ne bi ponovil svoje prošnje ali zahteve. V nemškem vrhovnem vojaškem poveljstvu je zategadelj zelo zgodaj začela rasti bojazen pred vedno večjo nevarnostjo v tem prostoru, vendar je Hitler, ki se je te nevarnosti dobro zavedal, ni mogel preprečiti. Da bi obdržal zveze z nemško fronto v južni Italiji in silami v Italiji sploh prek slovenskega ozemlja ter zavaroval istrsko obalo, je moral neprenehoma pošiljati nove in vedno večje enote.

Vrhovno vojaško poveljstvo je že 10. septembra za prodor v Istro dodelilo 71. pehotni diviziji tankovsko akcijsko četo, ki pa je mogla prispeti šele 17. septembra. Hitler je 11. septembra ukazal, naj tej diviziji za čiščenje Istre, pod katero je pojmoval tudi Slovensko Primorje, dodelijo še bataljon 1. tankovskega polka 1. tankovske divizije, ki je bil tedaj na poti iz Nemčije v Grčijo. Pripeljali so ga sredi septembra v prostor vzhodno od Trsta, kjer je zavaroval železnico. Naslednjega dne, 12. septembra, je Hitler odredil, naj pošljejo v Slovensko Primorje še 901. šolski tankovski grenadirski polk, ki so ga pripeljali 20. septembra na ozemlje vzhodno od Trsta, 15. septembra pa je ukazal, naj armadni skupini B za boj proti italijanskim partizanom, pri čemer je prav gotovo mislil na Furlanijo, Goriška Brda in Beneško Slovenijo, hitro pošljejo iz Šlezije 162. pehotno divizijo »turkestansko« in jo oborožijo z zaplenjenim italijanskim orožjem. Transporti te divizije so lahko krenili šele čez teden dni. Razporedila se je na Tolminskem, v Beneški Sloveniji in Furlaniji. Ker nemške čete za zaščito prometnih zvez in odpor proti nenehno naraščajoči moči in aktivnosti slovenske narodnoosvobodilne vojske in prvih oddelkov italijanskih partizanov še vedno niso zadostovale, se je Hitler ukvarjal z načrtom o premestitvi nemške 44. grenadske divizije »Hoch- und Deutschmeister« na vzhodno krilo armadne skupine B, v okolico Trsta in Gorice, od koder naj bi prodirala proti najbolj ogroženim območjem hkrati s silami, ki naj bi jih

dal v ta namen na voljo nemški vrhovni poveljnik za jugovzhodno Evropo. Ta zamisel je že nakazovala idejo o silovitem udarcu močnejših sil, ki naj bi uničile narodnoosvobodilno gibanje v tem prostoru, idejo o veliki ofenzivi proti osvobojenemu ozemlju v zahodnem in južnem delu Slovenije, o kateri bo govora pozneje.

Ustanovitve operacijske cone »Jadransko primorje«

Po padcu fašizma v Italiji, ko je nemško vrhovno vojaško poveljstvo začelo izvajati že omenjene ukrepe po načrtu »Achse«, sta gauleiterja obeh sosednjih avstrijskih pokrajin Koroške in Tirolske menila, da je napočil čas za uresničitev starih nemških aneksionističnih teženj do tistih sosednjih slovenskih, hrvatskih in italijanskih pokrajin, ki so bile nekoč sestavni del avstrijske monarhije. S svojimi pismenimi in ustnimi vlogami sta si prizadevala prepričati Hitlerja in nekatere fašistične veljake, da je treba nemudoma načeti vprašanje povrnitve oziroma priključitve teh pokrajin k nemškemu rajhu. Vendar Hitler tega ni mogel storiti vsaj do razglasitve brezpogojne vdaje italijanske vojske.

Že dan po razglasitvi italijanske kapitulacije je koroški gauleiter dr. Rainer poslal nemškemu zunanjemu ministru Joachimmu von Ribbentropu spomenico »o ureditvi jezikovno mešanega italijanskega ozemlja med Koroško in Jadranskim morjem«. Najprej je povedal, da bi bila najustreznejša rešitev, če bi ob upoštevanju italijanskega nacionalnega čustva obnovili italijansko-avstrijsko državno mejo iz leta 1914 in v razsežnem prostoru, ki leži med njo in slovensko-hrvaško jezikovno mejo na vzhodu, dotedanjo nemško-italijansko državno mejo na Gorenjskem in Dolenjskem na severu ter Jadranskim morjem na jugu, vzpostavili nemško civilno upravo, ki naj bi jo vodil koroški gauleiter, tj. on sam, s sedežem v Celovcu. Njegova naloga naj bi bila »urediti in pomiriti narodnostne razmere, organizirati samoobrambo prebivalstva pred boljševizmom in mobilizirati vso gospodarsko moč upravnega območja za nemško končno zmago«. To je treba razumeti tako, da naj bi bili najpomembnejši nalogi nemške uprave boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju in izkoriščanje gospodarskih zmogljivosti dežele za potrebe nemškega rajha, njuno uresničevanje pa naj bi omogočile kolikor toliko mirne narodnostne razmere. To upravno območje naj bi se po takojšnji priključitvi Kanalske doline h Koroški delilo na tri manjše upravne enote, in sicer na Kranjsko, z glavnim mestom Ljubljano, Goriško z glavnim mestom Gorico in Istro z glavnim mestom Trstom. Kranjska naj bi v začetku obsegala le Dolenjsko in Notranjsko, sčasoma pa bi ji priključili še Gorenjsko. Gauleiter za Koroško je torej predlagal nekdanjo avstrijsko teritorialno ureditev, le da je Trst priključil k Istri. Odločno je odsvetoval, da bi na omenjenem prostoru v celoti ali delno uvedli vojaško upravo, češ da »težke narodnostne razmere potrebujejo vodstvo s političnimi in propagandističnimi sredstvi«. Odsvetoval je tudi, da bi uvedli dve upravni območji s šefom civilne uprave, češ da celotno ozemlje potrebuje enotno rajhovsko politiko, ki jo bo usmerjal en sam organ.

Toda Hitler je 10. septembra 1943 brez poprejšnjega posveta z nacističnimi veljaki izdal odredbo, s katero je uredil upravo v zasedeni Italiji. Še isti dan jo je dopolnil z odlokom, s katerim je v razsežnem pasu vzdolž dotedanje državne meje nemškega rajha ustanovil operacijski con »Jadransko primorje« in »Predalpske dežele«. V operacijski coni »Jadransko primorje« (Operationszone Adriatisches Küstenland) naj bi bile sledeče nižje upravne enote — pokrajine: Furlanija, Gorica, Trst, Istra, Reka, Kvarner in Ljubljana. Ne vemo, kaj je Hitler štel kot pokrajino Kvarner, verjetno tiste predele okrog Reke in v Hrvaškem primorju, ki jih je bila

dobila Italija po t.i. rimskem sporazumu 18. maja 1941. Da ne bi nastal videz, da ta odredba krši suverenost italijanske fašistične vlade, ustanovljene 9. septembra 1943 v Nemčiji, le-te in dopolnilnega odloka niso razglasili, kakor tudi ne imenovanja koroškega in tirolskega gauleiterja dr. Friedricha Rainerja in Franza Hoferja za vrhovna komisarja teh novo ustanovljenih operacijskih con. Kaže, da sta oba vrhovna komisarja na konferenci 12. septembra 1943 dobila od Hitlerja še natančnejša ustna navodila za ureditev operacijskih con. Hitler jima je tudi povedal, da iz političnih razlogov ne namerava spremeniti italijanskih državnih meja. Zunanji minister von Ribbentrop si je namreč na pobudo nemškega poslanika v Zagrebu Siegfrida Kascheja prizadeval, da bi Neodvisna država Hrvatska dobila Sušak in otok Krk, hotela pa si je pridobiti tudi vzhodno istrsko obalo, medtem ko sta si vrhovna komisarja prizadevala, da bi vsaj nekatere dele operacijskih con priključili h Koroški in Tirolski.

Ozemlje dotedanje kraljevine Italije je nemški okupator razdelil na tri dele. Med fronto in Apenini je bilo ozemlje pod nemško vojaško upravo, med Apenini in južno mejo omenjenih operacijskih con je bila Mussolinijeva »Socialna republika Italija«, na severu pa operacijski coni. Zahodneje od njiju, ob švicarski in francoski meji, naj bi ustanovili še nove operacijske cone.

Ureditev operacijske cone »Jadransko primorje« in prevzem oblasti visokega komisarja sta potekala v dveh fazah. Najprej je to ozemlje postalo operacijsko območje nemške vojske, na katerem je imel vrhovno oblast »poveljnik nemške vojske v Sloveniji«, poveljnik 71. pehotne divizije generalmajor Wilhelm Raapke. Ker se je težišče njegovih čet po italijanski kapitulaciji pomikalo vedno bolj proti zahodu, je naprosil dr. Rainerja naj bi prevzel odgovornost za vse zaledje omenjene divizije. Ta je res najprej prevzel civilno oblast v Ljubljanski pokrajini, vendar je bila zaradi tega, ker je narodnoosvobodilno gibanje obvladovalo skoraj vso Dolenjsko in Notranjsko, omejena le na Ljubljano in nekaj večjih krajev ob železnici Ljubljana—Postojna. Razsežno ozemlje Slovenskega Primorja, Istre, Hrvatskega primorja in Furlanije je ostalo še nekaj časa pod nemško vojaško upravo, ki seveda ni bila v prav nič boljšem položaju kot tista v Ljubljanski pokrajini.

Oblikovanje pokrajinske uprave v Ljubljanski pokrajini

Visoki komisar za operacijsko cono »Jadransko primorje« je takoj poslal v Ljubljano za vodjo civilne uprave radovljiškega deželnega svetnika dr. Rudolfa Hintereggerja, ki ga je že 17. septembra 1943 zamenjal kamniški deželni svetnik dr. Hermann Doujak. Najprej sta bila oba formalno podrejena nemškemu komandantu mesta.

Ni znano, ali je Hitler na že omenjeni konferenci 12. septembra 1943 dal dr. Rainerju kakšna natančnejša navodila, kdaj in kako naj prevzame oblast v svoji operacijski coni, pač pa vemo, da je le-ta že 15. septembra prispel s spremstvom v Ljubljano, povabil v vladno palačo ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana in ga vprašal, kdo bi bil najustreznejši načelnik pokrajinske uprave v Ljubljanski pokrajini. Škof mu je predlagal tedanjega mestnega župana generala Leva Rupnika, ki je po nekajdnevnem premisleku 18. septembra odgovoril pritrdilno. Čez dva dni so ga odpeljali v Celovec, kjer je visoki komisar še tisti dan izdal »odredbo o izvajanju javne uprave v Ljubljanski pokrajini«. Ta je določila, da bo tej pokrajini načeloval šef pokrajinske uprave z naslovom predsednik in bo pri svojem delu uporabljal že obstoječe upravne organe. Vladni predsednik za Koroško dr. Ferdinand

Škofje proti boljševizmu

in proti njegovemu predhodniku - komunistični OF

Ker komunizem božje zapovedi zametuje in na odgovornost pred bogom ne veruje, govori zopet papež Pij XI.:

»Komunizem se ničesar ne plaši, ničesar ne boji, da doseže svoj cilj. Vsa sredstva rabi, nič mu ni greh, z lažjo, ropi in umori, z nečloveškim strahovanjem in nasiljem skuša priti do svojih ciljev.«

»Kdor prostovoljno podpira komunizem in mu s tem pomaga doseči njegove brezbožne cilje, ta podpira borbeno brezboštvo in zato smrtno greši, hujše kakor bi gresil s krivoverstvom.«

»Vsem staležem hoče komunizem odtegniti vsa njihova proizvodna sredstva, kajti vsa privatna lastnina naj preide v državno lastnino, celo posestva kmetov.«

»Komunizem odtegne s tem ljudem vse, kar more biti njihova last. Zato je glavna zahteva komunizma, odpraviti privatno lastnino, ne samo zemljskega posestnika, temveč tudi vsa proizvodna sredstva, tovarne, stroje itd.«

S takšnimi lepaki so izdajalci slovenskega naroda širili najbolj značilne odlomke iz pastirskih listov škofa Rožmana

Wollsegger je 22. septembra ob navzočnosti vodij nekaterih ustanov generala Rupnika slovesno namestil v vladni palači v Ljubljani za šefa pokrajinske uprave.

Zanimivo je, da je odredbe, ki so bile objavljene v uradnem listu, do 21. septembra 1943 izdajal še vedno visoki komisariat za Ljubljansko pokrajino, podpisoval pa podprefekt, vikar Pietro David. Hkrati sta odredbe vojaškega značaja izdajala tudi poveljnika nemških enot v Ljubljani in okolici, vendar so njune odredbe objavljali le v dnevnem časopisju.

Pokrajinska uprava za Ljubljansko pokrajino je v glavnem imela tiste upravne oddelke in odseke kot prej italijanski visoki komisariat ali še prej jugoslovanska uprava dravske banovine, le da so ob italijanski kapitulaciji ali nekaj dni pozneje odšli vsi italijanski visoki uradniki. Odšli so tudi okrajni glavarji okrajnih glavarstev Ljubljana—okolica, Logatec, Novo mesto, Črnomelj in Kočevje, od katerih so bili poslednji trije itak na partizanskem osvobojenem ozemlju. Za tiste okraje, katerih središča niso bila na partizanskem svobodnem ozemlju, je Rupnik imenoval okrajne glavarje konec septembra ali začetek oktobra 1943, medtem ko jih je za okraje, ki so bili takrat še v celoti na partizanskem svobodnem ozemlju, imenoval šele konec oktobra ali v začetku novembra 1943. Poslal jih je šele med nemško ofenzivo 2. novembra 1943 prek Krškega in Kostanjevice in sicer v Novo mesto, Črnomelj in Kočevje. Črnomeljski okrajni glavar in njegovo spremstvo nista nikdar prispela na določeno mesto, ker je 5. novembra njun avtobus napadel in uničil na Gorjancih bataljon 15. (belokranjske) brigade. Okupator in Rupnikov kvislinški

režim nista potem nikdar več poskušala vzpostaviti svoje oblasti v tem okraju, ki je bil svoboden do konca vojne. Tudi odredbo o postavitvi županov in občinskih sosvetov v Ljubljanski pokrajini je Rupnik mogel izdati šele 12. novembra 1943, ko se je končala nemška ofenziva na Dolenjskem in Notranjskem.

Ker so v drugih pokrajinah operacijske cone »Jadransko primorje« ostale stare italijanske policijske ustanove, si je pokrajinska uprava v Ljubljani prizadevala, da bi v Ljubljanski pokrajini razen nemške obstajala še slovenska policija. Rupniku je uspelo, da je nemški okupator privolil v imenovanje zagrizenega protikomunista in predvojnega šefa ljubljanske policije dr. Lovra Hacina za upravnika policije v Ljubljani. Uprava policije je svojo dejavnost postopoma razširila še na nekatere večje kraje v pokrajini, kot so Novo mesto, Kočevje, Logatec itd. Z nemško varnostno policijo v Ljubljani jo je povezoval posebni zvezni oficir.

Teden dni po imenovanju Leva Rupnika za šefa pokrajinske uprave v Ljubljani je Mussolini ponovno imenoval za visokega komisarja te pokrajine Emilia Graziolija, kar je Nemce in slovensko buržoazijo močno vznemirilo. O tem so seznanili tudi Himmlerja, vendar ne vemo za njegov odgovor. Znano je le, da je poveljnik nemških čet na območju Ljubljane, polkovnik Oertl, dobil nalogo, naj pričaka Graziolija na postaji in mu dovoli bivanje v mestu le kot gostu. To se je tudi zgodilo. Grazioli se je moral vrniti v Italijo. Mussolinijeva vlada je sicer ugovarjala, toda nemški organi in Hitler so ostali pri svojem sklepu.

Imenovanje Graziolija za visokega komisarja Ljubljanske pokrajine in nekaterih drugih fašistov za prefekte drugih pokrajin operacijske cone »Jadransko primorje« je namreč sledilo vesti, da je vrhovni komisar prevzel oblast v tej coni. To se je zgodilo 29. septembra 1943, ko je nemška vojska že izvedla prvi del svojih ofenzivnih operacij v Sloveniji in »očistila« Kras, Vipavsko dolino, Trnovski gozd in Banjško planoto. »Odredbo o izvajanju javne oblasti po vrhovnem komisarju v operacijski coni »Jadransko primorje« je tako vrhovni komisar dr. Rainer izdal šele 1. oktobra 1943. Objavil jo je najprej po radiu — to je bila prva uradna vest o ustanovitvi operacijske cone — nato pa v prvi številki uradnega lista, ki ga je začel izdajati 15. oktobra 1943. Prvi člen odredbe določa, da bo izvajal oblast v operacijski coni, ki jo sestavljajo pokrajine Furlanija, Gorica, Trst, Istra, Ljubljana in Kvarner z vključenimi območji Sušak, Bakar, Cabar, Kastav in Krk. V drugem členu je določil, da ostane v veljavi dotedanje pravo, kolikor ne nasprotuje varnostnim ukrepom in kolikor ga ne bo sam spremenil, v tretjem je zavezal vse urade, naj nadaljujejo svoje delo po njegovih navodilih, v poslednjem pa je raztegnil veljavnost odredbe nazaj do 29. septembra 1943.

Ker je nemški visoki komisar predvideval, da bodo prefekti v pokrajinah nenemške narodnosti, jim je z odredbo 22. oktobra 1943 določil »nemške svetovalce«, ki naj bi skrbeli za to, da bo delo upravnih organov v pokrajinah v skladu z njegovimi navodili. Imeli naj bi pravico dajati navodila in nasvete prefektom in šefu pokrajinske uprave v Ljubljani. Nemškega svetovalca v Ljubljanski pokrajini dr. Hermanna Doujaka, postavljenega še pred izidom odredbe o nemških svetovalcih, je kmalu na Himmlerjevo posredovanje zamenjal Erwin Rösener, dr. Doujak pa je postal »upravni svetovalec«. Oba sta ostala na svojih položajih do začetka maja 1945.

V Ljubljanski pokrajini, kakor tudi v drugih pokrajinah operacijske cone »Jadransko primorje«, je imel dejansko oblast nemški okupator, pokrajinska uprava pa je bila pristojna le za reševanje določenih samoupravnih zadev in bila dolžna dajati pomoč nemškim okupacijskim organom. Hkrati moramo ugotoviti, da v nobeni drugi pokrajini ni bilo sodelovanje med pokrajinsko upravo in nemškim okupatorjem tako tesno kot v Ljubljanski pokrajini. Najvidnejši eksponent slo-

General Rupnik, škof Rožman in general Rösener na domobranski paradi 12. decembra 1943

venske kontrarevolucionarne buržoazije Lev Rupnik je do zloma nemškega rajha celo hvalil nekakšen Hitlerjev prisrčni odnos do malih narodov, čeprav je bilo takrat že skoraj vsemu svetu jasno, da bi zmaga nemškega nacizma pomenila smrt mnogih malih narodov, zlasti slovanskih. V svoji poldrugo leto trajajoči politični karieri se je izkazal kot zvest podpornik nemškega nacizma in odločen germanofil. Sodelovanje pokrajinske uprave v Ljubljanski pokrajini z nemškim okupatorjem je bilo tesnejše v primerjavi z upravami drugih pokrajin v coni, kajti italijanski prefekti so gledali v operacijski coni krnitev italijanske suverenosti v obliki Mussolinijeve socialne republike in so kljub oviram poskušali vzdrževati zvezo z njo, pokrajinska uprava v Ljubljani pa je po odhodu italijanske okupacijske uprave upala na ustanovitev nekakšne avtonomne slovenske države, ki bi obsegala vsaj celo Kranjsko, seveda v mejah nemškega rajha. Ko so Rupnik in njegovi privrženci uredili upravo, kolikor so jo pač mogli, so namreč začeli misliti na to, da bi s povečevanjem upravnega območja na Primorsko in Gorenjsko in s širjenjem svoje oborožene sile, propagande itd. krepili svojo moč in veljavo. Pri tem so jih podpirali nekateri nemški krogi in sicer zaradi neugodnih političnih in vojnih razmer, v katere jih je spravil osvobodilni boj slovenskega naroda. Nacisti so bili združeni Kranjski pripravljeni dati nekakšno polovično avtonomijo, seveda kolikor bi to mobiliziralo ljudske sile in gmotna sredstva za nemški rajh. To koncesijo so bili pripravljeni dati le toliko časa, dokler bi za njih trajale neugodne razmere.

Ceprav je Ljubljanska pokrajina postala sestavni del operacijske cone »Jadransko primorje«, vsi okupatorjevi organi v njej niso bili podrejeni osrednjim organom te operacijske cone. Tako so bile nemške policijske ustanove, ki naj bi vodile v pokrajini boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju, podrejene tistim nemškim policijskim ustanovam, ki so že do tedaj vodile boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju v Spodnji Štajerski in Gorenjski. Vsa policija v Ljubljanski pokrajini je spadala pod višjega vodjo SS in policije v 18. vojnem okrožju, SS gruppenführerja in generallajtnanta policije Erwina Rösenerja in ne pod višjega vodjo SS in policije za operacijsko cono »Jadransko primorje«, v Ljubljani pa si je uredil svojo izpostavo komandant varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko in ne poveljnik varnostne policije in varnostne službe za operacijsko cono »Jadransko primorje«. Tej izpostavi je bila v Ljubljani podrejena tudi slovenska politična policija, ki ji je šef pokrajinske uprave Lev Rupnik določil za direktorja zloglasnega dr. Lovra Hacina; med obema je bil posebni oficir za zvezo. Dejstvo, da je osvobodilni boj slovenskega naroda tesno povezan ne oziraje se na okupacijske meje, je nemškega okupatorja prisiljevalo, da se pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja ni togo držal upravne razmejitve. Zato je razumljivo, da je boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju tudi na območju Ljubljanske pokrajine vodil Rösenerjev »operativni štab za uničevanje tolpe« (Führungsstab für Bandenbekämpfung), ki so ga ustanovili v Ljubljani 30. septembra 1943, in ne tisti za operacijsko cono »Jadransko primorje«, ki so ga ustanovili nekoliko pozneje. Podobno kot je Himmler storil že 21. junija 1943 za Gorenjsko in Spodnjo Štajersko, je decembra 1943 tudi operacijsko cono »Jadransko primorje« razglasil za »območje partizanskega bojevanja« (Bandenkampfgebiet).

Okupatorska oblast v Slovenskem Primorju

Kot rečeno, je nemški vrhovni komisar za operacijsko cono »Jadransko primorje« prevzel oblast nad večjim delom cone šele 29. septembra 1943. Svoj urad si je uredil v justični palači v Trstu. Načelniki oddelkov so bili upravni funkcionarji iz Celovca, tako da so imeli nekateri enak položaj v uradu državnega namestnika v Celovcu in v uradu vrhovnega komisarja v Trstu. Urad v Trstu je vodil vladni predsednik dr. Ferdinand Wollsegger iz Celovca.

Šele čez mesec dni je vrhovni komisar začel v posameznih pokrajinah nameščati prefekte, ki so bili vsi italijanske narodnosti. Oktobra je prefekt Trsta postal Bruno Coceani v Gorici pa grof Marino Pace, novembra v Vidmu Riccardo De Bedeni in na Reki Alessandro Spalatino, decembra 1943 pa v Pulju Ludovico Artussi. Imeli so na voljo urade prefektov, svojih predhodnikov. Podobno kot je poskusila za Ljubljansko pokrajino, je Mussolinijeva vlada tudi za te pokrajine imenovala svoje prefekte, vendar se nemška vlada in visoki komisar nista ozirala na takšna imenovanja. Kot v Trstu je nemški visoki komisar na položaj nemških svetovalcev pri prefekti v operacijski coni postavil višje uradnike naciste, ki so dotlej službovali na Koroškem in celo na Gorenjskem.

V Slovenskem Primorju pod Italijo ni bilo med prefekti in župani nobenih vmesnih okrožnih ali okrajnih upravnih organov. Tudi nemški okupator jih ni uvajal. Na razsežnem osvobojenem ozemlju, na katerem je živelo v veliki večini slovensko in hrvaško prebivalstvo, ni bilo več italijanskih županov in uradnikov. V predelih, ki jih je okupator po vojaških ofenzivnih operacijah konec septembra in v prvi polovici oktobra 1943 trdneje zasedel, je na slovenskem narodnem ozemlju

skušal nameščati slovenske župane, vendar je uspešnejše izvajanje tega načrta močno oviralo narodnoosvobodilno gibanje, ki je razglasilo bojkot vseh okupatorjevih ukrepov in tudi njegove uprave.

V večini pokrajin operacijske cone so ostali tudi dotedanji pokrajinski policijski organi, kvesture, ki so jih vodili italijanski kvestorji. Nekateri so delovali tako kot v času pred italijansko kapitulacijo, ponekod pa so ostale nedotaknjene tudi karabinjerske ustanove. Kljub temu je imel dejansko in vrhovno policijsko oblast v coni in pokrajinah nemški okupator. Že septembra 1943 so postavili za višjega vodjo SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje« SS gruppenführerja in generallajtnanta policije Odila Globocnika s sedežem v Trstu. V pokrajinah, razen v Ljubljanski, kamor njegova oblast ni segala, je imel svoje poverjenike, komandante SS in policije v Trstu, Gorici, Vidmu, Pulju in na Reki, nadziral pa je tudi delo poveljnikov varnostne policije in varnostne službe ter redarstvene policije, ki sta imela v pokrajinah svoje izpostave oziroma odseke. Globocniku je bila podrejena še posebna akcijska skupina »Reinhardt«, ki je imela nalogo »očistiti« operacijsko cono Židov in ki je v ta namen v tržaški rižarni uredila zapore in krematorij. Globocnik ni bil neposredno podrejen Berlinu kot je bil vodja SS in policije v Ljubljanski pokrajini, temveč najvišjemu vodji SS in policije v Italiji.

Čeprav so nacisti utemeljevali ustanovitev operacijskih con s strateškim pomenom teh prehodnih ozemelj, je bilo vendarle jasno, da gre bolj za politični kot za vojaško strateški ukrep. Strateški razlogi bi terjali, da operacijske cone upravljajo izključno vojaški poveljniki. Toda ko je Hitler v začetku oktobra 1943. leta imenoval generala Ludwiga Küblerja za vojaškega poveljnika v operacijski coni »Jadransko primorje«, mu ni dal nobenih upravnih pristojnosti. Vojaški poveljnik je bil odgovoren le za vojaške enote in je imel v tridesetkilometrskem obalnem pasu tudi varnostne naloge. Izven tega pasu je te naloge opravljal policijski operativni štab za uničevanje tolpe, s sedežem v Trstu, pozneje pa v Gradiški. Vojaškemu poveljniku so bili podrejeni še posebno teritorialno »vojaško poveljstvo 1001« v Trstu z nižjimi teritorialnimi poveljstvi v Trstu, Pulju, na Reki in v Ljubljani, »vojaško poveljstvo 1002« v Gorici s podrejenima poveljstvoma v Gorici in Vidmu, čeprav Mussolinijeva vlada formalno ni imela v operacijski coni nobenih pristojnosti, da izvaja mobilizacijo in organizira organe italijanske fašistične republikanske vojske, so Nemci dovoljevali nekatera takšna poveljstva. V Trstu je bilo 204. vojaško regionalno poveljstvo za Julijsko krajino pod vodstvom italijanskega generala Giovannija Esposita, v glavnih mestih pokrajin, z izjemo v Ljubljani, pa pokrajinska vojaška poveljstva št. 31–35 in vojna okrožja št. 94–97. Ta poveljstva so smela novačiti za fašistično republikansko vojsko le prostovoljce in še teh največ pet odstotkov glede na celotno število vpoklicanih v vojsko, organizacijo Todt, domobranstvo in druge formacije v operacijski coni. Seveda je takšno stališče nemškega okupatorja nenehno vzbujalo nezadovoljstvo in celo proteste italijanskih fašistov. V operacijski coni je nemški okupator dovoljeval organizacije fašistično republikanske stranke.

Ustanovitev Slovenskega domobranstva in Slovenskega narodnega varnostnega zbora

Ni še popolnoma ugotovljeno, kdo je prvi dal pobudo za ustanovitev Slovenskega domobranstva, vodstvo slovenske kontrarevolucije ali nemški okupator, gotovo pa je, da je bila obojestranska želja ustanoviti čimprej enote za boj proti NOV iz vrst Slovencev. Obstajajo podatki, da naj bi že 13. septembra 1943 Slovenska zveza dala

Od leve na desno: general Rupnik, škof Rožman in general Rösener opazujejo domobransko parado

privolitev za vojaške razgovore z nemškim okupatorjem, da naj bi kmalu po nemški zasedbi Ljubljane dva njena predstavnika obiskala Erwina Rösenerja, ko je ta po italijanski kapitulaciji obiskal Ljubljano, in posredovala, naj privoli v ustanovitev nekakšnega »sestava« tj. oborožene formacije za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju, itd.

Sredi septembra 1943 so iz belogardistov iz Ljubljane in okolice ter tistih, ki so v mesto pribežali od Zapotoka, sestavili 1. bataljon Slovenske domobranske legije, iz nekdanjih belogardističnih posadk ob železnici Ljubljana—Rakek in v Dolenjcih pa v Logatcu 2. domobranski bataljon. Nato so v Kostanjevici ustanovili še tretji domobranski bataljon iz belogardistov, ki jim je uspelo zbežati na nemško okupacijsko območje iz vzhodnega dela Dolenjske. Ti trije bataljoni, ki so jim poveljevali stari belogardistični oficirji, ki so bili vsi aktivni oficirji bivše kraljevske vojske, so bili v organizacijskem, oskrbovalnem in taktičnem pogledu povsem podrejeni bližnjim nemškim vojaškim ali policijskim oficirjem in so jih uporabljali za trenutne operativne naloge. Čez poldrugi mesec, 1. novembra 1943, so iz beguncev, ki so prihajali z Dolenjske, v Ljubljani ustanovili še en šolski bataljon.

Do trdnjše medsebojne povezave teh prvih domobranskih enot je prišlo šele nekaj tednov po njihovi ustanovitvi in sicer v okviru t. i. Slovenske legije. Istega dne, ko je Lev Rupnik postal predsednik pokrajinske uprave, so na pobudo vodstva Slovenske ljudske stranke v Ljubljani ustanovili Protikomunistični odbor, ki mu je predsedoval Milan Javornik. Ta odbor je že drugi dan sklenil organizirati obveščevalno službo, ki naj bi za novega okupatorja zbirala podatke o partizanih, aktivistih OF in privržencih narodnoosvobodilnega gibanja sploh, ter reorganizirala dotedanje belogardistične enote. Po seji je tričlanska odborova delegacija obiskala Rupnika in mu predlagala, naj določi poveljstvo Slovenske domobranske legije in ji iz propagandnih razlogov dovoli slovensko zastavo.

Slovensko reakcionarno vodstvo je bilo prepričano, da je nemški vrhovni komisar za operacijsko cono »Jadransko primorje« dal šefu pokrajinske uprave široka pooblastila. Zato se je Rupnik v Rösenerjevi odsotnosti razglasil za komandanta Slovenskega domobranstva, za glavnega inšpektorja pa imenoval polkovnika Antona Kokalja. Z vodjo koroškega propagandnega urada nacistične stranke dr. Karlom Lapperjem sta sestavila razglas, ki so ga 24. septembra objavili vsi slovenski dnevniki. Razglas je sporočil prebivalstvu, da je ustanovljena slovenska domobranska legija, v katero naj se prostovoljno prijavi vsak za orožje sposoben Slovenec od 18. do 35. leta starosti. Drugi dan je Rupnik izdal povelje, s katerim je domobranskim enotam sporočil, da prevzema poveljstvo nad Slovenskim domobranstvom. Ko se je višji vodja SS in policije 18. vojnega okrožja Rösener vrnil v Ljubljano, ni potrdil tega, da se je Rupnik sam postavil za komandanta Slovenskega domobranstva in ga je kmalu razrešil te dolžnosti. V novi organizacijski shemi tega mesta ni predvidel, pač pa je še nekaj časa dovolil obstoj glavnega inšpektorata Slovenskega domobranstva.

Očitno je tičal globlji vzrok teh sprememb v različnosti ciljev slovenske kontrarevolucije in nemškega okupatorja. Zavzemajoč se sicer za enotno fronto z okupatorjem v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju in narodnoosvobodilni vojski je kontrarevolucionarno vodstvo menilo, da bo ta boj uspešnejši, če bo okupator dovolil vsaj videz slovenske samostojnosti v okvirih nemškega rajha, vsaj kot za časa Avstrije, in če bo doseglo razširitev svojega vpliva na ozemlje vse Slovenije ter na vsa področja dejavnosti. Prepričano je bilo, da bo v tem primeru imelo tolikšno moč, da bo moglo uničiti »komunistično Osvobodilno fronto«. Seveda je prozahodno usmerjeni del vodstva hkrati pričakoval, da bo tak samostojnejši položaj v primeru zloma hitlerjevske Nemčije omogočal trdnejše organizacijske osnove za prevzem oblasti in prehod na stran zahodnih zaveznikov.

Te težnje po večji samostojnosti so bile v ostrem navzkrižju z že prej javno proklamiranimi in uresničevanimi nacističnimi raznarodovalnimi ukrepi na Štajerskem in Gorenjskem, za katerimi so stali interesi tamošnje močne kolonije Nemcev ter Kočeverjarji, kulturbundovci in nemškutarji. Bile so v navzkrižju tudi s stališčem nemškega državnega vodstva, da ne bo spremenilo stanja glede meja Italije do končane vojne. Po drugi strani pa je nemški okupator dobro vedel, da je del tega vodstva prozahodno usmerjen.

Lahko trdimo, da je nemški okupator v svojih poskusih, da razreši ta nasprotja, dovoljeval reakcionarnemu vodstvu le toliko drobtinic navidezne slovenske samostojnosti, kolikor jih je bil prisiljen odstopiti spričo pritiska osvobodilnega gibanja, da bi mobiliziral čim več slovenskih moči za uresničitev svojega bližnjega cilja, uničenje osvobodilnega gibanja. Hkrati pa se ni odrekel svojih končnih ciljev, temveč jih je le odložil za kasnejše obdobje.

V ljubljanskem taboru slovenske kontrarevolucije se je kmalu začel boj za vpliv v novi oboroženi formaciji. Vodstvo klerikalne Slovenske legije je ugotavljalo, da je domobranstvo pod njenim vplivom, iz drugih političnih strank pa se prijavlja v domobranstvo razmeroma manj ljudi. Toda nemški okupator, ki je ob pomanjkanju lastnih sil za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju hotel imeti sicer enotno usmerjeno »protikomunistično akcijo« in so ga motili boji za prestiž med voditelji slovenskih meščanskih strank, ni dovolil prevelike avtonomnosti, čim je čutil, da se je njegov položaj utrdil. Dvanajstega oktobra je ukinil glavni inšpektorat Slovenskega domobranstva in namesto njega ustanovil organizacijski štab. Organizacijski štab ni bil samostojno poveljstvo, temveč le organ, ki je po njegovih navodilih organiziral domobranstvo in skrbel za izvajanje posameznih nalog. Neka-

teri domobranski častniki so sicer protestirali proti kršitvi prej danih obljub o delovanju domobranstva pod slovenskim poveljstvom, vendar okupator protestov in groženj z odstopom ni jemal resno.

Kljub takšnim spremembam so si vsi tokovi slovenske kontrarevolucije prizadevali, da bi se njihovi privrženci iz vrst častnikov in podčastnikov vključili v čim večjem številu v Slovensko domobranstvo, upajoč da bodo tako v njem okrepili svoj vpliv. Bilo jih je premalo, kajti od tistih, ki so bili tik pred italijansko kapitulacijo še v Ljubljani ali pa so se vrnili iz taborišč, jih je veliko odšlo v narodnoosvobodilno vojsko.

Da bi okrepil zanesljivo kadrovsko jedro domobranstva, hkrati pa tudi nemški vpliv, je višji vodja SS in policije 18. vojnega okrožja general Rösener dobil 1. novembra 1943 iz Berlina okrog deset nemških oficirjev in dvajset podoficirjev, ki naj bi bili v pomoč pri ustanavljanju, urjenju in vodenju domobranskih enot. Iz dela le-teh so ustanovili poseben izgraditveni štab (Aufbaustab), ki je določal zvezne oficirje in inštruktorje pri večjih domobranskih enotah. Ti so ga med drugim tudi obveščali o razpoloženju med moštvom in nadzirali uresničevanje navodil, ki jih je dajal organizacijski štab slovenskega domobranstva, oziroma povelj, ki so jih enote dobivale od nemških bližnjih vojaških ali policijskih enot, katerim so bile v operativnem in taktičnem pogledu podrejene.

Tako je nastalo zanimivo dvojno poveljevanje. Domobranske čete so bile glede organizacijskih, personalnih in gmotnih vprašanj podrejene organizacijskemu štabu domobranstva, v operativno taktičnem pogledu pa nemškemu poveljstvom, s katerimi so jih povezovali dodeljeni nemški oficirji in podoficirji, povezani navzgor prek že omenjenega izgraditvenega štaba s policijskim operativnim štabom za boj proti tolпам. V primeru bojne uporabe enot so od bližnjih nemških poveljstev ali prek zveznega oficirja prejeli le ukaz o svoji neposredni nalogi, vsa vprašanja sodelovanja z drugimi četami ter topništvo ali tanki pa so urejali nemški oficirji. Prav vse ključne točke v sistemu poveljevanja in zvez ter vse odločitve glede uporabe enot je imel v rokah okupator. Domobranstvo je postalo nemška pomožna policija.

Ker je bilo novačenje v Slovensko domobranstvo najprej omejeno le na Ljubljano, ki pa je bila skoraj vsa na strani narodnoosvobodilnega gibanja, se je ta kvislinška formacija gradila le počasi. Slovenska politična reakcija je močno agitirala za vstop v Slovensko domobranstvo. Prostovoljecem so obljubljali plačo, brezplačno hrano in stanovanje ter razne ugodnosti za svojece, predsednik pokrajinske uprave pa je 25. septembra imenoval posebno komisijo, ki naj odloči, kateri interniranci naj se vrnejo iz internacije v Italijo. V njej je bil tudi zastopnik Slovenskega domobranstva, ki je imel nalogo, naj skuša čimveč internirancev mobilizirati v domobranstvo. Medtem ko je šesti dan po pričetku mobilizacije »Slovenec« že objavil vest, da se je prijavil tisoči domobranec, je protikomunistični odbor še 3. oktobra ugotavljal, da je prostovoljcev v domobranstvo komaj 600 in da bi bilo treba začeti z odločnejšo mobilizacijo. Celo v spremenjenih razmerah, ko je nemška vojska razbila veliko osvobojeno ozemlje, je 23. novembra 1943 organizacijski štab slovenskega domobranstva poročal Rösenerju, da se je v Ljubljani prijavilo v domobranske vrste zelo malo ljudi, ker je znano, da je velik del ljubljanskega prebivalstva, predvsem izobraženstva, naklonjen partizanom.

Ugodnejše razmere za okrepitev Slovenskega domobranstva so nastale šele v pozni jeseni 1943. leta, ko je nemškemu okupatorju in organizacijskemu štabu ob pomoči belogardističnih agitatorjev uspelo rekrutirati moštvo tudi po Dolenjski in Notranjski in ko je 6. decembra 1943 vrhovni komisar za operacijsko cono »Jadransko primorje« izdal »odredbo o ustanovitvi domobranskih oddelkov za pomoč pri vzdrž-

Prisega na meč ob domobranski zaprisegi za Hitlerjev rojstni dan 20. aprila 1944

vanju reda in varnosti v operacijski coni „Jadransko primorje“. Domobranske oddelke sestavljajo domači prostovoljci, ki so sposobni nositi orožje, poveljujeta pa jim višja vodja SS in policije. Veljavnost odredbe je segla nazaj do 1. oktobra 1943.

Nekaj dni prej je vrhovni komisar izdal odredbo o »obvezni vojaški službi«, ki je predpisovala, da obveznik lahko zadosti tej službi tudi v domobranskih enotah. Čeprav je bil vstop v domobranske oddelke le ena od treh ali štirih oblik predpisane obvezne vojaške službe, je bila v Ljubljanski pokrajini skoraj edina, saj vsaj v začetku drugih ni bilo. Če se obveznik tej obveznosti ni izognil z odhodom v partizane, je moral vstopiti v domobranstvo, kolikor ni hotel tvegati pregona, ki se je ponavadi končal v kakšnem nemškem taborišču. Tako je deloma s prostovoljnim vstopom, deloma z obvezno mobilizacijo, nemškemu okupatorju in domobranskemu organizacijskemu štabu uspelo spraviti v domobranstvo okrog 12.000 mož.

Domobranstvo so sestavljale razmeroma majhne taktične enote, čete, bataljoni in bojne skupine, ker nemški okupator ni dovolil ustanavljanja večjih enot. Organizacijski štab je namreč nameraval postopoma oblikovati polke in dobiti težko orožje, vendar tega nemški okupator ni dovolil, pod izgovorom, da za rabo težkega orožja domobranci še niso izurjeni. Kasneje 1944. leta, se je vrhovni komisar za operacijsko cono »Jadransko primorje« sicer dogovarjal z nemškim državnim vodjem SS Heinrichom Himmlerjem o tem, da bi ustanovili slovensko SS divizijo, ki bi jo mogli uporabiti tudi na drugih bojiščih, vendar do ustanovitve ni prišlo.

V letu 1943 je Slovensko domobranstvo financirala pokrajinska uprava v Ljubljani, nato pa so domobrance plačevali kot prostovoljce v nemški policiji. S tem,

da je financiranje prevzel neposredno višji vodja SS in policije, je domobranstvo postalo še bolj izrazito najemniška vojska za boj proti lastnemu narodu.

Slovensko domobranstvo je tudi dvakrat svečano priseglo, da se bo skupaj z nemškimi oboroženimi silami borilo proti komunistom in njihovim zaveznikom. Da morajo slovenski domobranci priseči, je odredil vrhovni komisar za operativno cono »Jadransko primorje« že decembra 1943. Prisegli so na Hitlerjev rojstni dan 20. aprila 1944, v nekaterih postojankah pa nekaj dni pozneje. Tisti, ki so se kasneje vključili v domobranstvo, so prisegli 30. januarja 1945 na obletnico prihoda nacistov na oblast v Nemčiji.

Podobno oboroženo formacijo kot je bilo Slovensko domobranstvo v Ljubljanski pokrajini, je nemški okupator dovolil ustanoviti tudi v Slovenskem Primorju. Slovenska kontrarevolucionarna buržoazija si je namreč prizadevala, da bi svoje oborožene oddelke razširila po vsem slovenskem ozemlju ne glede na pokrajinske meje. Najprej ji je to uspelo v Slovenskem Primorju, kjer nemški okupator ni imel takšnih pomislekov, kakršne je imel po tem vprašanju v slovenski Štajerski in Gorenjski, in kjer je občutil silovit pritisk osvobodilnega gibanja. Težnja slovenske buržoazije po ustanovitvi oboroženih oddelkov mu je v Slovenskem Primorju pomenila celo zelo dragoceno uslugo, saj si je tudi sam prizadeval, da oboroži čim več ljudi za boj proti NOV. Tako je enote nekdanje italijanske fašistične milice prekrstil v milico za teritorialno obrambo (Milizia Difesa Territoriale) in je iz petih ali šestih fašističnih legij nastalo pet polkov milice, za vsako pokrajino po en polk v moči okrog 1500 mož. Vrhovni poveljnik teh polkov je bil italijanski general Angelo Sommovilla v Trstu. Pri višjem vodji SS in policije v Trstu so oblikovali »operativni štab za domobranske sile«, ki je imel že podobne naloge kot že omenjeni nemški izgraditveni štab domobranstva v Ljubljani. V posameznih pokrajinah so mu bili podrejeni »vodje deželne zaščite«, tj. domobranstva, le-tim pa »okrožni vodje deželne zaščite«. Vsi so bili seveda nemški policijski ali orožniški častniki.

Slovensko domobranstvo v Slovenskem Primorju so začeli ustanavljati konec oktobra 1943, do srede novembra 1943 pa so na Primorsko prispeli tudi posamezni domobranski oficirji. Višji vodja SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje« Odilo Globocnik je 26. oktobra izdal povelje o ustanovitvi »Slovenskega narodnega varnostnega zbora« (SNVZ) in mu za inšpektorja določil polkovnika Antona Kokalja. Ker je imel na voljo premalo kadra, da bi mogel začeti ustanavljati oborožene oddelke, je vodstvo Slovenske ljudske stranke v Ljubljani 18. novembra 1943 sklenilo, da bo poslalo Kokalju pomoč in kmalu je odpotovalo v Trst nekaj domobranskih oficirjev in skupina dvajsetih domobrancev. Vodstvo slovenske kontrarevolucije v Ljubljani si je prizadevalo, da pošlje na Primorsko čimveč moštva za domobrance. Zbirali so jih v šoli na Ledini v Ljubljani in jih pošiljali v večjih in manjših skupinah v vojašnico pri Sv. Ivanu v Trstu, kjer je bila rekrutna šola SNVZ. V njej so izurili četo za četo in jih nato premeščali v razne kraje goriške in tržaške pokrajine, načeloma v kraje s slovenskim prebivalstvom.

Ce je domobranstvo v Ljubljanski pokrajini predstavljalo številčno najmočnejši del oborožene sile, ki se je v tej pokrajini bojevala za koristi nemškega okupatorja proti narodnoosvobodilnemu gibanju, je Slovenski narodni varnostni zbor v Slovenskem Primorju predstavljal le majhen del te sile.

Organizacijski štab SNVZ v Trstu je namreč do konca julija 1944 kljub prihodu prostovoljcev in mobilizirancev iz Ljubljanske pokrajine zbral s prostovoljno in prisilno rekrutacijo na Primorskem komaj 1815 častnikov, podčastnikov in mož. Slovenci na Primorskem niso hoteli vstopati v domobranske čete in SNVZ se je zelo počasi krepil. Tudi potem ko so februarja 1944 poslali iz Ljubljane posebno pro-

pagandno četo, ni bilo nič bolje. Organizacijski štab se je vedno bolj posluževal prisilne rekrutacije.

V SNVZ so bile vse do jeseni 1944. leta največje organizacijske in taktične enote čete, ki jih je bilo petnajst in ena rezervna. Te čete so v nekaterih pogledih povezovali nadrejeni štabi skupin v Gorici, Ilirski Bistrici in Postojni. Oficirski sestav je bil ves ali skoraj ves iz Ljubljanske pokrajine, ki je rad zapuščal svoje enote in se vračal nazaj v Ljubljansko pokrajino. Primorskim domobrancem ni bilo treba zapriseči kot domobrancem v Ljubljanski pokrajini. Verjetno jim tega ni bilo treba storiti zategadelj, ker tudi italijanski domobranci v operacijski coni »Jadransko primorje« niso prisegli.

Ker na Primorskem nobena pokrajinska uprava ni bila v rokah slovenskega ali hrvatskega kolaboracionista, temveč italijanskega, tudi ni bilo nobene policijske ustanove, ki bi jo vodil slovenski ali hrvatski policijski uradnik. Zategadelj je Slovenski narodni varnostni zbor imel v svoji sestavi nekaj policijskih oddelkov in sicer v Trstu, Gorici, Postojni, Ilirski Bistrici, Kobaridu in na Pivki.

*

Prodor nemške vojske v Ljubljansko pokrajino in Slovensko Primorje konec avgusta 1943 je po italijanski kapitulaciji omogočil obdržati nemškemu okupatorju najpomembnejše prometne zveze na tem prehodnem in strateško zelo pomembnem ozemlju. Zavedajoč se tega dejstva, je storil vse, da jih obdrži tudi ob povečanem pritisku okrepljene narodnoosvobodilne vojske Slovenije, za kar je pritegnil sile še iz drugih delov Slovenije. Ob nenehnih zahtevah in moledovanjih je okrepitev dobival tudi od drugod. Kljub temu je bila aktivnost okrepljene okupatorjeve vojske še nekaj časa omejena le na ozek pas ozemlja ob najpomembnejših prometnih poteh ter vsaj na zasilno blokado osvobojenega ozemlja ob teh poteh in zasedbo večjih mest, zlasti pokrajinskih središč. Še nekaj tednov je bilo na večjem delu razsežnega ozemlja Ljubljanske pokrajine, Slovenskega Primorja in Istre popoln gospodar narodnoosvobodilno gibanje slovenskega in hrvatskega naroda.

Takoj po italijanski kapitulaciji je Hitler, ki so ga k temu vzpodbujali zlasti koroški nacistični funkcionarji, za ozemlje Ljubljanske pokrajine, Slovenskega in Hrvatskega Primorja, Istre in Furlanije ustanovil operacijsko cono »Jadransko primorje«. Formalno je sicer to ozemlje spadalo še pod Italijo, vendar je imel na njem vrhovno oblast nemški vrhovni komisar, v pokrajinah pa italijanski oziroma slovenski kolaboracionisti pod nadzorstvom nemških svetovalcev, kolikor jim ni dejanske oblasti več ali manj omejevalo narodnoosvobodilno gibanje.

Spričo velike moči narodnoosvobodilnega gibanja in pomanjkanja lastnih oboroženih sil za njegovo dušitev, je nemški okupator kmalu po italijanski kapitulaciji privolil v ustanavljanje kvislinških in kontrarevolucionarnih oboroženih formacij, Slovenskega domobranstva v Ljubljanski pokrajini in Slovenskega narodnega varnostnega zbora na Primorskem. Medtem ko je prva, katere jedro so tvorili ostanki vojaško potolčene in politično ter moralno razkrinkane in obsojene bele in plave garde, zaradi propagande protiljudske duhovščine in tudi ob prisilni mobilizaciji narasla na upoštevanja vredno število, je bila druga sorazmerno šibka. Obe pa sta bili izrazita najemniška vojska za boj proti lastnemu narodu.

Opomba: Prispevek je iz monografije »Slovenija v NOB 1941—1945«, ki jo pod uredništvom Zdravka Klanjščka pripravlja Vojaški zgodovinski inštitut v Ljubljani.

Ciril Zlobec

Otroške oči

*Ne, nisem jih mogel imeti.
Zdaj pa otroci
imajo že spet vsi otroške oči,
v njih se vse leto zrcali pomlad;
— tedaj
se je v mojih zrcalila kri.*

*Ne, nisem jih mogel ljubiti.
Zdaj pa otroci
spet ljubijo trate,
spet trgajo rože, pletó jih v svoj smeh;
— tedaj
so se rože razcvetale v svinec,
z njimi skrivaj smo prekrivali mrtve
v odprtih grobovih.*

*Ne, nisem jim mogel verjeti.
Zdaj pa otroci
že spet vsi verjamejo v dobre ljudi;
— tedaj
sem v njih videl zveri
in hodil samotne poti,
sam,
tako sam,
tako strašno sam.*

*Najbrž, da bil sem otrok,
in sem mislil, da moram živeti.*

Zdravko Klanjšček

Štajerska pred prihodom Štirinajste

Jeseni 1943 je narodnoosvobodilno gibanje na Štajerskem že uspešno premagovalo posledice okupatorjevega nasilja, vendar je še vedno zaostajalo za drugimi slovenskimi pokrajinami. Ta preokret smeri krepitev osvobodilnega gibanja so zlasti pospešili kapitulacija Italije in uspehi na velikih evropskih bojiščih. Uničena partijska vodstva in OF ter zaprte ali pobite aktiviste so nadomestili novi, na številnih področjih pa so zaupništvo že zamenjali odbori OF. Obnovili so tudi višje vodstvene organe osvobodilne organizacije.

Med kratkotrajnim zatišjem zaradi odhoda 6. udarne brigade »Slavka Šlandra« na Dolenjsko so bile na Štajerskem le manjše enote. Najmočnejši je bil Pohorski bataljon, ki je zaradi prihoda novincev hrvaške in srbske narodnosti iz koncentracijskih taborišč narasel na 150 mož, po njihovem odhodu na Hrvaško pa štel 70 borcev. Koroška in Kozjanska četa sta šteli okoli 30 borcev, Savinjska četa, v kateri so bili tisti borci, ki niso odšli z brigado na Dolenjsko, in Kamniška četa pa sta narasli na kakih 70 borcev. Bila sta še dva minerska voda.

Nemci so zaradi zmanjšane partizanske aktivnosti mogli poslati del svojih sil v bivšo Ljubljansko pokrajino. Da bi to preprečil, je glavni štab NOV in PO Slovenije skušal čimprej okrepiti akcijsko sposobnost čet na Štajerskem. Dne 18. septembra je obnovil štab 4. operativne cone na čelu s komandantom Francem Pogljajnom-Kranjcem in političnim komisarjem Mitjem Ribičičem-Cirilom. Ta štab je 25. septembra na Losu najprej obnovil *Zasavski bataljon*, v katerega je vključil Savinjsko četo in bližnje manjše enote. Postavili so tudi štab Kamniškega bataljona. Ko pa je 27. septembra prišlo čez Savo pri Jevnici na Limbarsko goro vzhodno od Krašnje še jedro Šlandrove brigade v moči 188 borcev, drugi pa so ostali na Dolenjskem in so oblikovali 28. septembra 12. brigado, so Šlandrovo brigado 30. septembra reorganizirali. Štela je okrog 300 borcev in bork. Kmalu je začela delati akcije, pogosto menjajoč svoje operativno območje.

Na Tolstem vrhu severozahodno od Vranskega se je brigadi priključila še Savinjska četa, ki je na poti v brigado 30. septembra zjutraj uničila postojanko tečaja za rezervne policiste v Radmirju pri Vranskem ter jih pobila dva, dvajset pa se jih je pridružilo partizanom.¹

Posebna prostovoljna brigadna bojna skupina, ki so jo druge enote ščitile, je v noči na 7. oktober napadla in zavzela orožniško postajo v Rečici ob Savinji.

Uničili so tudi urad Štajerske domovinske zveze ter občinsko poslopje, pobili pa sedem orožnikov in šest ujeli ter zaplenili 70 pušk, štiri brzostrelke in 20 pištol.²

Spričo teh akcij in zaradi hudega pomanjkanja drugih enot je poveljnik redarstvene policije v Mariboru, kot smo omenili, mobiliziral čete vermanšafta na področjih, na katerih osvobodilno gibanje ni bilo močnejše razvito, ter sestavil dva vermanšaftska bataljona, enega v Mozirju, drugega pa 9. oktobra zaradi partizanske ofenzive ob italijansko-nemški razmejitveni črti pri Radečah. Bataljoni so vzpostavili svoje postojanke v bližini najbolj ogroženih področij.

Da bi onemogočila osredotočen udarec sovražnika, je brigada »Slavka Šlandra« potem tri tedne operirala po bataljonih, 1. bataljon v bližini Kamnika, 2. v okolici Menine planine, 3. bataljon pa na Moravškem. Razvili so razgibano dejavnost po sovražnikovem cestnem prometu ter napadli celo rudnik boksita v Nazarjah. Od 1. do 25. oktobra so po nemških virih enote 4. operativne cone prizadejale sovražniku izgubo 42 mrtvih, 86 ranjenih in 40 pogrešanih.

Brigada se je 28. oktobra spet zbrala na Menini in po svečani prisegi poslala 96 borcev na Pohorje, kjer so 4. novembra oblikovali *Pohorski odred*, s preostalim moštvom, ki se je med tem časom že precej pomnožilo, pa je napadla orožniško postajo v Šmartnem ob Dreti. Postojanka se je vdala, zaplenili pa so 28 pušk, dve brzostrelki in mnogo vojaške opreme ter zažgali šolo, postajno poslopje in poštni urad.³

Čez 1100 vermanov, ki so jih mobilizirali v bataljon »Ost« in »West«, je nemško poveljstvo zdaj razporedilo v venec postojank okoli Menine in Dobrovelj ter v zgornji Savinjski dolini. Iz moštva orožniških postaj, ki so jih devet ukinili, so oblikovali akcijske vode.

Tudi ti ukrepi niso pomagali, ker je brigada včasih po bataljonih, včasih pa skupno, nadaljevala z akcijami, zlasti na glavni cesti Domžale—Trojane—Vransko, uničevala manjše oddelke ter požigala nemške šole in druge objekte, ki so služili ciljem okupatorja. V Jaršah pri Domžalah je 16. novembra napadla tovarno platna in zažgala železniško postajo Jarše-Mengeš, 29. novembra pa vermansko postojanko 2. alarmne čete Ljutomer v Novi Štifti pri Gornjem gradu, ki se je morala prebiti iz poslopja v bližnji gozd ob izgubi petih padlih, enajstih ranjenih in 20 ujetih mož posadke. To je bila že četrta sovražna postojanka, ki je padla na Štajerskem.⁴

Tudi pohorski odred je razvil živahno aktivnost. Dne 8. novembra je napadel orožniško postajo Zreče pri Konjicah, zažgal po dveinpolurnem napadu njeno poslopje, sovražnikova pomoč pa je rešila posadko v poslednjem trenutku.

V pomanjkanju razpoložljivih enot je okupator 13. novembra mobiliziral še četrti vermanšaftski bataljon »Mitte«, ki je v svrhu obrambe mariborske okolice postavil postojanke na pobočju Pohorja na črti Ruše—Šmartno—Oplotnica—Zreče—Vitanje, odred pa je nadaljeval z napadi na sovražnikov promet in objekte. Dne 21. novembra je na progi Maribor—Dravograd zažgal železniško postajališče Jančevski vrh in postajo Vuhred ter iztiril tovarni vlak.

Nemci prav do konca novembra niso imeli prostih sil, ki bi jih lahko uporabili za kakšno temeljitejšo ofenzivo. Toda kmalu jim je bilo zaradi angažiranosti 15. divizije pri Novem mestu, 18. v Gorskem kotaru in 14. na Notranjskem jasno, da ni nevarnosti vdora partizanskih sil iz Ljubljanske pokrajine na nemško zasedeno ozemlje. Tudi na Gorenjskem in v severni Primorski so bile enote pod poveljstvom štaba operativne cone »Jadransko Primorje« v ofenzivi proti NOV. Zdaj so mogli pripraviti akcijo na Pohorje, ki je bilo po njihovi presoji najbolj nevarno področje. V ofenzivi, ki so jo imenovali »Schneegestöber« (»snežni metež«), je sodelovalo

Člani kulturniške skupine štirinajste divizije pred njenim pohodom na Štajersko

okoli deset bataljonov vermanov, policije in vojske (1. in 3. bataljon 14. SS policijskega polka, 2. in 3. bataljon 19. SS policijskega polka, oddelki 18. polka deželnih strelcev, vojaški podoficirski šoli iz Maribora in Slovenske Bistrice ter vermanšaftska bataljona »Nord« in »Mitte«), ali blizu 4000 moških. Zasedli so obroč po pobočjih Pohorja na črti Ruše—Šmartno—Oplotnica—Vitanje—Dovže—Lehen—Puščava in ga med 6. in 9. decembrom preiskali. Pohorski odred, ki je zvedel za nemško koncentracijo, se je pravočasno izmuznil iz obroča na Janževski vrh, potem pa k Antonu na Pohorju južno od Vuhreda, ne da bi se spopadel z napadalci. Nemški 14. SS policijski polk je nekaj dni še ostal na Pohorju, odred pa je v noči na 14. december že napadel, vendar brez uspeha, postojanko v Spodnjih Dovžah v dolini Mislinje, 3 km zahodno od Št. Ilja.

Druga večja ofenzivna akcija v teh nemških naporih za »pomiritev Štajerske«, v kateri je sodelovalo osem bataljonov (po dva bataljona iz 14. in 19. SS policijskega ter 184. polka deželnih strelcev in vermanšaftska bataljona »West« in »Ost«), naj bi od 16. decembra zaplela v boj drugo štajersko osnovno partizansko enoto, Šlandrovo brigado, na območju Kamnik—Gornji grad—Vransko—Zagorje—Vače—Domžale. Brigada, ki je pred tem delala številne manjše akcije, in štab 4. operativne cone sta se v noči na 19. december po prvih spopadih spretno izvila iz obroča skozi medprostore nemških čet proti Tunjicam zahodno od Kamnika. To je bilo območje, kjer so jih Nemci najmanj pričakovali. Ofenziva je trajala do 24. decembra, brigada pa se je čez Kamniško Bistrico in mimo Velike planine po visokem snegu in hudem mrazu v noči na 27. december premaknila v dolino Podvolovjeka.

Na novo leto 1944 je prečkala cesto Luče—Solčava in šla v Slovensko Koroško, štab 4. operativne cone pa se je že prej vrnil na Moravško.⁵

V decembru 1943 so se razvili boji tudi okoli tretjega žarišča osvobodilnega boja na Štajerskem, na Kozjanskem. Po že omenjenem odhodu borcev Kozjanskega bataljona, ki so bili nekoč v 2. grupi odredov, na Dolenjsko, je ostala na kozjanskem območju le četa. Delala je manjše akcije. Dne 16. decembra je pobila orožniško patroljo pri Pavlovi vasi jugozahodno od Pišec na Bizeljškem, v noči na 20. december pa je v sodelovanju z bataljonom hrvaškega Zagorskega partizanskega odreda napadla orožniško postajo Sv. Peter (pod Sv. Gorami), ki jo je branilo 18 mož posadke. Napad naj bi pomenil začetek ofenzivnega čiščenja manjših postojank vzdolž hrvaško-slovenske meje. Ni bil uspešen, ujeli pa so tri orožnike in zaplenili tri puške.⁶

Toda že naslednjega dne je vermanšafski lovski odred v moči 61 mož napadel pri Osredku jugovzhodno od Podsrede taborišče obeh enot, ki ga je bilo odkrilo izvidniško letalo. Po nemških virih jim je zadal izgube 30 padlih in več ranjenih, od katerih naj bi bila po partizanskih virih le dva iz Kozjanske čete. V strahu za varnost vzhodne meje rajha je okupator zdaj osredotočil skoro vse premične sile, ki niso bile v ofenzivi proti Šlandrovi brigadi. Dne 21. decembra so združene enote vermanšafta, 14. SS policijskega polka, okrepljenega z nekaj tanki, in 18. polka deželnih strelcev znova napadle Kozjansko četo in bataljon Zagorskega odreda v novem taborišču pri Drenovcu severozahodno od Pišec, vendar sta se obe enoti razen 19 borcev po hudem boju prebili na Hrvaško.⁷

Čeprav so nemške premične enote za boj proti narodnoosvobodilni vojski v začetku zime 1943/44 pod neposrednim poveljstvom generala Rösenerja skušale severno od Save uničiti z velikimi silami vsa tri poglativna žarišča osvobodilnega boja, cilja niso dosegle. Partizanske čete so se ofenzivam spretno izmikale in niso dovolile, da bi jih sovražnik zapletel v odločilni boj. Toda te tri osnovne in med seboj precej oddaljene štajerske enote, 6. udarna brigada »Slavka Šlandra«, Pohorski partizanski odred in Kozjanska četa, ki se je povrh tega še morala umakniti na Hrvaško, še niso mogle spremeniti občega položaja na Štajerskem, res razmajati okupatorski sistem nadzora nad velikimi predeli severne Slovenije ter okupatorja končno prisiliti, da bi opustil manjše postojanke in orožniške postaje, kar bi na širšem področju omogočilo razvoj množičnih oblik Osvobodilne fronte in ljudske oblasti ter nastajanje osvobojenega ozemlja tudi na Štajerskem.

Ugotoviti je treba, da je bilo zlasti še slabo razgibano ozemlje vzhodno od črte Maribor—Celje—Zidani most, še posebej pa severno od Rogaške Slatine. Tam so se menda dotlej prvič 27. decembra 1943 približale Halozam patrolje Zagorskega odreda NOV in PO Hrvatske ter prek Ivanščice prodrle v obmejni pas pri Cvetlinu, kjer so demolirale občinsko poslopje, zažgale arhiv in zajele carinsko zaščito NDH v Donji Višnjici.⁸

Glede na nastop zime in dejstvo, da so pretekli dogodki pokazali, da z velikimi koncentracijami čet niso dosegli nikakršnih uspehov, je višji vodja SS in policije 18. vojnega okrožja že med ofenzivo reorganiziral poveljevanje in uporabo svojih sil. Izdal je 21. decembra novo povelje o pomiritvi Gorenjske in Štajerske, ki je vsebovalo osnovno zamisel, naj bosta odslej oba policijska polka odgovorna za položaj v deželi, 19. SS policijski polk na Gorenjskem, 14. pa na Štajerskem. Poslednjemu je podredil še 3. rezervno orožniško motorizirano četo v Kamniku in orožniško akcijsko četo v Celju. Policijske in druge postojanke naj s patroljami in zasedami nadzorujejo ogrožene predele ter podvzamejo akcije, brž ko prejmejo podatke

o pojavi partizanskih čet, če pa zvedo za večje partizanske sile, naj od višjega štaba zahtevajo pritegnitev novih čet. Sestav in moč patrolj ter njihovo opremo in orožitev naj čete prilagodijo položaju, svojo dejavnost pa uskladijo z dejavnostjo vojske, 184. polka deželnih strelcev v Kranju in 18. v Celju.

Očitno je nemško poveljstvo pričakovalo, da bodo partizani z nastopom zime delovali v številnih krajih v manjših enotah, oziroma da bodo bolj razpršeni. Hkrati so Nemci ugotavljali, da se na prebivalstvo, zlasti na Kamniškem in Moravškem, ne morejo več zanašati, ker podpira partizane in dela za OF. Na tem področju o premikih partizanskih čet le redkokdaj dobijo kako vest, te pa so uničile doslej že okoli 50 javnih zgradb in gradov ter pobile ali odvedle vse Nemcem naklonjene osebe. Pričakovali so, da se bo partizanska aktivnost okrepila zlasti v zahodnem delu Štajerske, kjer je operirala Šlandrova brigada.⁹

Konec 1943 je 4. operativna cona štelala komaj okoli 800 borcev, 7. korpus s tremi divizijami in tremi odredi pa približno 7000 borcev in bork. Približno toliko jih je bilo tudi na ozemlju 9. korpusa v zahodni Sloveniji.¹⁰

Takšno zaostajanje razvoja na Štajerskem bi moglo imeti hude posledice. Okupatorske čete in akcijske enote vermanshafta, ki so skupaj štele okoli 9100 mož, so mogle zadajati občutne udarce več kot desetkrat slabotnejšim partizanskim četam ter uspešno preprečevati prehod iz defenzivnosti. Na Štajerskem je bilo veliko mož in fantov še doma, ker niso vpoklicali v vojsko vseh letnikov. Zato so bile možnosti hitrega razvoja štajerskih partizanskih enot realne in po potrebi bi mogli novinci okrepiti tudi enote 7. korpusa v Ljubljanski pokrajini, ki je bila že zelo izčrpana. Cenili so, da je mogoče na Štajerskem mobilizirati okoli 20 000 novih borcev.¹¹

Glavni štab NOV in PO Slovenije je sklenil v soglasju z vrhovnim štabom NOV in PO Jugoslavije poslati na Štajersko izdatno pomoč, in sicer celo partizansko divizijo, dobro oboroženo z avtomatičnim in težkim orožjem, ki naj bi s svojo udarno močjo spremenila obči položaj, omogočila široko partizansko mobilizacijo ter sprožila ofenzivo partizanskih čet na Štajerskem. To naj bi razbremenilo druge predele Slovenije okupatorskega pritiska ter hkrati preprečilo mobilizacijo Slovencev v nemško vojsko, ki je potrebovala novih čet zlasti na ruskem bojišču. Osobodilni boj Slovencev naj bi se povezal z akcijo hrvaških partizanskih čet na Kalniku in se razvil tudi v skrajnih severovzhodnih predelih. Partizanska ofenziva, v kateri bi bila divizija osnovna moč, bi pomenila krepko podporo politični aktivizaciji množic in okrepitev boja proti vsem vrstam narodnih sovražnikov na Štajerskem.

Predvsem pa naj bi uresničitev takega načrta pomenila dejansko povezavo vse Slovenije v narodnoosvobodilnem boju, severna Slovenija pa postala močna baza za krepitev vstaje na Koroškem in v Prekmurju ter širjenje vpliva daleč v Avstrijo in Madžarsko. S pohodom je bilo treba po presoji glavnega poveljstva in centralnega komiteja KPS pohiteti, kajti pomlad 1944 bo začetek konca vojne. Tedaj morajo biti partizanske čete povsod prisotne.¹²

Za okrepitev osvobodilnega boja na Štajerskem je glavni štab NOV in POS določil 14. divizijo, ki je imela že bogate izkušnje na bojnem polju ter prekaljen poveljniški in borčevski sestav. Postopno se je v decembru premikala proti Beli krajini in Gorjancem. Čeprav bi ob temeljitih pripravah morda mogla iti čez Savo po brigadah ali bataljonih v okolici Litije, je glavni štab po vsestranski presoji položaja sklenil, naj krene na Štajersko okoli Zagreba. Ta odločitev je temeljila na želji, naj bi se divizija kot močna udarna pest pojavila nenadoma v vzhodnih predelih severne Štajerske, kjer naj bi z uspešnimi napadi z naslonitvijo na enote

severozahodne Hrvaške omogočila nagel razvoj gibanja in mobilizacije. Tako bi se tudi izognila nevarnemu in v obrambnem smislu dobro organiziranemu nemškemu zapornemu pasu, ki so ga od Polšnika do Brežic naseljevali preseljeni Kočvarji, vzhodno in zahodno od Litije pa branile nemške in vermanšafstske enote. Prehod čez Savo bi bil tod mogoč le z manjšimi oddelki in v etapah, kar bi vsaj v začetku slabilo njeno moč, pomenilo pa tudi hude težave pri prehodu konj in težkega orožja.

Ko je bila v začetku januarja 1944 na Suhorju ob vznožju Gorjancev pripravljena na pohod, je 14. divizija po izločitvi bolnih in slabotnih borcev in bork, ki ne bi mogli vzdržati pohoda, štela 1112 partizanov in partizank ter bila zelo dobro oborožena. Imela je tri brigade, 1. udarno brigado »Toneta Tomšiča« s tremi bataljoni, 2. udarno brigado »Ljube Šerčerja« s štirimi in 13. udarno brigado »Mirka Bračiča« s tremi bataljoni. Brigade so imele štabno patruljo in obveščevalni oziroma izvidniški vod, bataljoni pa minerski in težki vod. Pri štabu divizije, ki je imel tudi radijsko postajo, je bila kirurška ekipa, štabna patrulja in močna kulturniška skupina.

Njena oborožitev je bila za tedanje čase izredno velika. Imela je dva protitankovska topa 45 mm, devet srednjih minometov 82 mm in enajst lahkih 45 mm s po 120 granat oziroma min, dvanajst težkih in petintrideset lahkih strojnic, 180 brzostrelk in kakih 900 pušk. Za vsako težko strojnico je nosila po 5000, za lahko po 3000, za brzostrelke po 500, za puške pa po 150 nabojev. V brigadnih in divizijskem pratežu, ki so skupno imeli 126 tovornih konj in mul, so imeli še nekaj rezervnega orožja in streliva ter 500 kg razstreliva, pri divizijskem štabu pa je bilo še šest jahalnih konj.

Razen divizijske kirurške ekipe je vsaka brigada imela svojega zdravnika, bataljoni in čete pa bolničarje in bolničarke. Sanitetna služba je bila preskrbljena z zadostno količino sanitetnega materiala in osnovnih zdravil.

V diviziji je bilo 340 članov KPS, 128 kandidatov za člane KPS in 185 članov Zveze komunistične mladine. Vseh organiziranih je bilo 653, ali okoli 58 % moštva in starešin.

(Nadaljevanje)

Dr. Tone Ferenc

Stanje in perspektive zgodovinopisja NOB na Slovenskem

Nekajkrat so mi znanci postavili tole vprašanje: »Druga svetovna vojna in narodnoosvobodilni boj sta pri nas trajala štiri leta; mar ju boste vi, zgodovinarji, preučevali kar 40 let?« Ali, če hočete drugače: tudi zelo resni ljudje so že nekajkrat očitali, da je poteklo že več kot 25 let od zmagovitega konca našega narodnoosvobodilnega boja, pa še nimamo zgodovine naše revolucije. Oboje je res: drugo svetovno vojno in osvobodilni boj jugoslovanskih narodov bodo zgodovinarji preučevali več kot 40 let in res še nimamo napisane zgodovine naše revolucije in je — kljub upravičeni nestrpnosti — ne bomo imeli še tako kmalu.

Ce naj bi bil končni cilj našega dela in prizadevanja znanstvena sinteza zgodovine NOB na Slovenskem, bi sodil, da smo šele nekje sredi poti. Do sedaj smo in še imamo nekaj širše zastavljenih sistematičnih akcij, s katerimi so že v precejšnji meri ustvarjeni trdni dokumentarni temelji za širše zasnovano raziskovalno delo, tj. za bolj poglobljeno in popolnejšo obravnavo nekaterih pomembnih in ključnih tem, brez katerih ne bi bilo mogoče kdaj napisati sinteze. Prav s temi akcijami pa zgodovino-

Sredi aprila 1973 je uredništvo lista »4. jul«, ki ga izdaja Zveza borcev v Beogradu, organiziralo daljši razgovor o zgodovini, memoarski literaturi in feljtonih o narodnoosvobodilnem boju. Udeležili so se ga sodelavci Instituta za sodobno zgodovino, Vojnozgodovinskega instituta, beograjske univerze, zastopniki nekaterih beograjskih listov in nekateri književniki. Med njimi so bili zgodovinarji, pisci spominov, udeleženci narodnoosvobodilnega boja, pisci feljtonov in uredniki takih rubrik v listih. Razgovore je sprožil predvsem način prikazovanja oziroma opisovanja NOB v feljtonih, s katerim mnogi niso bili zadovoljni, zlasti ker se jim je večkrat zdelo prikazovanje nepravilno in nezgodovinsko, povsem samovoljno in izkrivljeno. Razgovor je pokazal, da bi bilo potrebno tudi z raznih drugih vidikov pogledati na prikazovanje narodnoosvobodilnega boja.

Vseh odgovorov na anketo je bilo 19. Med njimi so bili zastopani avtorji iz vseh naših republik. Iz Slovenije so se ankete udeležili 3 avtorji (dr. Tone Ferenc, dr. Miro Stiplovšek in dr. France Skerl), raziskovalci problemov narodnoosvobodilnega boja. Mislimo, da so bili njihovi prispevki tako važni, da je prav, da jih pokažemo tudi bralcem slovenske revije »Borec«. Ta objava je tembolj potrebna, ker so se pri prevajanju za objavo v »4. julu« pojavile nekatere napake, ki motijo celo smisel originalnih zapisov. Vsi slovenski avtorji so se lotili problemov, ki slovenske bralce nedvomno tudi zanimajo. Zato mislimo, da je res pravilno, da jih objavimo v originalu, in sicer po vrstnem redu kot so bili objavljeni v »4. julu«.

pisje NOB na Slovenskem prednjači pred drugimi republikami. Že imamo prvi polnejši *pregled* zgodovine narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji, ki ga je napisal univ. prof. dr. Metod Mikuž. Imamo sistematično sestavljeno *bibliografijo* člankov o narodnoosvobodilnem boju Slovencev avtorja dr. Franceta Škerla, izdajanje virov je v Sloveniji zajelo širše področje kakor drugod: *vojaške* dokumente vsebuje Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov (doslej je izšlo 14 knjig), *politične* Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (doslej so izšle 4 knjige), *fotografske* pa Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda (doslej so izšle 3 knjige). Končali smo že tudi *popis borcev partizanskih enot v letu 1941*, ki ne bo imel samo pregleda številčne moči posameznih enot, temveč tudi pregled njihove socialne in politične sestave; končujemo obsežnejši *pregled* pomembnejših dogodkov na Slovenskem v vojnih letih 1941—1945. Zelo uspešna je tudi temeljito zasnovana akcija za pisanje *dokumentarnih zgodovinskih del z vojaško tematiko*, predvsem opisov bojne poti slovenskih partizanskih oziroma narodnoosvobodilnih enot v okviru Knjižnice NOV in PO Slovenije. Pripravljamo pa tudi podobno akcijo za pisanje *preglednih orisov narodnoosvobodilnega boja na območjih Slovenije*.

Če sem omenil, da s temi deli ustvarjamo širše dokumentarne temelje za bolj poglobljeno in celovitejšo obravnavo zgodovine NOB na Slovenskem, nisem name-raval zanikati nekaterih dosedanjih prizadevanj po taki obravnavi in razvrednotiti doseženih uspehov. Med 12.791 sestavki, ki jih vsebuje bibliografija člankov in razprav o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leta 1945—1966, in tudi med tistimi iz poslednjih let, je precej del, ki so trajnejšega pomena. Med takimi deli je vsekakor »Pregled zgodovine narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji«, ki ga je napisal univ. prof. dr. Metod Mikuž in katerega prvi dve knjigi za čas do italijanske okupacije sta izšli že pred desetimi leti, nadaljnje tri za čas do osvoboditve pa jeseni 1973, ob tridesetletnici zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Ta pregled zgodovine NOB je uspeh dolgoletnega, neutrudnega, požrtvovalnega raziskovalnega dela, kakršnega za neko drugo republiko ali pokrajino še ni opravil nihče. Zanj je pisec pregledal veliko večino arhivskega gradiva iz let 1941—1945 v slovenskih in jugoslovanskih arhivih, uporabil pa je tudi na mikrofilmih in fotokopijah dosegljive podatke iz tujih arhivov. Pregled zajema vsa področja narodnoosvobodilnega boja na vsem slovenskem narodnem ozemlju in obravnava v glavnem vse pomembnejše dogodke in dogajanja, čeprav jim pisec iz razumljivih razlogov še ni mogel povsem natančno izmeriti razsežnosti in čestokrat v obravnavi dogodkov zaradi bližine obravnavane dobe ni mogel iti do kraja. Mikužev Pregled zgodovine narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji ni samo prvi celovitejši in obsežnejši prikaz najpomembnejšega obdobja naše narodne zgodovine, je tudi prepotrben priročnik in učbenik za študente, profesorje, publiciste in razne kulturne delavce, najmanj za en rod zgodovinarjev novejše slovenske zgodovine pomeni tudi trden temelj za nadaljnjo stopnjo preučevanja zgodovine NOB na Slovenskem, to je za monografsko ali širšo in izčrpnjšo raziskavo večjih in ključnih problemov in področij.

Kaže, da je ena od značilnosti zgodovinopisja narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem ta, da je precej več napisanega za njegovo prvo polovico, tj. za čas do italijanske kapitulacije, kakor pa za poznejša obdobja. Imamo že vrsto zgodovinskih razprav, sicer ožje zasnovanih in sestavljenih na ožje zbranih virih, ki pa jih lahko raziskovalci uporabljajo za pisanje širše zasnovanih, poglobljenih in izčrpnjših monografij. Druga značilnost zgodovinopisja NOB na Slovenskem pa je ta, da je mnogo bolj obdelana vojaška plat osvobodilnega boja kakor politična, čemur so vzrok velik pomen oborožene akcije v osvobodilnem boju, večje možnosti za njen

prikaz, obstoj in delo posebne raziskovalne ustanove, tj. vojaškega zgodovinskega inštituta JLA, ki sedaj pripravlja obsežnejšo monografijo o vojaških dogodkih v Sloveniji, itd. Raziskovanje politične plati osvobodilnega boja pa je bilo dolgo vrsto let odvisno le od večje ali manjše vneme posameznikov, gradiva je manj, problematika občutljivejša itd. Po ustanovitvi Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, ki ima tudi nalogo znanstveno preučevati zgodovino našega osvobodilnega boja, se je nekaj njegovih sodelavcev načrtno posvečalo zlasti delu na dokumentarnem področju (izdajanje virov, sestava bibliografij, pregled pomembnejših dogodkov itd.) in manj na samem raziskovalnem.

Verjetno bolj zaradi pomanjkanja ustreznega gradiva, ki ga je za vojaško zgodovino neprimerno več na voljo, in tudi zaradi občutljivosti vprašanj, so ostala neobdelana še cela področja političnega razvoja. Celo o Osvobodilni fronti, tem edinstvenem pojavu v osvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, imamo le malo tehtnejših razprav, pa še večino teh so napisali za znanstveno posvetovanje o Osvobodilni fronti 1966. leta. Ne samo, da niso izčrpnije obdelana ključna vprašanja njenega splošnega razvoja, temveč manjka tudi izčrpnější prikaz pokrajinskih posebnosti in razvoja na terenu. Podobna ugotovitev velja za preučevanje razvoja ljudske oblasti, množičnih organizacij itd.

Upajmo, da bo nekatere vrzeli izpolnila akcija za pisanje preglednih orisov NOB na območjih Slovenije. Imamo sicer že nekaj takšnih preglednih orisov, npr. za Prekijo, Prekmurje, Šaleško dolino itd., vendar nobeden ni tako izčrpen, da ga ne bi mogli z uporabo novih pisanih in ustnih virov še bistveno izboljšati, mnoga območja pa sploh še niso obdelana.

Pri programiranju nadaljnjega raziskovanja zgodovine NOB na Slovenskem bo treba upoštevati tudi prej navedeni značilnosti in bolj poudariti nalogo preučevanja politične plati iz razvoja od jeseni 1943. leta dalje.

Sodim, da so najpomembnejše naloge zgodovinopisja NOB na Slovenskem, da uspešno dokonča že začete osnovne naloge na dokumentarnem področju, zlasti izdajanje tistega gradiva, ki ga je treba pred objavo še dopolniti s podatki živčih udeležencev NOB, razvijati in krepiti akcijo Zveze združenj borcev NOV Slovenije za pisanje zgodovine posameznih partizanskih oziroma narodnoosvobodilnih enot ter preglednih orisov NOB na območjih Slovenije in poklicne zgodovinarje ter druge usmerjati na raziskovanje pomembnejših in ključnih tem, brez katerih ne bi bilo mogoče kdaj sestaviti sinteze.

Za širši delovni program v zgodovinopisju NOB na Slovenskem so sedaj vendarle ugodnejše razmere kot nekoč, čeprav na kadrovskem področju z njimi ne moremo biti zadovoljni. Glede na izreden pomen tega obdobja v naši narodni zgodovini, veliko zanimanje naše javnosti za zgodovinska dela, številne raziskovalce manjših tem itd., imamo namreč premalo resnih poklicnih raziskovalcev, ki bi bili zmožni širše in izčrpnje raziskovati ključna vprašanja. Za takšno delo je sedaj dostopnost arhivskega gradiva doma in na tujem precej večja, kakor pa je bila še pred nekaj leti, čeprav resnim raziskovalcem za izčrпно znanstveno delo žal še ni dostopno prav vse gradivo. Do pred nekaj leti so bili za naše zgodovinopisje popolnoma zaprti vsi tuji arhivi, a so se sčasoma, zlasti pa v poslednjih letih, vendarle precej odprli ponekod celo na stežaj. Kar neverjetno se sliši, da so v neki državi, ki ima zelo strogo zaporo arhivskega gradiva do 50 let, naši zgodovinarji dobili gradivo prej, kakor pa raziskovalci tiste države. V poslednjih petih ali šestih letih je arhiv vojaškega zgodovinskega inštituta v Beogradu dobil iz nacionalnega arhiva v Washingtonu več kot 1000 mikrofilmskih navitkov s posnetki gradiva nemškega in italijanskega okupatorja in arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani bo čez dve ali tri leta

dobil od tam vse mikrofilme s posnetki okupatorjevega gradiva za Slovenijo. Lani je državni arhiv v Londonu dal raziskovalcem na voljo gradivo za vojna leta 1941—1945 in po prvih vesteh je tam več kot 500 fasciklov gradiva o Jugoslaviji, nekaj deset in pa o Sloveniji. Podobno obetajo ameriški arhivi; glede gradiva, ki ga hranijo arhivi Sovjetske zveze, kaže, da nam bo prej na voljo vojaško, kakor pa politično gradivo. Avstrija pa nam bo prav gotovo poslednja odprla svoje arhive.

Spremenile so se tudi razmere v nekaterih drugih pogledih, med drugim tudi možnost objektivne obravnave zgodovinskih procesov in pojavov. Vedno manj je zahtev po nekritičnem obravnavanju naše bližnje preteklosti, po povečevanju našega osvobodilnega boja, ki že sam po sebi pomeni tako veliko dejanje, da ga ni treba še posebej povečevati, vedno manj pa je tudi t. i. tabujev, tj. nedotakljivih ali nezaželenih tem, še vedno pa so težave, ko gre za objektivno obravnavo subjektivnih vzrokov za nekatere negativne pojave v narodnoosvobodilnem boju.

Senazadnje je vzpodbudno tudi to, da je med mlajšimi zgodovinarji veliko volje za sodelovanje, medsebojno pomoč in usklajevanje prizadevanj, da bi ta naš veliki čas preučili čimbolj natančno in popolno.

Črtomir Šinkovec

Trdi koraki

*Kadar med hiše po kamnitih poteh
trdo udarjajo tuji koraki,
vprašam se s strahom in grozo v očeh:
»Kakšni ljudje so ti tuji vojaki?
Od kod so doma? Iz kakšnih družin?
So iz Predappia?* Bravnaua** in Linza?
Delavci, kmetje? Verniki svinca?
Čudno, da mračni so vsi kot zločin!*

*Kdo v blišč jih začaral je nadljudi?
Kdo kot volkove nagnal jih nad nas?
Kdor razčlovečil jih je v zveri,
nosil bo krivdo za zadnji poraz!«*

* Rojstni kraj Benita Mussolinija.

** Rojstni kraj Adolfa Hitlerja.

Jože Ažman

Patriotizem in domovinska vzgoja

Zavest pripadnosti našemu narodu in pripadnosti naši socialistični skupnosti Jugoslaviji se oblikuje že v družini, v šoli, prek slovstva in skratka prek vsebine in oblik vpliva okolja na mlad rod. V pričujočem prispevku bom skušal prikazati, kako v naših šolah skoraj tri desetletja po svobodi razvijamo in vzgajamo patriotizem, kako oblikujemo odnos do slovenstva in jugoslovanstva, kako utrjujemo patriotsko zavest in kako gojimo čustvo patriotizma.

Patriotizem prežet z moralno močjo in borbeno pripravljenostjo je odločilen v vojni, a gojiti bi ga morali trajno tako, da bi utrjevali nacionalni ponos, občutek nacionalne pripadnosti in nacionalno zavest.

Kako je danes s patriotsko vzgojo, kako je okrepljen in razvit patriotizem med našo šolsko mladino, kakšen je odnos do patriotizma pri pedagogih različnih strok in predmetov, ki nam je v poklicu dana možnost, pa tudi obveznost vzgoje patriotizma.

Da bi dobil odgovore na ta vprašanja sem učencem prebral kratko zgodbo o smučarjih kurirjih. Po prebranem tekstu pa so napisali značilne asociacije tj. misli, ki jim jih je zgodba vzbudila. Tak način zagotavlja večjo iskrenost odgovorov saj je s tem zmanjšana sugestivnost vprašanj, kajti učenci navadno odgovore to, kar želi učitelj. Učitelje pa sem vprašal bolj neposredno tj. kako vsak pri svojem predmetu razvija in goji patriotizem, kakšen je njegov odnos do patriotizma in s kakšno vnemo vzgaja mladino v patriotskem duhu.

Zgodba Smučarji kurirji in njen odmev

— Bil sem kurir vojaško-štafetne linije IX. korpusa, del živčnega sistema osvobodilnega boja. Letni časi so si podajali roke, z njimi pa vročina, deževje, sneg in mraz. Najtežje je bilo opravljati kurirsko pot prav pozimi po novo zapadlem snegu.

Naloga vojaških kurirjev je bila, kar najhitreje prenašati sporočila-depeše iz štaba v enote in nazaj. V sklopu kurirske zveze je bilo potrebno v knjižico napisati uro in približno minuto sprejema in oddajanja poročil. Kurirska pot je bila težavna, tvegana in nevarna, saj so ji bile nastavljene številne zasede in pasti. Večkrat se je bilo potrebno odločiti, ali kreniti po krajši poti, ki je bila bolj nevarna, ali se odločiti za varnejšo in daljšo pot, ki je zahtevala več znoja in napora. Seveda

pot kurirjev ni bila nikoli popolnoma varna. Moral si biti kot lisjak, da si se izognil nevarnostim. Izostren vid, dober sluh, občutljiv vonj pa tudi slutnje so večkrat oznanjale nevarnost. Včasih nas je cigaretni vonj nemških policijskih zased opozoril na nevarnost in nam rešil življenje.

Kako se premikati pozimi, ko je zapadla debela odeja novega snega? Ali ga gaziti, ali počakati in stopati že po zgaženih poteh? Oboje je bilo nemogoče. V takih primerih so edino smuči omogočale večjo gibljivost in lajšale pot, postale so nepogrešljivo potovalno sredstvo mnogih kurirjev. Postale so nam zaveznice, krajšale so nam pot in ob njihovi pomoči smo se lažje izognili sovražniku.

V zadnji zimi, ko je sovražnik že v agoniji s poslednjimi zdihljaji skušal kontrolirati naše ozemlje in ovirati razmah narodnoosvobodilnega boja smo s tovarišem Francetom Gašperšičem in danes že pokojnim Jožetom Kovačem vzdrževali vojaško štafetno zvezo od Jamnika nad Kropo prek legendarnih Dražgoš do Prtovča pod Ratitovcem nad Selško dolino. Po tem področju je vodila tudi glavna partizanska pot z Gorenjskega na Primorsko.

Na smučeh smo se pomikali podobno kot tekmovalno moštvo, nosili smo bele pelerine in se od daleč nismo ločili od sovražnikov. Spominjam se, kako sva s Francetom v presledku nekaj minut smučala skoraj mimo sovražne patrulje pod Jelenščami, ki je bila prav tako presenečena kot midva, saj verjetno ni točno vedela, kdo sva in tako sva prismočala do naše transportne skupine, ki se je pomikala proti nama. Že sem videl, kako so posamezniki začeli skakati pod pot in se pripravljati na boj, drugi pa so bili bolj zmedeni. Bili so presenečeni, saj so mislili, da so prišli v stik z nemškimi smučarskimi enotami. Tudi midva sva v trenutku snela beli kapuci in, ko so zagledali, da sva partizana, smo se vsi umirili. Takoj sva jih opozorila na pravo nevarnost, ki jim bi pretila, če bi krenili po isti poti naprej.

Nadaljevala sva s previdno vožnjo, začelo se je mračiti, skrito bivališče med malimi smrekami in nekaj skromne hrane nama je obnovilo moči, da sva bila naslednjega dne spet sposobna vzdrževati zvezo, hitro smukniti skozi goščavo in v nevarnih okoliščinah previdno ukrepati ali poslati sovražniku v odgovor ali pozdrav nekaj svinčenk, da se ne bi pomikal za nama, ali pa da bi se pravočasno izognila njegovi zasedi.

Kakšno sporočilo bi danes prinesla France in Jože po kurirski smučarski poti? Zahvalila bi se vsem živim in mrtvim, ki so partizanske kurirje opozarjali na sovražne zasede in preprečili še večje izgube našega boja.

Želela bi, da bi bili plodovi naše zemlje in našega dela pravično porazdeljeni.

Rada bi vas vodila na smučarske pohode v svet zdravja, da bi se skupaj izogibali obolenj in nesreč, ki nam trajno preže v zasedi.

Da bi svoboda po kateri smo tako hrepeneli, a je mnogi niso dočakali, pomenila vsem tudi danes, prav tako kot v dneh težkega boja največjo nacionalno vrednoto, ponos in edino možnost za neovirano, enakopravno in tvorno delovanje posameznika in naroda v okviru naše bratske socialistične skupnosti. Vam mladim pa je dano ohraniti tako pričakovano in težko pridobljeno svobodo.

Zgodba pa je takole odjeknila med učenci:

— Zgodba me spominja na težko življenje nekdanjih kurirjev, na njihovo težavno pot skozi gozdove in jase. Spomnila sem se na Dražgoše, danes tako lepe, takrat pa popolnoma požgane. Resnično grozno je moralo biti v tistih hribih, ki jih danes obiskujemo kot izletniki, kot bolj ali manj neprizadete osebe.

Kako je ta sneg miren, kako nas vabi na smuko, kako lepo je smučati ob lepem vremenu in v svobodi. Dogodek smučarjev kurirjev z belimi haljami, se mi zdi kot kakšna kriminalka.

Pionirji iz Vinice v Beli krajini na kulturni prireditvi 2. februarja 1945 v Črnomlju

— Kot športnica bi lahko veliko prispevala k obrambi domovine. Lahko bi postala kurirka-smučarka. Zdržala bi napore, navajena sem mraza, sem dovolj trdoživa, uporna in tudi domovinsko zavedna, saj so se za domovino in svobodo borili tudi moji starši.

— Ljubim turno smučanje in alpinizem, tudi naše pohode v gore bi lahko primerjal s partizanstvom. Seveda nam je danes lepo, živimo v miru in nismo lačni. Če bi prišlo do vojne, bi se brez premisleka odločil za to, za kar so se odločili naši rodoljubi in revolucionarji. V športu sem pridobil vztrajnost, borbenost, zdravje in pogum. Nikoli pa ne bi mogel postati izdajalec, kajti v tem primeru, ne bi mogel več pogledati v oči ne sošolcem in ne staršem, kajti najnižkotnejše delo, je izdajati svoje ljudi in domovino.

— Navzlic temu, da živim v porabniški družbi, mi nacionalni ponos ni zamrl. Vzgoja nacionalne zavesti in patriotizma na šoli pa je na ničli. To se kaže tudi v turizmu, ko je vsak tujec več vreden kot domač gost. Denar in zaslužek, pa devize razkrajajo nacionalno zavest in večkrat tudi ponos.

— V gozdu bi se verjetno slabo obnesla. Že v prvem deževju ali snežnem meteužu bi se prehladila, da pa bi streljala na ljudi se mi zdi nemogoče. Tudi poguma nimam in v kritičnih situacijah bi izgubila glavo.

— Zdi se mi, da patriotizem nima pravega poudarka na taki šoli kot je gimnazija. To se kaže med drugim v pogovorih, ko nekateri z zaničevanjem govore o partizanstvu in partizanih, ki so bili veliki patrioti v naši zgodovini. V šoli bi morali gojiti in razvijati pozitivni odnos do našega boja.

— Mislim, da bi v času vojne več koristila v zaledju, saj bi se danes v njem razvijal prav tako nevaren boj. V šoli sem se pri obrambi in zaščiti naučila, kako

ravnati v nevarnih okoliščinah. Sposobna bi bila svetovati in pomagati prebivalstvu in vsakemu nuditi prvo pomoč.

— Kakor v vojni, tako patriotsko čustvo pride do izraza tudi v športu. Neglede na vrsto in pomembnost tekmovanja, me prevzame ob nastopih za barve naše domovine posebno čustvo, ki mi daje več poleta in ponosa. Izredno sem ponosna, kadar na meddržavnih atletskih dvobojih slišim jugoslovansko himno. Poslušanje himne me gane, vzbudi mi občutek veličastnosti in patriotska zavest naj bi spremljala vsakega športnika. A žal tudi nekateri športniki raje in bolj vneto nastopajo za denar, kakor za barve domovine.

— Želim, da se nikoli več ne bi ponovila vojna, ne na svetu in ne pri nas. Vojna je nekaj krutega. Koliko nedolžnih ljudi je že v njej izgubilo življenje. Vsak vojak se mi smili. Jaz bi verjetno pomagala ranjencem, saj ne verjamem, da bi lahko prenašala napore med ofenzivami.

— Ne vem, kako bi ravnal v primeru soočenja s sovražnikom. Ne morem se uživati v vlogo kurirja, ki je bil noč in dan v nevarnosti in je bilo njegovo življenje tako rekoč na nitki. Mislim, da bi se bilo v takem primeru najbolje skriti, seveda če bi bil še čas — toda kam!

— Naloga vsakega državljana SFRJ je, da brani svojo domovino. Prav tako mora v primeru vojne izpolnjevati povelja nadrejenih. Danes imamo moderno vojsko in bi nam bilo lažje braniti se kot pred tridesetimi leti.

— Patriotizem danes vse bolj zamira. Včasih so napredni ljudje in vsi poštenjaki ob vsaki priložnosti poudarjali: Slovenci smo bili, Slovenci smo, Slovenci bomo ostali. Takrat je bil naš narod ogrožen in zato je bilo poudarjanje narodne pripadnosti nujno potrebno. Danes pa, ko imamo vse politične pravice in živimo kot samostojen narod, pa tako pogosto izražanje nacionalne pripadnosti ni več tako potrebno. A mislim, da bi nas eventualna vojna bolj združevala in bi bili bolj složni, kot pa sedaj, ko živimo v miru in svobodi.

— V pogovoru z drugimi sem spoznala, da je vedno manj takih, ki bi bili pripravljeni v primeru vojne znova iti v gozdove. Sošolec pravi, kdo bi se delal heroja, saj se politiki tako niso nikoli borili s puško v roki. Starejši niso zadovoljni s položajem, kot je sedaj, in se sprašujejo, zakaj so se borili. Pri mladih pa je patriotizem premalo razvit.

— V bodoči vojni bi se odločila za obrambo domovine. Vendar se mi zdi, da ta obramba ne bi bila tako zagrizena kot prejšnja. Želela bi ostati živa, izogibala bi se kritičnih in tragičnih okoliščin. Sedaj živimo — seveda ne vsi, v dobrih gmotnih pogojih. Še vedno so na oblasti malomeščani, delavec pa nima mnogokrat najosnovnejših sredstev, čeprav je delovno ljudstvo dalo v zadnji vojni največ žrtev.

Take in podobne misli, sodbe in razmišljanja je zbudila zgodba smučarji kurirji. Iz posameznih izjav je čutiti, kar je seveda težko točno predvidevati, kako bi se posamezniki ponašali v primeru vojne, kakšna je njihova pripravljenost na vse-ljudski odpor, kakšna je njihova idejno patriotska in politična naravnost in kako je patriotska zavest razvita med učenci. Ugotovimo pa lahko tudi večjo ali manjšo patriotsko mlačnost ali vnetost mladih.

Odnos pedagogov do patriotizma in patriotske vzgoje

V patriotskem duhu je možno vzgajati učence pri vseh predmetih. Učinek te vzgoje je odvisen od samih predavateljev, od njihove patriotske zavednosti pa tudi od njihove politične in idejne pripadnosti. Patriotizem in patriotska vzgoja pa sta predvsem sestavni del humanistične vzgoje, ki jo podajamo pri humanističnih

Pionirji iz Osilnice na Kočevskem 20. januarja 1945. Po svojih močeh so pomagali v narodnoosvobodilnem boju

predmetih kot pri slovenščini, zgodovini, tujih jezikih, filozofiji, sociologiji itd. Pa tudi športna in obrambna vzgoja bolj neposredno oblikujeta moralno politične in obrambne kvalitete učencev.

Kako pedagogi vzgajajo patriotizem in kakšen je njihov odnos do tega vzgojnega področja. Poglejmo nekaj značilnih odgovorov:

— Domovinski čut je sestavni del stroke. Kopica stvari je povezana z nacionalnostjo. Mislim pa, da občutek nacionalne pripadnosti peša, mnogi pa ga sploh nimajo in če tega ne bo nihče imel, ne bo več nacionalnih zdrah.

— Nacionalni ponos se kaže posebno v stiku s tujci. Nacionalna zavest se pogotuje in krepi šele v tujini, čim bolj si od nje oddaljen, bolj jo znaš ceniti in občutiti. Poudarjanje nacionalnosti se kaže v športu in literaturi — nacionalnost pa je pogojena z zgodovino naroda.

— Veliki narodi se ne odrekaajo nacionalnosti. Z nacionalnimi političnimi programi se mali narodi postavijo na noge in tudi mi se ne smemo in ne moremo odreči nacionalnosti. Tragično bi bilo, če bi se nacionalnosti odrekli, ker je to oblika potrjevanja drugih. Nacionalnost je iz malomeščanskega pojmovanja in manipuliranja treba dvigniti v sodobnejše odnose, nacionalnost je oblika medsebojnega dogovora. Nacionalna vzgoja je bolj očitna v družini, kot v šoli, v kateri je več zavor. Nacionalna vzgoja je prepuščena slučaju in je zanemarjena.

— Domovinsko vzgojo je pri slovenščini možno najučinkovitejše uresničevati. Slovenska literatura je v vseh obdobjih domovinsko angažirana. Slovenski pisatelj ni mogel nikdar zapasti v solipsizem in larpurlartizem. Vsi slovenski teksti so pretežno poantirani v smeri narodnoobrambnega značaja. Ta generacija je domovinsko ravnodušna, saj se nikoli ni čutila ogroženo.

— Generacija, ki je neposredno vojno doživljala, bolj avtentično in pristno posreduje iz svojih osebnih izkušenj svoje patriotske odnose. Prodor tako imenovane industrijske kulture mladega človeka vodeni in paralizira območje patriotskih vrednot. Industrijska kultura, ki zajema vsa področja komuniciranja postavlja nek univerzalni model kulturnozabavnega izživljanja mlade generacije, pri čemer so manj pomembne značilnosti nacionalne kulture.

Tako govore o patriotizmu učitelji materinega jezika in slovenskega slovstva. Ti prav gotovo poznajo duh mladine, tako iz prostih spisov, kakor tudi osebnih odgovorov, ki so povezani z nacionalnostjo.

Kako vzgajajo patriotizem zgodovinarji?

Tone Žumer, ki je poučeval že pred vojno pravi takole:

— Tako pri zgodovini, kakor tudi pri zemljepisu so bili pred vojno poudarjeni v učnih načrtih smotri domoljubne vzgoje. Te smotre smo uresničevali precej lažje kot sedaj, takrat učni načrti niso bili tako natrpani s teorijo in tudi v predmetniku je bilo zgodovini in zemljepisu namenjenih več učnih ur kakor v današnji šoli. Pri obravnavi NOB je možno netiti patriotizem. Tudi v učbenikih bi bilo treba dati večji poudarek domovinski vzgoji. Patriotizem, njegov pomen in vsebino je možno oblikovati pri »temeljnih socialistične morale«, ki jo podajamo v zadnjem razredu osemletke.

— Pred francosko revolucijo ni bilo patriotskih idej. Patriot-pristaš domovine in naroda dobiva pravo vsebino v francoski revoluciji. Od tega časa se pri vseh narodih pojavlja nacionalno gibanje, predvsem pa pri slovanskih narodih v okviru avstro-ogrske monarhije. Nacionalnost poudarjamo pri razlagi NOB in tedaj, ko razlagamo nastajanje slovenske državnosti. Ob zadnjem koroškem vprašanju se je pokazala med učenci pripadnost slovenskemu narodu.

— Smotri pouka zgodovine so zelo številni. Eden izmed zelo pomembnih vzgojnih smotrov, je vzgajanje mladih ljudi v duhu patriotizma, bratstva in enotnosti jugoslovanske skupnosti narodov. Mogoče je ravno zgodovina eden izmed predmetov, pri katerem je vse polno možnosti (pri obravnavi različnih zgodovinskih dogodkov, posebno novejših domače in svetovne zgodovine) za prebujanje in krepitev patriotizma. Žal pa imam občutek, da učenci preveč shematično, površno in brez osebnih občutkov sprejemajo snov, ter da se ne morejo ali nočejo vsaj malo vživeti v določeno zgodovinsko situacijo, v kateri je ljubezen do domovine odigrala tako pomembno vlogo. Mnogi jemljejo patriotizem kot nekaj, kar je samo po sebi umevno ali kot nekaj, kar je v današnjem času nepotrebno.

— Pri zemljepisu stalno opozarjamo učence na domovino in njeno bogastvo, njeno politično in gospodarsko vlogo v svetu in pri tem učence seznanjamo z navedenimi lepotami naše domovine.

Patriotizem poudarjamo pri primerjanju lege naše države, pri prebivalstvu in razvoju nacionalnega vprašanja. Pa tudi pri gospodarstvu se morajo kazati posledice družbene ureditve.

— Narodnost sestavljajo jezik, kultura in popolna samostojnost, enakopravnost in politične pravice. Pri vzgoji nacionalizma je možno dvojje napak: prvič, da zaidemo preveč v smeri šovinizma ali v smeri internacionalizma.

Glasbena in patriotska vzgoja

— Narodni napevi utrjujejo nacionalni ponos, zavest in vzbujajo domoljubna čustva. Pesem nas je spremljala v boju, v obnovi porušene domovine in je tudi

danes učinkovito patriotsko vzgojno sredstvo. Kaj je z narodno in patriotsko pesmijo danes, ko se vse bolj bohotijo popevke in komercialna zabavna glasba. Nekaj značilnih odgovorov:

— Proslave so povezane z borbeno partizansko in domoljubno pesmijo. Naš reprezentančni zbor na Jesenicah, pravi Janko Priboršič ima zmeraj naštudiranih nekaj partizanskih pesmi. Tudi na zborovskih revijah je navadno tretjina narodne, pa umetne in borbene pesmi. Osnovni pobudnik in uresničevalec partizanske pesmi pa je pevovodja. Opažam, da podeželska publika bolj ogreto spremlja partizansko pesem, kot v mestu.

Borbena in partizanska pesem ne živita več tako močno kot takoj po vojni. Zaživita le ob proslavah in manifestacijah. Mladina, ki ni doživela vojne, ne čuti toliko partizanske pesmi, kot oni, ki so bili v vojni. Na osemletki je še čutiti narodne in partizanske napeve, na gimnazijah pa glasbenega pouka sploh ni.

Obramba in zaščita

— Ves predmet in vsa snov je teoretična in praktična priprava za obrambo domovine. Kdor je pripravljen zavestno braniti domovino, jo tudi ljubi. Patriotizem se kaže v sodelovanju na tekmovanjih, v orientacijskih pohodih in v spoznavanju ožje domovine, v požrtvovalnosti in v pripadnosti h kolektivizmu.

Športna in patriotska vzgoja

— Prav bi bilo, da bi bila vsa naša mladina vzgojena v patriotskem duhu, prežetim z upornostjo, prisebnostjo in borbenostjo. V zadnji vojni so se oblikovali mnogi znani in neznani mrtvi in še živi športniki in herojstvo v boju je še več kot mojstrstvo v športu. Mnoge šole so dobile ime po narodnih herojih in revolucionarjih, pa tudi nekatera imena športnih društev še vedno simbolizirajo našo narodno in geografsko pripadnost ter zgodovinsko poreklo, čeprav je danes že veliko imen športnih društev po znanih gospodarskih organizacijah in trgovskih podjetjih. Šport in patriotizem naj bi se vedno združevala. Patriotsko zavest utrjujemo na pohodih v naše gore, ko obiščemo gorske očake, patriotizem potrjujemo na športnih tekmovanjih v tujini in patriotska vzgoja, naj bi postala neogibni del športne vzgoje. Prav pri športu lahko neposredno precenimo borbene in moralne kvalitete učencev, njihove značajske in osebnostne poteze. Ugotavljamo večjo ali manjšo upornost, trdoživost, strpnost, spretnost, bojevitost, moč volje, živcev in značaja.

Videti je, da patriotski vzgoji na naših šolah ne posvečamo dovolj pozornosti in da smo v vzgoji patriotizma premalo zavzeti. Smotri patriotske vzgoje so bolj ali manj jasno zapisani le pri nekaterih predmetih, a smotre uresničujejo, seveda v kolikor jih morejo in so patriotsko angažirani in dovolj zavedni pedagogi.

Patriotska vzgoja na naših šolah bi morala postati bolj učinkovita, ob primer-nem posluhu za mero, tako da ne bi bila preveč vsiljiva in naj bi se uresničevala ob pravem času in ob najbolj primerni snovi, tako pri teoretičnih, predvsem humanističnih predmetih, kakor tudi pri obrambi in zaščiti in pri športni vzgoji.

Mislim, da je nacionalnost teoretično že dovolj opredeljena, da je poznan njen pomen in bistvo. A pogled v bodočnost nam narekuje ohraniti in oblikovati nacionalnost, njene oblike in njeno vzgojo. Pedagogi pa smo poleg drugih dejavnikov nosilci nacionalnega duha in vzgoje.

Boris Višnovec

Človek in bitka

Ležal je v zaklonu in ni več mislil na mraz, ki se je spuščal po pobočju. Samo ta kamnit prag pred njim, na katerega je naslanjal puško, ga je ločil od smrti. Slišal je, kako so se ob zidu sestajale svinčenke in težko poplesovale nad belino. Prihajale so iz megle, prihajale so nad pobočjem, tako kot so se v presledkih pojavile sive sence, zakrite s čeladami in kot prikazni ovite v bele pelerine, ki so drsele na smučeh in se nekajkrat približale na zamah roke. V poslednjem hipu se je megla dvignila in sence so postale opazne in svinčenke so lahko poiskale svoj cilj. Bil je varen v tistem hipu, ko se je megla dvignila, ko ga je ščitil zaklon in so sence padale v belino. Nahajal se je na črti na zunanjem robu vasi, v bližini ni bilo hiš in ne dreves in kril je široko čistino pred seboj. Granate so ga iskale, a so udarjale daleč za njim, udarci so prihajali iz doline in iz nasprotnega pobočja in tem so sledili vzbuhi za njegovim hrbtom. Pred napadom pehote so postali streli številnejši in sikanje je obstalo za njegovim hrbtom ter se potem polagoma oddaljevalo. Vendar, tisti dan je imel dober zaklon in bojna sreča mu je stala ob strani in svinčenke, ki so ga iskale, so omahnile preden so ga dosegle. Val bitke se je potem prenesel na drugi del fronte, ki so jo držali na pobočju. Pred seboj je videl čistino posejano s trupli, za njim se je dvigalo pobočje nad vasjo. In ugibal je, kam se je v tistem trenutku prenesel glavni udarec nasprotnika in kaj bi se zgodilo, če bi sovražnik iznenada predrl fronto.

To je torej bitka, je pomislil, droben izsek pobočja, po katerem se plazijo sence in kjer sikajo krogle. Sedaj je vse dobro, ko držimo pobočje in je pred nami čistina in za nami vas in zgoraj, onkraj grebena, gozd. Razpotegnjeni smo v dolgo vrsto, kateri se je sovražnik že nekajkrat približal. Samo sence so bile pred menoj, sence, ki so se iskale in se ugašale kot plamenčki. Ta kamen pred menoj in sneg in včasih centimeter oddaljenosti, ki me loči od zablodele krogle in od — česa. Tedaj, v boju, človek ne misli na svinčenke, ki so mu namenjene in ne misli na ljudi, ki so na oni strani pobočja, v dolini, ki se preobračajo po čistini in se razlivajo v megle. Kaj iščejo na tem pobočju. Ne poznam njihovega jezika in ne ločim njihovih obrazov. Morda, tedaj ko se približajo na nekaj deset metrov, se poganjajo iz zaklona v zaklon in omahujejo v sneg, še tedaj ne vidim njihovih obrazov in slišim samo ostra, rezka povelja in potem tišino po spopadu in edina toplotina, ki jo poznam, je toplotina puškine cevi. In potem znova pritiskajo vkreber, kot dobro pripravljene stroji si iščejo kritja in zdi se, da oni iščejo svinčenke, ali pa samo drgetajo pod težo strmine, orožja in strahu. Neodločni in oprezni in lahko jih ugašam

kot plamenčke. Obteženi so s pasovi, zaviti v šale in dih jih v mrazu obda z meglenimi valovi. Potem okamene, tako kot obstanejo svinčenke in ponoči jih poberejo in odpeljejo v dolino kot brezoblični tovor. Vseeno, boljši so mrtvi kot živi, mrtvi ne morejo nikomur škoditi in lahko bi se znašel sam okamnel v snegu, pokril bi me prvi mraz in potem, ko bi v pomladi pognal iz snega teloh in potem zvončki, in bi se spustili po pobočjih potočki, tedaj bi me spustil ledeni oklep in zastrmel bi se z mrtvimi očmi v neznano. V hipu, ko bi se me dotaknila svinčenka, bi izpustil puško. Vendar, tudi to je sreča, da sem tu že tretji dan in lahko še vedno oklepam puško. In morda prebivam tu že večnost, v tem zaklonu, ostale dni sem blodil po strminah. Tu bom obstal, dokler bom lahko oklepal puško in potem bom v resnici zrl v sonce. Prikazni smrti pa bodo znova prišle, ovite v pelerine in se spuščale v smučine. Da, če pridemo do gozda. Potem se izvlečemo iz tega. Do naslednje bitke. Ničemur ne bo prizaneseno. Ne meni, ne vasi, ne ljudem, ne živini. Se bodo vaščani lahko umaknili ob pravem času. Mnogo jih bo ostalo. Neodločni so in navezani na zemljo.

Kolone, ki se zgrinjajo od vsepovsod, bodo skušale izbrisati vas in sanjajo o maščevanju. Že prej sem bežal skozi obroč; prebijal sem se skozi nje in vedno so pred menoj postavili nove zapreke. Vsaka izmed njih bi bila lahko poslednja. Sanjal sem o svetu brez vojne. Pa je treba najprej pobiti vse sovražnike. Verjel sem, da grem poslednji bitki naproti, da sedaj vem, katera bitka je lahko poslednja in da bo poslej vedno vladal mir. Mir je daleč, kot je daleč veselje, vojna pa je vsepovsod. Že tri dni grejem zapirač pri puški. Pet drobnih zlatih biserov, ujetih kot ogrlica, pet svinčenih krogel, čaka na poslednjo bitko in potem zaprem zapirač pri puški in igla je napeta in moj prst na petelinu in moje telo v snegu, vse je v pričakovanju in potem polzim s pogledom po pobočju in čakam, čakam. Čakam v presledkih tišine, ko lahko za hip uredim svoje misli. Vzbuhi so daleč in svinčenke so daleč in ljudje, ki padajo, ki padajo molče, kot bi padal jaz, če bi me zadela svinčenka. Padajo ob meni in če katerega poznam, pomislim na njegove domače, tisti hip obstanejo pred menoj, slišim njihove besede in jok in potem se spomnim trenutkov, ki smo jih preživeli skupaj. Rob plašča je hladen in zemlja je hladna in puška, puška je topla. Skupaj smo se prebijali skozi zasede. Potem mi je laže, laže ker ubijam sence, ki se plazijo po pobočju. Kdo je umrl tisti hip, ko je nekoga ob meni zadela svinčenka. Sem v tistem hipu umrl sam ali lahko on živi z menoj, čaka trenutka, ko se bo s pobočja odgrnil sneg in nas bo zakrilo listje. Ali pa bo tedaj v resnici vojne konec. Pogreznem se v dolino ali zrastem nad pobočje. In ni nikogar k meni. Vedno samo tišina, tišina, ki sem jo iskal vse življenje. Droben križ na robu gozda in pod njim šopek cvetja. In nad menoj ves svet. In skozi mene se pretakajo vode in veter in oblaki. Vem, kdaj se pripravlja poslednji spopad. Lahko obležim v naslednjem hipu. V hipu, ki je minil. Kdo je obležal namesto mene. Nekdo ob meni ali pred menoj. Krogle v cevi so pripravljene za vse, ki se mi skušajo približati. Morda bom danes ostal za vselej tu ali pa se z nočjo umaknem z drugimi v gozd in potem na drugo pobočje, skozi prvi, drugi, deseti obroč. Najprej bolečina, potem radost, potem molk, potem noč in potem so trenutki iz katerih skušam razbrati samoto in se sprašujem čigavemu življenju gospodujem. Približati se morajo, približati, da se jih oklene mušica na puški in potem udarec v rame in v naslednjem hipu udarec na pobočju. Vse, vse se na koncu obarva s krvjo. Kosti se lomijo kot pri potresu. Vse, vse se premeša, vse postane krvava brozga. Vse se spremeni v bolečino. Konec je nekega trenutka strahu. Konec je nekih misli in konec sporočil iz nasprotni strani sveta. Spremljali me bodo razbiti obrazi in potem radost ob zmagi in potem radost, da smo preživeli. Bitja bodo obledela kot sneženi plašč v pomladi. Veliko bitk je in samo ena vojna, vojna, ki se razpenja skozi tisočletja. Zemljo je treba plačati

s krvjo. Ne moreš je plačati z zlatom, z nobenim denarjem. Cena za zemljo je kri. Pšenična polja. Drevesa. Življenje. Zemlja je svoboda. Toliko in toliko litrov krvi za toliko in toliko dni svobode. Hotel bi preživeti to bitko, da bi videl kakšno življenje bo nastalo. Vsi sanjamo o miru in o poslednji vojni. Tudi ta bitka je del življenja, del mojega, del našega življenja, je vse moje življenje. Morda je tudi moja smrt del življenja. Svinčenke me neutrudno iščejo. Vsi ti vzbui so namenjeni meni in vsem, ki so v zaklonih v sklenjeni vrsti. V tem hipu je daleč ves svet, vojna in mir, izid bitke odloča o življenju. Ne jem, ne mislim, ne govorim, naboje imam v nahrbtniku, v žepih in v cevi. Ne čutim mraza, nič več ne čutim prstov na nogah, in sem na robu sanj z razbrazdano kožo in utrujenimi očmi. In tako prihaja večer in pike se približujejo, sence se prekrivajo pred debli in slišim šum in lesk orožja. Tako prihajajo in z nočjo bo prišlo povelje za umik in morda nam bo uspelo, da se umaknemo. In vas. In hiše. In ljudje. In trupla v snegu.

*

Z nočjo je sledil umik. Iz tiste čistine za vasjo smo prišli v gozd. Ostali smo brez hrane in v žepu sem imel še nekaj nabojev. Moj cilj je vodil od debela do debela dreves, ki so vodila v rešitev. Nihče ni slutil, kje nas lahko ustavi plaz svinčenk ali osamljena, zablodela krogla, zvoki, ki se kosajo z mislimi. V njihovih pogovorih so neskončne razdalje, razdalje, ki sem jih hotel dojeti, pa so me zadržale na pragu smrti. Sanjal sem o tišini in o besedah in o pesmih, spremljala so me tisočletja in ves svet in molitve. Bil je klic po preganjanju, ponižanju. Ljubezen je dobila neštete podobe. Tisti hip pa sem blodil sam, sam, in oklepal puško. Pred nekaj trenutki je omahnil fant s katerim sva se zadnje ure prebijala skupaj. Stal je za smreko poleg mene, in omahnil. Položil sem ga za deblo in mu pobral naboje. Za hip sem se zastrmel v njegov obraz in nisem verjel, da ne bo nikoli več dvignil pogleda. Hotel sem streljati in pokončati njegove ubijalce, pa sem se znova znašel sredi debel v meglenem pregrinjalu in čakal svinčenke, ki so me iskale. Gozd je segal do zvezd in onkraj časa in dalje od mojih misli. In polagoma ledenim. In strah je moj prijatelj. Najhuje je umreti sam, ko nimaš nikogar ob sebi, sredi gozda, ko ne vidiš svinčenk, ki ti prihaja naproti, samo v daljavi slišiš strele. Vem, da me nekdo čaka. Čaka na drugi strani gozda, čaka ob koncu vojne. Čaka me toplota mize in toplota besed in toplota sobe in občutek, da me nihče ne preganja. Izrekel bi tisoč nežnosti in se dotaknil toplote domačega kruha. Tu sem, tu ob topli peči in toplo mi je in odpirajo se vrata v kuhinjo in otroci se smejejo in ženske kričijo. Sosed na dvorišču žaga desko. Dela nov pod v predsobi. In njegova žena plete volneno pregrinjalo. In zvečer, zvečer bom šel na cesto, na sprehod z ženo in otroci. Najmlajši. Ne vidim ga. Ne poznam ga. Rodil se je potem, ko sem odšel na vojno. Žena mi je spletla tople nogavice. Meni je toplo. Obstal bom v snegu. Nekje na severu žive ljudje v snegu. Lahko spe, se ljubijo v snegu. Ljudje in psi. Pasji glasovi. Pasje srce. Kakšen je človeški glas. Puška je moje upanje. Bele sence se razbežijo, razbežijo se pred glasovi puške, pred težkimi svinčenkami. Sneg postane topel in noč postane topla in srce postane toplo. Bežim. Dneve in noči. Skozi zamete se vzpenjam kvišku. Vsak korak so neskončne muke. Vsak korak je glad in bolečina. Vsak korak je smrt. Gozdovi. Stikal sem za posušenim mahom, za skorjo dreves. Tisti hip sem sovražil gozd. Še so mesta na svetu. Sovražil, ker se je po njem plazil hlad, ker mi je prodiral skozi čevlje in obleko. Padajo. Padajo. Bele pahljače. Beli obrazi. Stopinje. Stopinje so sive sence. Hitijo skozi meglo. Udiram se v sneženo ponjavo. In pobočja se raztezajo v neskončnost. Ni več pomembno kaj sem, kaj mislim, kaj sem želel postati. Pozabljam, pozabljam in se predajam in v tistem hipu se razhajam. Nič več ni tistega, kar me je ohranjalo. Drugam moram. Drugam. Našel jih bom. Našel. Še to pobočje. Navzdol.

Po dolini. Tam me ne bodo iskali. Mislili si bodo, da me ni. Doma imam tople roka-vice in topel pulover. V predalu poleg okna. Sledili bodo mojim stopinjam. Naj obstanem samo za hip. Roke ob telesu. Obraz prekrit z ivjem. Moja notranjost-bo-lečina. Vedel sem, da me čakajo in vedel sem, da moram najti ostale. In če obstanem le za hip, ne bo ničesar več. Nazadnje sem govoril s tovarišem, ki je omahnil poleg mene. Dolgo je padal. Upogibal se je celo stoletje in se skušal vzravhati. Tisti hip se mi je zahotelo zaživeti. To je, prežela me je volja do življenja. Upogibal sem bele sence in bele sence so upognile mojega prijatelja. Bila je noč, ko smo se prebijali. Prespali smo v koči. Zjutraj so bili za nami. Planili smo pred streli v gozd. Hiteli so za nami. S psi. Z letali. Naletaval je sneg. Spremljali so nas obrazi padlih v ledeni skorji. Teža udov. Vsak korak pomeni stoletje skozi čas. In potem sence. In noči kot nož. In nekje daleč, daleč. Kot glas, izgubljen v veselju. Onkraj smrti. Udarci kladi. Glas strojev. Koraki polke. Streljam in hitim dalje. Streljam in hitim dalje. Prvi ples. Prvi poljub. Iz oblakov naletava cvetje. In prišel sem na stezo nad so-tesko. In potem hitro. Hitro odtod. V daljavi kotlina. V daljavi mesto v megli. In dom. In ognjišče. In straže. In ulice mesta.

*

Najprej je bilo pobočje. S stezami in gozdarskimi potmi. In kočami. In skla-dovnicami lesa. Hodil je po gornjem robu pobočja. Sto, dvesto, tristo metrov pod njim je tekla reka. Steza je vodila proti zaselku daleč v gozdu. Tam je nekoga poznal. Tam se je odpočil in potem hitel dalje. Koliko neskončnih ur hoje. Pot se rahlo ovija okoli skal.

Srečala sta se na stezi nad prepadom. Treščila sta drug v drugega. Zagledal je obraz ostro izrezan na belem ozadju. Obraz sovražnika, segajoč do neba. Dvoje ogromnih oči ugreznjenih pod čelado. Dvoje ostrih zob. Pridržal je dih. Imel je puško na rami. Tisti trenutek se je razpel v neskončnost. Plaval je od enega do drugega ozvezdja. Obstala sta presenečeno drug pred drugim. Srečanja ni priča-koval in puška je bila daleč na ramenu. Spodaj je tekla reka. Čas je obstal kot mrtva ptica. Nič več človeškega ni bilo med njima. Bila sta silhueti nad prepadom. Za hip sta zrla drug v drugega. Nihče ni imel časa, da bi pritisnil na petelina, pot do puške za hrbtno je bila za obadva enako dolga. Oba bi istočasno dvignila puško in oba bi istočasno pritisnila na petelina. In če bi okleval le za hip, bi prišli ostali. Oba bi v istem trenutku dvignila cev in se skupaj zarila v sneg ali skupaj poletela v prepad. Pognal se je prek skal. Še ko je padal, ji videl nad seboj obraz pogreznjen v čelado. Oči, ki so pridržale dih. Ob njem je drselo po-bočje in gledal je vrhove smrek pod seboj, odbijal se je od grmovja in drsel k reki. Obstal je v gostem nasadu mladih smrek. Obraz v čeladi je obstal nad njim. Spremljal ga je vzbuhan pršič in izognil se je ostrim robovom skal. In ves čas, ko je padal, ko se je odbijal od grmovja in ga je spremljal vzbuhan pršič, ves čas, se je oklepal puške. Trdno jo je oklepal in skupaj sta se dotaknila smrekovega gozdiča. Oklepal se je puške kot lepe misli in ko se je zavrtel ob dotiku s tlemi, se je dotaknil kopita in kopito se je dotaknilo njega in cev je bila ves čas ob ramenu in udarec ga je spomi-njal na dotik puške in bolečina, ki je prišla pozneje, ga je spominjala na objem. Bilo je kot poljub, ko je vedel, da ni sam in da gre še mnogim bitkam naproti. Tisti hip, ko se je pognal prek skal, je obstal kot zmagovalec. In drsel je prek vršičkov smrek in padec se je vračal kot olajšanje in kot pretres in vedel je, da ne bo nihče prišel za njim. Gozdič je bil zaraščen in pod snegom se je razraščal mah in praprot in goste smrekove veje. Ostal je obraz pod čelado, trenutek dolg kot večnost in potem je spal, spal, spal. Tisti hip je bil poplačan za vsa dolga leta, ko se je pri-pravljal za boj in puška je bila še vedno ob njem. Stisnil jo je k sebi in se prebudil

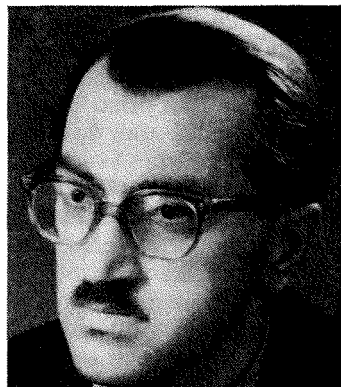
čez deset, morda dvajset ur, razbičan od bolečine. Vedel je, da gre sedaj lahko brez skrbi dalje. Hodil je prek ravnine, kjer je bil sneg gladek in prek jarkov, v katerih se je nabiral led. Ponoči je prešel kotlino. Tam pod smrekami ga je v podrasti prekril padajoči sneg in tam je bilo toplo in tam si je nabral novih moči, da je lahko hodil vso noč. Ko se je dotaknil z roko obraza je začutil dotik, ki ga je spominjal na toploto. In tisto spanje je bilo zdravilo, ko so ga prekrile smrekove veje in mah in vresje in posušena praprota. Prešel je ravnino in gledal v daljavi mesto. Hodil je v noči in se spominjal hiš in ulic mesta, ki so ga obdale straže in potem se je dotaknil drugega dela kotline, prišel je do roba gozda in še enkrat premeril s pogledom travnike pokrite s snegom in skupine dreves ob jarkih in kanalih, in grmovje, kjer se je reka previjala k mestu. Tam so bili njegovi domači. On pa je hitel v povsem drugo smer. Že v naslednjem hipu je bil ob robu gozda. In sedaj je bil rešen. Vedel je, da bo iz te strani lahko prišel do zaselka, kjer je nekoga poznal, vedel je, da ga bo prijatelj popeljal na senik in še prej se bo napil vročega mleka, preoblekel se bo in potem bo razmislil, kje mora poiskati ostale. Gotovo so se tudi drugi prebili skozi obroč. Gotovo. Poiskal jih bo. Zakopal se bo v toplo seno in prisluškoval šumom v gozdu. Vsi trenutki bitke in bega in obročev in skoka v sotesko so polzeli že stotič skozi njega. In prežemala ga je toplota in gibal se je sredi sanj in sredi bolečine in pričel je upati, da bo šel še skozi mnoge bitke in morda, morda bo ta vojna poslednja in morda bo videl svoje domače. Sina, ki se je rodil pozneje, potem, ko je že odšel v gozd.

Miha Klinar

Beli tovarišici

*Nekoč sem sneti hotel ti skrivnost,
prodiral z grozo v tvoje sem globine . . .
— Uničevalka! klel sem poln bolečine
in bal sem se, da ugrabiš mi mladost . . .*

*Sedaj postala si tovarišica
in spremljaš v boj vsak dan naš bataljon,
izbiraš tiho žrtve iz kolon
in z večnim mirom jim poljubljaš lica . . .*

Furlanski grof vabi na večerjo

(Po pripovedovanju Janeza Učakarja napisal
Vasja Ocvirk)

Bilo je konec 1944., ali morda v začetku 1945. Datuma se ne spominjam več natanko. Za gotovo pa vem, da je bila takrat še zima in da še ni dišalo po pomladi, zakaj snežna belina se je jarko bleščala okoli naše korpusne obveščevalne »Baze 20«. Menda smo se zadrževali okoli furlanskega mesta Fojde, v enem od manjših krajev v njenih okoliških hribih. Ker smo se tiste čase pogosto selili, se ne morem spomniti, kje smo tisti-krat bili — ali v Čenebli, ali v Klapu ali kje drugje.

V Fojdi smo imeli čudovito in zanesljivo zvezo. Naš tovariš Kodrič se je povezal s hčerjo odpravnika pošte v Faedisu, ki se je po nekaj grobih pogovorih z nami hitro ogrela za sodelovanje z nami. Klicali smo jo za Lavro in ona se ni pritoževala nad tem. Celo všeč ji je bilo njeno konspirativno ime. Ta je imela prijateljico, hčerko furlanskega grofa in študentko agronomije v Vidmu, ki smo jo enodušno krstili za Roziko. Kako ji je bilo zares ime, si nismo belili las. Grofovi hčerki je bilo strašansko všeč, da smo jo klicali po svoje. Tudi če bi jo imenovali Marija Terezija, se najbrž ne bi razburjala. Na vse načine smo si pri-

zadevali, da bi jo pripravili za sodelovanje z nami. Vedeli smo, da bo za nas trd oreh. Računali smo, da nam bo pri tem pomagala poštarjeva hči, s katero sta si bili nerazdružni prijateljici.

Furlanski grof je bil izgubil na vzhodni fronti sina-edinca. V ruskem prostranstvu je izginil kot alpski poročnik in od njega že dolgo ni dobil pošte. Zato ni nič čudnega, da se je družina močno zanimala za vse, kar je v zvezi z Rusijo. V Fojdi so logorovali tudi kozaki in grofova družina je ves čas vzdrževala z njimi neke čudne zveze. So morda pričakovali, da bo enkrat prek njih izvedela, kaj je z njihovim edincem? Najbrž so jih pri tem vodili sentimentalni nagibi. Ob večerih so iz sosednjega dvorišča poslušali stare ruske kozaške pesmi, ki so jih peli vinjeni kozaki in stari grof se je pri tem spominjal svojega sina, o katerem ni bilo sledu. Ščasoma sta se tudi vdovec in hčerka naučila nekaj ruskih pesmi, četudi jima je bilo njihovo besedilo nerazumljivo. Le nežna, otožna melodija jima je za hip približala izgubljenega sina in brata.

Poštarjeva hči Lavra in Rozika sta bili čedni in pametni dekleti. Grofova hči

je bila pred diplomo agronomije v Vidmu, toda tisti čas ni obiskovala predavanj, ker je bila vojna. Vse je kazalo na to, da je Rozika pristala na sodelovanje z nami in nam tudi že postregla s podatki, ki so bili za nas važni. Vedeli smo, da je to precejšnja zasluga njene prijateljice Lavre, ki je z nami že dobršen čas delala z vsem srcem. Tudi sem opazil, da je Rozika vrgla oko name. To se mi je videlo precej neumno. Jaz tisti čas sploh nisem pomislil na kaj takega. Poskušal sem jo razumeti. Najbrž je pričakovala, da jo bom poročil. Saj je bilo znano, da se v Italiji oficirji ženijo. Tedaj sem bil še mlad in še dokaj čeden kapetan, vendar sem se delal, kakor da ne opažam Rozikinih nedvoumnih pogledov.

Kot obveščevalec sem moral Roziko kot sodelavko preizkusiti. K naši zvezi v Benetke sem jo poslal s pismom, v katerem ni bilo nič drugega, kot da sem jim poslal pozdrave. Napeto smo čakali, kako bo dekle prestalo tisto preizkušnjo. Na naše ne malo presenečenje nam je Rozika že čez nekaj dni prinesla od naše zveze odgovor, v katerem so se nam zahvalili za pozdrave. Ko smo to nekajkrat ponovili, smo spoznali, da je zanesljiva. Bili smo brez skrbi, saj smo vedeli, da nje ne pregledujejo na poti in da potuje tako, kakor so v tistih vojnih dneh potovali z vlaki vsi Italijani.

Ne vem, kaj je Rozika pripovedovala svojemu očetu o meni in mojih tovariših. O tem nisem spraševal. Meni je bilo važno samo to, da trenutno čim bolj izkoristim to zvezo. Pomirjalo me je dejstvo, da grof dobrohotno gleda na nas, četudi nas dotlej še ni videl.

Nekega dne smo dobili v našo »Bazo 20« sporočilo — mislim, da nam ga je prinesla poštarjeva hči Lavra! — da nas grof vabi na večerjo. Sprva smo se osupli spogledali, nato pa smo se pri priči odločili, da se odzovemo vabilu. Lepo smo se opravili, si okrtačili uniforme, si poveznili na glave titovke s peterokrako ter se s čini in odlikovanji odpravili na

pot. Pred odhodom sem še rekel tovarišem:

»Fantje, za vsak primer naj vtakne vsak od nas po eno bombo v žep. Kljub vsemu moramo biti previdni. Ko bomo prišli h grofu, bomo prislonili avtomate k vratom tako, da se ne bo videlo, da so odprti... Če bo kaj narobe, no, saj veste, kaj je... Vsak od nas mora paziti na vse druge...«

O mraku smo se spuščali v dolino. Bili smo brez besed, v glavi vsakega izmed nas pa so se podile vznemirljive misli. Pod škornji nam je škripal zmrznjen sneg in mesečina nam je osvetljevala pot. Z menoj so šli Marijan Perinčič, Bosec, neki naš oficir, katerega imena se ne spominjam več in še neki Furlan. Mislim, da nas je bilo vsega skupaj pet ali šest obveščevalcev. Čez dobre tri četrte ure smo se že približali Fojdi, majhnemu mestecu, ki je bilo nekoliko večje kot naš Kobarid, približno tolikšno, kot naš Tolmin. Posadka v Fojdi je bila sredi mesteca in je štela kakšnih 200 kozakov in 60 do 70 Nemcev. Hodili smo po asfaltiranih pločnikih in se pogumno bližali grofovi rezidenci.

Potem ko nam je po zvonjenju zvonca odprl hišni hlapec, smo se znašli v prostrani jedilnici. Kristalni lestenec je zaslepljujoče osvetljeval staro slogovno opravo in mojstrsko oblikovano mizo pod njim. Obdajale so nas dragocene zidne in razkošne grofovske tapete. Na stenah so bile razobešene starinske slike, nad starinskim kaminom pa je častitljivo udarjala ure in kvartale metuzalemska ura. V vsem tem razkošju in odliki smo se skoraj zmedli.

»Dobrodošli v mojem domu!« se je zaslišal možati glas ob prižganem kaminu.

Pozdravili smo se z grofom, njegovo hčerko Roziko in poštarjevo hčerko Lavro. Ne spominjam se, če so bile navzoče še kakšne ženske. Opazoval sem grofa, katerega oči so nas prijazno, hkrati pa radovedno opazovale. Bil je star vdovec. Pravzaprav niti ni bil tako star. Bil je dobro ohranjen vdovec, imeti je

moral kakšnih 55 let, nizek, čokat, tako kot njegova hčerka, ki je bila izredno lepa, četudi nizke postave, debelušna, da je dajala videz »bunke«.

Svečano opravljeni strežaj je začel streči. Najprej aperitiv, nato pa po vrsti predjed, in jedi, ki jih poprej še nikoli nismo okusili. Pri tem smo se krepčali z močnim črnim vinom.

Bilo je nekako med deseto in enajsto uro zvečer, ko sem zaslišal nekje v so-seščini precejšen hrup. Pravcati trušč, kot bi prihajal iz gostilne. Nisem mogel ugotoviti, od kod to. Tudi naša družba je bila precej živahna. Zato se ni nihče od nas, razen mene, zmenil za hrup, ki se je sem in tja hudo razvnel. Že takoj ob prihodu nam je grof zagotavljal, da smo njegovi gosti, naj se počutimo kot doma in da smo lahko brez skrbi. Kljub temu sem bil nervozen in sem z enim očesom pogledoval k vratom, pri katerih so sloneli naši avtomati. Kot smo se že prej dogovorili, so bili odprti in tako obrnjeni, da se ni videlo. Spogledal sem se z Boscem in mu zašepetal:

»Če bo kaj narobe...«

No, in tisti hrušč je kar naprej še trajal in se večkrat celo stopnjeval. Mi pa smo se za grofovo mizo pogovarjali o razmerah v Fojudi in o stanju sovražnika. V razgovoru sem zaslutil, da je morala Rozika očetu že prej povedati o svojih zvezah z nami. Zaključil sem, da je moral biti gospodar potemtakem precej poučen o naši dejavnosti, četudi ne popolnoma in podrobno. Ker sem se nekolikokrat zaskrbljeno ozrl proti zidu, za katerim se je slišalo pravcato gostilniško razgrajanje, je grof opazil mojo vznemirjenost. Ker sem bil precej daleč od njega, se je gostitelj nagnil k Marijanu, ki je sedel poleg njega, in mu rekel:

»Oh, naj se gospod kapetan ne seki-ra!... Ga nervira tisto, kar se dogaja tam zadaj?«

Marijan, mlad obveščevalec, ki se je ukvarjal z gospodičnima in z grofom in doslej sploh ni slišal, kaj se dogaja tam

za zidom, mi je ponovil gostiteljevo vprašanje:

»Gospod grof vprašuje, če te nervira hrušč tam zadaj?«

Pogledal sem v grofov kamnitno mirni obraz, na katerem ni bilo opaziti niti sence zaskrbljenosti, pač pa vzvišeno mogočnost. Pritrdil sem:

»Ja, nervira me!«

Za hip je omizje potihnilo in tudi moji tovariši so prisluhnili razgrajanju. Grof je omalovažujoče zamahnil z roko:

»Oh, nič naj se ne nervira. Tam zadaj so kozaki. Saj oni vedo, da ste tukaj.«

Ne vem, ali sem tedaj pobledel ali pozelenel, ne spominjam se, kako mi je bilo pri duši. Tudi moji tovariši so spreminjali barve na obrazih. Skrivaj sem otipal bombo v žepu. Za nekaj trenutkov sem umolknil in najrazličnejše misli so mi navrele v možgane. Ko sem čez čas zajel sapo, sem osuplo vprašal:

»Kako da vedo, da smo tukaj?«

Grof se je nasmehnil in prostodušno pojasnil:

»Ja... saj so oni tudi na večerji.«

Mislim, da sem ga moral takrat silno zaprepaščeno, če ne bedasto pogledati. Hip zatem se mi je začelo v glavi razčiščevati.

Ravno v tistem času smo začeli obveščevalci bítí bitko, da bi iz bližnjega kozaškega garnizona pritegnili na našo stran 30 do 40 kozakov. Na to jih je počasi pripravljala žena komandanta kozaškega diviziona, s katero smo se povezali tudi po poštarjevi hčerki Lavri. Kmalu nam je začela nositi municijo in dajati podatke o skladiščih in o drugih stvareh, ki so bile tistikrat za nas precej nevažne ali vsaj postranske. Zato sem jo ob neki priložnosti obzirno podučil:

»Gospa, nas trenutno ne zanima municija. Te imamo dovolj. Zelo bi nam pomagali, če bi lahko izvedeli, kje so vaši garnizoni, kako so močni, kaj name-ravajo in če bi lahko izvedeli za njihove premike. Vse to je za nas izredno važno. Kaj bi z municijo in s skladišči! Mi že-

limo širše podatke, ki bi šli v daljino in v globino ...»

Žena kozaškega kapetana, Vlasovca, — mi smo jo imenovali Nataša! — je bila mlada Rusinja. Kot nemško ujetnico jo je neposredno iz taborišča potegnil komandant, poveljnik sosednjega vlašskega taborišča, ki je med tujimi ujetniki iskal ruske nezadovoljneže in odpadnike. Tako je na svojih obhodih zagledal tudi nekdanjo sovjetsko komosomolko — njenega pravega imena nismo nikoli izvedeli! — prosil Nemce, naj mu jo dajo, in ti so mu jo tudi dali. Tako je mlada ujetnica začela s svojim rešiteljem potovati iz kraja v kraj, kamor je bil po službeni potrebi poslan kozaški divizion. Tako je prišla Nataša tudi v Fojdo.

Kakšno je bilo njeno življenje ob njem in v divizijskem okolju, nismo nikoli izvedeli. Samo meni je nekoč, ko sva bila čisto sama, zaupala:

»Že od prvega dne sem se branila iti z njim. Toda bila sem mlada in sama ter sem nekje globoko v svoji notranjosti upala, da se mi bo na dolgi poti ponudila kakšna rešilna bilka ... Legla pa dolgo, dolgo nisem z njim v posteljo.«

Po vedno glasnejšem hrupu sodeč, so kozaki po večerji brezskrbno veseljačili. Kazalo je, da so na višku svoje zabave. Nisem jih imel več za mar. Tudi nisem več pogledoval k zidu, za katerim so rogovili. Pač pa sem se na moč resno zamislil. Nad čim? Vsekakor mi nekaj ni šlo v račun. Ne vem, če je furlanski grof opazil mojo zamišljenost. Če ni mogel brati mojih misli, bi jih lahko uganil:

Kako si je mož upal povabiti hkrati kozake in partizane. Dokaj hitro sem prišel do zaključka, da je moral grof predstavljati takšno politično, gospodarsko in osebnostno moč, da si je lahko takšne stvari brez tveganja privoščil. To ni bila le individualna moč posameznika, ampak sila in samozavest njegovega razreda. Po tem svojem prvem spoznanju mi je postalo jasno tudi vse drugo. Kozaki so bili navsezadnje prav tako gosti

kot mi. Furlanski mogočnik jih je pred tem gotovo opozoril, naj nas puste pri miru, nam pa ni prej ničesar rekel, ker je tako in tako vedel, da ne bomo delali zgage. Potemtakem — se nam pod njegovo streho ni bilo bati ničesar.

Grofova hči Rozika in njena prijateljica Lavra sta večkrat poudarili, da grof ni Italijan, ampak Furlan. Nekateri med nami si v tem vprašanju nismo bili na jasnem. Čudili smo se:

»Mislili smo, da je Italijan.«

»Kaj šel.« sta ugovarjali. »On je Furlan, pristni Furlan!«

»Ne razumemo! ... Je v tem kakšna razlika?«

»Uh, pa še kakšna! ... Če tega ne boste upoštevali, bo grof zelo užaljen.«

Slišati je bilo, da so se kozaki nekoliko pomirili. Kazalo je, da so se odpravljali k počitku. Da bi grof pregnal iz mojih misli še zadnje pomisleke, je potem, ko so postregli s črno kavo, vstal in se ozrl po puški, ki je visela na steni. Nežno jo je vzel v roke in me živahno pogledal:

»Se ukvarjate z lovom?«

V zadregi sem izjecljal:

»Zdaj, ko je vojna, ne ... Po vojni pa se vsekakor bom.«

Zadovoljno je pokimal in mi izročil puško. Bila je to »drilling« lovska puška, tricevka, bogato zgravirana, posebne ročne izdelave. Bil sem presenečen. Niti se ne spomnim, če sem se zahvalil za dragoceno darilo. Vse skupaj je izpadlo zelo svečano. Puški je dodal še zadosti streliva. Takoj sem se spomnil na tovariša Gomilarja, ki je bil pred vojno strasten divji lovec. Že naslednji dan sem mu s kurirjem poslal puško s strelivom.

Enkrat po polnoči smo se prisrčno poslovili. Gostitelji so nas pospremili do vrat. Kozaki v bližini so že bili povsem utihnili. Ko smo stopili na zasneženo cesto, nas je pozdravila polna luna. Grofov hlapec nam je kazal pot iz mesteca in nas po temnih ulicah varno pripeljal do vzočja naših hribov.

Kmalu zatem je štab IX. korpusa zahteval od nas, naj po čim krajši poti

sporočamo o sovražnikovih premikih in transportih, ki so šli skozi naše operativno področje.

Vem, da se boste začudili, če povem, da smo se spomnili telefona. Četudi ga partizanski obveščevalci dotlej niso uporabljali pri svojem delu (ali vsaj v redkih primerih!), smo vendar takrat pomislili nanj. Dobili smo zanesljivo zvezo s poštaricami na pošti v Campegliu, malem mestecu med Vidmom in Cento. Poštne uslužbenke so bile prijazne in niti ne vem, če so vedele, s kom imajo opravka. V redu so oddajale in sprejemale sporočila, ki smo jih izmenjavali z našimi zvezami globoko v Italiji. Pošto jim je nosil in odnašal naš obveščevalec Marijan. Brzjavke so bile kar se da nedolžne, hieroglifsko skrivnostne:

»Pošiljka 10 vreč koruze, 50 vreč riža in 5 zabojev buteljč vina je ob sedmih šla na pot. Prevzemite jo ob 11. uri«

Vojaški transport so sredi proge ali ceste prestregle angleške dvojke ali trojke z najbližjih letališč, ki so ga pri bellem dnevu preresetali in razbili.

V enem takih nenadnih napadov so med Nemesisem in Fojdo zavezniški letalci napadli tudi kozaško kolono nemškega posadnega garnizona, ki so jo po našem šifriranem sporočilu dobili ob 11. uri dopoldne na cesti. Avionski mitraljezi so kolono zmasakrirali, z moštvo, konji in topovi vred. Le redko kdo se je rešil. Kasneje smo izvedeli:

»V tem napadu je bila ubita tudi Nataša.«

Prijel sem se za glavo. Bilo mi je neznanosko hudo. V hipu sem pomislil:

»Saj nam je vendar ona sporočila o tistem kozaškem premiku.«

Djordje Andrejević-Kun: Ljudstvo svojim borcem, risba

Nekdo od nas je pripomnil:

»Morda je mislila, da jo bo kapetan pustil v Fojdi in da ne bo šla z njimi na pot.«

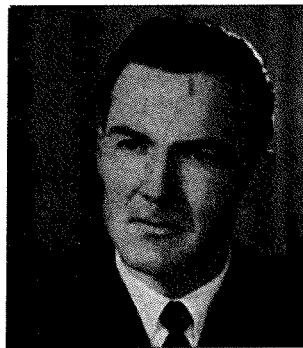
Lavra je resno podvomila:

»Kozaški kapetan je gotovo nekaj posumil na Natašo. Letalski napad mu je dal priložnost, da se je lahko iznebil svoje nezanesljive življenjske spremljevalke... To pomeni, da jo je on ubil.«

Bili smo osupli. Nismo se mogli sprijazniti s tako preprosto resnico. Iskali smo jo in poizvedovali po nji, toda vse zaman. Potlej nismo nikoli več slišali o ujeti sovjetski komsomolki. Je zares obležala na asfaltni cesti med Fojdo in Nemesisem? Zraven pobitih kozaških konj in njihovih jezdecev? Kdo ve?

In če se je vojna tudi tokrat šegavo pošalila z njeno življenjsko potjo in pustila odprt dvom:

»Kaj pa, če še živi?«

Emil Cesar

Književnost narodnoosvobodilnega obdobja in njeni stiki s tujino

Izredno pomemben je bil literarni delež Vere Albrehtove. Največji je bil 1945. leta, v mesecih pred osvoboditvijo. S svojim delom je tehtno dopolnila slovensko literarno izpoved, porojeno v koncentracijskem taborišču. Trditi moremo tudi, da se je z vojno njena izpoved najbolj zgovorno pesniško odprla. Prav zaradi tega jo bomo morali upoštevati kot pomembno dopolnilo, pri ocenjevanju njenega literarnega opusa. S kakšnim tveganjem je bilo zvezano tako delo, spoznamo iz skromnega, vendar dovolj zgovornega drobca sojetnice Anice Kosove, v katerem skuša le-ta sicer na splošno ilustrirati grozote taboriščnega življenja s primerom Vere Albrehtove: »...Pri pokojni Veri Albrehtovi je našla paznica še prazen papir, pa je pel bič po njenem hrbtu...«⁵⁶ Prav s temi izpovedmi je Vera Albrehtova v tem obdobju idejno najgloblje, najbolj zagnano, najbolj odkrito, najzgovorneje, z največjim osebnim žarom in odnosom ter z nedvoumno umetniško prisotnostjo odkrila svoje tedanje miselno jedro. Hkrati pa sodi med najplodovitejše slovenske literarne oblikovalce taboriščnega trpljenja v tem času. Njen pesniški opus je zelo obsežen, zlasti še, če upoštevamo — in to moramo — izjemne okoliščine, v kakršnih je nastajal. Pesem Vere Albrehtove je dovolj zgovoren dokument o taboriščnem življenju in osebni utesnjenosti. Ob vse hujšem terorju se osredotoči na kolektiv ter ob dobrem poznavanju fašističnega uničevalnega mehanizma, na usodo svojega ljudstva. Zato moremo laže ugotoviti kot pri kateremkoli doslej omenjenih slovenskih književnikih, ki so bili zaradi odkritega sodelovanja z revolucionarnim narodnoosvobodilnim gibanjem pregnani v koncentracijska taborišča, izredno skladno zlitje lastnega sovraštva s splošnim občutjem trpečega človeka. Izbrala si je najučinkovitejšo obliko odpora, ki si jo moremo zamisliti. Kritično razmišljanje o obstoječem jo sili v nepomirljivi protest nad uzakonjeno krivico, daje pa ji tudi moči, da ohranja živo vero vase, v koristnost lastnih intelektualnih zmožnosti, zlasti pri ohranjanju ogroženega kolektiva. Njeno žilavo miselno neupogljivost odkrivamo sicer v vseh pesmih, zlasti pa še v pesmih *Taborišče*, *Severno nebo*, *Ravensbrüška pesem*, ki je pozneje tako impresivno delovala na Otona Župančiča, in iz pesmi *Jih bom našla*, porojene iz kljubujoče skrbi. Slednja morda najbolj odkriva pesničino stisko in njeno skrb za usodo slovenstva, ko jo prav zaradi odtrganosti od nacionalnega telesa in zaradi nepoznavanja razmer v domovini, še bolj tare skrb za obstanek lastnega ljudstva. Ta sicer izredno

topla izpoved pozna tudi neizprosno maščevalnost, ki pa je zaradi pesničine intelektualne širine, zmerna. Maščevanje ji narekuje predvsem skrb nad škodljivostjo takih in podobnih ekscesov v človeški družbi, ki nosijo v sebi blodne zamisli, škodljive ne le za posameznika, temveč tudi za velike nacionalne skupnosti. Vse to odkriva v pesmi *Bo konec*, pa tudi v pesmi *Transport*, kjer kljub težkim slutnjam o življenju v domovini, z zadoščenjem spoznava, da v njej odpor raste. Kljub lastni stiski velja pesniška misel Vere Albrehtove sočloveku in ostaja vseskozi zvesta svojemu načelnemu prepričanju (pesem *Molitev*).

Tudi pri Albrehtovi je pobuda izpovedi vedno resnično doživetje. Lahko je načelni obračun s taboriščnim sistemom, pomemben izsek iz taboriščne vsakdanjosti ali drobno pesničino miselno spoznanje, ki se ne izgublja v črnogledi brezizhodnosti, temveč v hrepenenju po svobodnem življenju. V tenkosluhem opazovanju odkriva sledove boja tudi nad taboriščem, ki ga pa sicer ne more kot človek nikdar z vsem srcem odobravati, četudi predstavlja del tistih frontnih sil, ki zadajajo nemškemu nacizmu pomembne udarce in z njimi prispevajo k zmagi nad fašizmom. Tak boj se ji je zdel opravičljiv samo zato, ker želi ponovno uveljaviti kar najširšo človečnost, to pa je dovolj velik garant za trajnejše in poštenjše odnose med ljudmi.

Z odporom je prežeta sleherna misel, ki ji zna dati tudi v pesmi potrebno veljavo, da učinkuje v današnjem, od vojne odmaknjenem času, kar najbolj pristno. Pri ocenjevanju njenega pesniškega opusa moremo trditi, da ji postane kot nikdar dotlej rimana beseda poglobitvi način izpovedovanja, ohranjanje notranje čustvene urejenosti in bogastva ter obtožbe. Zaradi izredne doživetosti je njeno pričevanje tudi najbolj verni dokument čustvovanja in mišljenja večine, ki okuša taboriščno življenje. V njih izraža protest nad vsem, kar je protinaravno in kar si želi nasilno speljati tok življenja. Je protest zoper vsiljeno utesnjenost, protest nad neredom, nad vsem, kar ni naravno in kar ni v skladu s splošno veljavnimi človeškimi normami, ki omogočajo svoboden razvoj. Prav zaradi tega posega, kljub tveganju, tako pogosto po literarnem izpovedovanju, ki je bilo v izjemni situaciji, mimo osebnega kljubovanja, najmočnejša oblika individualnega odpora.

Tudi taborišča so zahtevala svoje žrtve med slovenskimi kulturnimi delavci: V Neubrandenburgu je umrla pesnica Anica Černejeva, v Dachauu pisatelj Ivo Grahor in zgodovinar Slavko Jug, v taborišču Natzweiler je umrl publicist Vladimir Martelanc ter v Buchenwaldu zgodovinar in zemljepisec dr. Jože Rus.

Pregled postane popoln, če vključimo v prikaz še delež slovenskih književnikov izgnancev, izgnanih predvsem v Srbijo, Bosno in Hrvatsko. Ti pesniki in pisatelji so živeli predvsem na Štajerskem, torej na ozemlju, ki si ga je nacizem prilastil in priključil kot sestavni del tretjega rajha. Če smo že ocenili knjižno delo slovenskih pisateljev, ki je bilo neposredni odraz osvobodilnega boja med hrvatskimi sosedi, kot dragoceno dopolnilo posameznih nacionalnih kultur v izjemnem zgodovinskem času, moremo še v večji meri govoriti o tem še za nekatera druga dela. Sem sodijo predvsem pesniške izpovedi Frana Roša, v največji možni meri pa še prozna dela Antona Ingoliča (novele, črtice, mladinska in dramska dela).

Nerazumljivo je, da doslej ta dela, morda vsaj v izboru, niso predstavili v prevodu narodom, na katerih ozemlju se dogajajo. Menim, da je vzrok za to v premajhnem poznavanju teh stvaritev slovenske književnosti. Krivda pa je tudi na nas samih, saj se šele v zadnjem času približujemo zaokroženi podobi literarnega opusa v obdobju boja z okupatorjem.

Frana Roša so Nemci deportirali 10. junija 1941 z drugim transportom štajerskih izgnancev iz Maribora v srbsko Čuprijo. Tu je že do konca avgusta preletel približno

petinštirideset dramatičnih motivov v pesmi, nato pa prepisal v zvežčič, ki ga je potem skrival v kleti med drvni. Pesmi je navdihnila misel o tragični usodi slovenskega ljudstva in so nastale kot protest proti zločinskemu nacizmu, hkrati pa so izražale tudi vero v pravični izid vojne. Že jeseni 1941 je iz zvežčiča prebiral pesmi Antonu Ingoliču, ki je skupaj z Rošem delil usodo izgnanca v istem kraju, Danilu Gorinšku, ko je prišel iz Užic na obisk in mnogim drugim. — Sledijo pesmi *Izgnanci* in *Srbija*, medtem ko v pesmi *Talci* že prizadeto, podrobno in obsojajoče opisuje strahotnost kaotičnega stanja v začasni domovini. Taka pričevanja so mimo poglavitnih bojnih oblik najčistejša in najplemenitejša oddolžitve slovenskih književnikov za bratski sprejem slovenskih izseljencev s strani srbskega ljudstva. Logična zaporednost posameznih opesnenih motivov, ki zajema življenje od mariborske meljske vojašnice do odгона v Srbijo, ustvarja potrebno dinamiko dogodkov, ki prav zaradi tega nehote združujejo te pesmi v ciklično celoto. Zato predstavljajo redek in zgovoren ciklično zaokrožen dokument trpljenja slovenskega izgnanca. Svojo dokumentarnost podpira tudi z najmanjšimi podrobnostmi, ki pa v posebni situaciji in v simbolični domišljenosti dobijo svojstven, polnejši pomen. Ta naravni cikel se zaključi s prihodom na začasno zaključno postajo, ki je bila v nemškem programu izseljevanja v resnici samo trenutna, vmesna postaja. Slovenski književnik postaja zavestno del nove in čvrste bratske celote. Zato občuti krivico, prizadejano srbskemu ljudstvu enako boleče kot krivico, prizadejano ljudstvu, iz katere sredine izhaja (*Talci*). Zategadelj je povsem razumljivo, da se je tudi takoj vključil v njihove bojne napore za osvoboditev.

Rošu postane pesniška govorica nadomestilo za vse, kar mu je bilo odvzeto, kar je bilo del slovenstva in naposled del njega samega. Zato tako pogostno poseganje po nevsakdanjem izrazu, ki se je prav zaradi tega po naključju, pogojenem po zunanjih političnih dogodkih, izoblikoval v cikel. Pesmim, nastalim 1941. leta, je dodal pozneje še pesem *Sin*. Nastala je poleti 1944 in je bila posvečena sinu, ki je odšel spomladi istega leta v narodnoosvobodilno vojsko. S prvimi pesmimi jih družijo v celoto misel na nasilno prekinjeno življenje in nepomirljivo hrepenenje po povratku v domovino. Očetovi spomini na sinovo detinstvo izzvenevajo kot vzpodbuda in roditeljev delež k njegovi bojni neomahljivosti, kajti tudi njegov delež bo prispevek v boju s sovražnikom njune domovine. Hkrati pa so nastale v tem času še nekatere Roševe pesmi, ki jih je pobudilo veselje nad osvoboditvijo Srbije oktobra 1944. leta. Na veliki javni proslavi v Čupriji 12. novembra 1944 so brali literarna dela, med njimi tudi slovenski književniki Anton Ingolič, Breclj in Roš, slednji deset pesmi iz že omenjene zbirke. Roševe pesmi so bile v zimi od 1944. na 1945. leto uvrščene v program slovenskih oddaj beograjske radijske postaje, in to dvakrat. Prvič jih je bral Igo Gruden, drugič Roš sam. Javno je nastopal z njimi skupaj z Jankom Glazerjem, Vladimirom Pavšičem-Matejem Borom, Francetom Oničem in Antonom Ingoličem. Svoje pesmi in pesmi drugih slovenskih književnikov pregnancev pa je prebiral Roš Slovincem v osvobojeni Čupriji še na drugih prireditvah.⁵⁷

Omenimo, da je v tem času kot pregnanec v Srbiji pisal še Janko Glazer. Jeseni 1944 je dokončno stiliziral v zimi 1941—1942 koncipirano pesem *Izgnanec Sket*. Prav tako je v tem letu nastala še Glazerjeva pesem *Pozdrav v domovino*, poslana materi. Pesmi pa do konca 1944. leta, ko je prišel v osvobojeni Beograd, ni mogel objaviti.⁵⁸

V Palah nad Sarajevom, kjer se je zadrževal kot begunec, je zgorel Meškov rokopis *Križev pot*, prva varianta pisateljevih spominov na doživetja v nemškem zaporu v Šmartnem pri Slovenjem Gradcu, v Mariboru in v Brestanici (Rajhenburgu) 1941. leta. Prav tako pa je v tem času propadel še na novo predelani

rokopis drame *Mati*, popravljene rokopis *Starke* iz knjige Dve slike in ponatis prirejenih *Slik*, ki jih je Ksaver Meško izdal pri Slovenski Matici.⁵⁹

Napisal je za zajetno zbirko literarnih proznih pričevanj Antona Ingoliča. Tako je 1945. leta izdana zbirka novel *Pred sončnim vzhodom* predstavila Slovencem v domovini življenje v okupirani Srbiji: Med njimi so pred osvoboditvijo nastala naslednja dela: *Pregnanec* (februar 1943), *Kruh* (maj 1943), *Na skupnem grobu* (julij 1943), »*Saj je samo cigan!*«, *Ivan Ivanovič Semjonov*, *Narodni mučenik*, *Pred sončnim vzhodom* (avgust 1943), *Poslednje pismo* (oktober 1943), *Milojka* (marec 1944), *Sto za enega* (maj 1944), *V čakalnici*, *Prepozno* (junij 1944), *Domov* (oktober 1944), medtem ko so nastale novele *Žetev je dozorela*, »*Za kralja in domovino*« in *Prepozno* že junija 1945. leta. Kot navaja v knjigi pisatelj sam, so te tri novele nastale spomladi 1945 v osvobojenem Beogradu, novela *Domov* v dneh osvoboditve Pomoravja oktobra 1944 v Paljanah pri Čupriji, kjer je bival dva meseca, druge pa 1943. in 1944. leta v Čupriji.

Edino te novele razkrivajo tragiko slovenskega izgnanca, problem, ki je trajno prisoten v njihovi zavesti. Ob izseljencih se najpogosteje srečujemo z mislijo o odtrganosti od zemlje in z nenehno prisotno ogroženostjo zaradi izgona iz domovine. Po drugi strani pa niso Ingoliču neznani širši problemi. Zato največkrat posega v izkrivljene značaje posameznih ljudi v vsiljenem novem ambientu. Pisatelj jih pozna. Pred njihovo obsodbo je skušal prodreti v zgodovino tega tipa ljudi. Pri večini odkriva asocialne prvine v značaju že v predvojnem obdobju. Zato se ne obotavlja obsoditi jih, saj spozna, da so taka značajska izkrivljanja trajno prisotna v posameznikih. Gre še dlje. Ko postane tak tip človeka v vojni nosilec kratkotrajne oblasti, se odloča, v politični nestrpnosti, proti načelom humanizma in presoja ljudi edino po tem ali so za okupatorja in kralja ali so njihovi sovražniki. Vsestransko trpljenje večine občutimo predvsem v obrobem slikanju tistega sveta, ki nemočno spremlja izkrivljenost vladajoče družbe. Pisatelj je na strani malih ljudi, ki postanejo ob lastni nemoči, največkrat žrtve moralnih izprijencev. Svojo naklonjenost njim izkazuje predvsem s podrobnim razčlenjevanjem njihove zgodbe, ki izzveneva v silno obtožujoč izraz nemoči. Knjiga učinkuje kot pretresujoča obtožba človekovega moralnega izkrivljenja, povzročenega po vojni nestrpnosti in sovraštvu. Zato je zgovorna obsodba enega izmed številnih obrazov vojne in z njo uzakonjenega nasilja. Opisano je, v primeru z resnico, celo neznatno, kljub temu pa je dovolj obsežno, da nam je svarilo pred podobnim v prihodnosti. Te oblike značajske izkrivljenosti, v tako plastični upodobitvi, v slovenski književnosti doslej nismo poznali.

Po vsem povedanem pa bi si lahko zastavili še dvojje vprašanje, ki so v zvezi z načetim problemom: upravičeno nas more zanimati, kdaj se je v domovini lotil slovenski književnik motivov, ki so bili v zvezi s trpljenjem tako v italijanskih kot v nemških koncentracijskih taboriščih. Z nič manjšo upravičenostjo pa bi želeli odgovora tudi na vprašanje ali je slovenski pisatelj z literarnimi deli seznanjal domačega bralca tudi o takih manifestativnih akcijah evropskih narodov, ki so bile pobujene v zvezi z novejšo jugoslovansko zgodovino. Seveda pa je v zvezi z drugim vprašanjem potreba odgovoriti, kdo vse od slovenskih pisateljev bi prišel pri takem pisanju lahko v poštev. Odgovor je dokaj preprost: o tem bi lahko pisali le književniki v taboriščih in v zaporih ali drugih, katerih pot je vodila v tujino. Kakih masovnih akcij, ki bi bile v zvezi z našim vprašanjem, ne poznamo. Prav gotovo bi le-ti lahko opisali tak individualni odpor, ki so ga zasledili v zvezi s trpečimi, tudi v tujini. Toda, ker so bili slovenski književniki predvsem

v koncentracijskih taboriščih, kjer so bili pogoji za nastajanje proznih del res nemogoči, bi mogli prej pričakovati taka dela predvsem med našimi izgnanci na Hrvaškem, v Bosni in v Srbiji. In res, prav tu najdemo posredno v po vojni objavljenih delih, nekaj podrobnosti, ki kažejo na to. Kljub temu pa je najpomembnejše le delo Cirila Kosmača, tudi zaradi tega, ker je v celoti posvečeno nemu samemu pomembnemu dogodku in množičnemu reagiranju nanj.

Seveda pa bi delali krivico naši vojni publicistiki, če ne bi omenili, da je menda prva in dokaj široko seznanila privržence Osvobodilne fronte o trpljenju Slovencev v raznih taboriščih na tujem.

S splošnim režimom zatiranja v italijanskih taboriščih se je slovenska javnost kaj kmalu seznanila. Vesti o trpljenju na Rabu, ki slovi kot najokrutnejši med vsemi italijanskimi taborišči, kar so jih okusili Slovenci v pokrajinah, ki jih je okupirala fašistična Italija, so prodrle v najširšo javnost kaj kmalu. Že 1942. leta so Slovenci razvrstili italijanska taborišča po stopnji njihovega zatiralskega režima, pri čemer so se vsi strinjali v sodbi, da prednjači daleč pred vsemi italijanskimi taborišči koncentracijsko taborišče na Rabu. Do vesti, ki so razkrivale režim na tem otoku, so prišli Slovenci na več načinov, med katerimi se mi zdijo najpomembnejši vsaj tile: z režimom na Rabu so jih obveščali posamezni taboriščniki, ki so se vračali domov. Svojci interniranih pa so mogli upravičeno sklepati o posebno poostrenem režimu v taborišču tudi po raznih pismenih obvestilih, z vztrajno zahtevo po pomoči v hrani. Zato vesti o trpljenju v italijanskih taboriščih 1944. leta, ko sta izšli (menda obe) prvi samostojni brošurici o tej obliki preganjanja v narodnoosvobodilni publicistiki, niso bile več nove. Pač pa pomenita predvsem uradno potrditev in obsodbo nasilja s strani tedanjega slovenskega narodnoosvobodilnega političnega vodstva. To sta brošuri *Tovarišice interniranke*, ki jo je izdala neugotovljiva tehnika, in brošura *Rab*, ki jo je napisal Matejev, natisnila pa Partizanska tiskarna (1944), zlasti slednja je bila informativno tehtna. Prav tako pa se pojavijo v tem letu v tisku tudi prve določnejše vesti o trpljenju v nemških koncentracijskih taboriščih. Čeprav opisujeta obe brošuri, ki jih bomo navedli, neznosno življenje v istem taborišču, se je po sovražnem režimu, ki je veljal v njem, naš človek v tem času zlahka sam ustvaril sliko, ki jo je mogel posplošiti in je veljala za vsa nemška koncentracijska taborišča v obdobju vojne. Zanimivo je, da sta obe informativni brošuri izšli na ozemlju, ki so ga okupirale nemške okupacijske sile in ki je že od 1941. leta okušalo težave koncentracijskih taborišč; medtem ko jih je po Italijanih zasedeni del začel spoznavati, predvsem po italijanski kapitulaciji septembra 1943, ko je tudi to ozemlje prešlo pod nemško okupacijsko oblast. Informativno brošuro F. Hribarja *Mauthausen*, je izdal odsek za informacije in propagando pri Pokrajinskem odboru Osvobodilne fronte za Štajersko, razmnožila jo je tehnika Slavko Šlander. Na Gorenjskem pa je omogočila natis v okrožni tehniki Jesenice prav tako agitacijsko propagandna komisija pri Pokrajinskem odboru Osvobodilne fronte za Gorenjsko, Florjanovo brošuro *Koncentracijski lager Mauthausen*. Tako moremo trditi, da je bil vsaj del slovenskega prebivalstva okvirno seznanjen z mučenjem v nemških koncentracijskih taboriščih, ako ni za to vedel že prej, s tema deloma, predno je o takem trpljenju Slovencev spregovoril slovenski pisatelj.

(Nadaljevanje prihodnjič)

Petar Brajović

Črnogorec Milovan Šaranović

Želim dati nekaj življenjepisnih podatkov o sijajnem borcu in komandantu Milovanu Šaranoviću, da bi tako lahko natančneje osvetlili njegovo podobo in da bi ga bolje poznali na Slovenskem, kjer je v boju žrtvoval svoje življenje. Te podatke želim prispevati tudi zato, da bi dopolnil kratek oris njegove bojne poti, ki ga je na strani 95 v Zgodovini Gubčeve brigade podal Lado Ambrožič-Novljan.

Milovan se je rodil leta 1910 revnim kmečkim staršem v vasi Potkraj pri Danilovgradu. Osnovno šolo je končal v rodnem kraju, 7. razred gimnazije pa v Podgorici (sedaj Titogradu). Zaradi siromaštva in pomanjkanja, ki je vladalo v preštevilni družini, in ker njegov oče ni zmozel tolikšnih stroškov za šolanje otrok, je moral Milovan kot najstarejši sin v vojno akademijo.

Vojno akademijo je Milovan končal oktobra 1933 v Beogradu. Najprej je služil v Trebinju, potem pa je bil leta 1936 premeščen v dijaški bataljon šole za rezervne oficirje v Bilečo. Kmalu za tistim je bila ta šola prestavljena v Maribor, kjer je Milovan deloval kot predavatelj vse do aprilske vojne leta 1941. V šoli za rezervne oficirje v Mariboru je imel možnost seznaniti se z velikim številom študentov in naprednih mladincev, ki so v tej šoli služili vojaščino. To je vsekakor vplivalo na njegovo zavest, zakaj tja so prihajali mnogi revolucionarni in napredni mladi ljudje tistega časa. Za časa bivanja v Mariboru je naredil sprejemni izpit za višjo generalštabno šolo bivše jugoslovanske vojske.

Namesto, da bi bil odšel proti meji, od koder so prihajale vesti o hudem odporu jugoslovanskih obmejnih straž nemškim napadalcem, je bilo 6. aprila 1941 ukazano

4. dijaškemu bataljonu iz Maribora, da se po železnici prepelje v Travnik, kjer naj bi nadaljevali urjenje. Na poti iz Pragerskega do Zidanega mosta so vlak napadale nemške »štuke« in »Messerschmitti«. V Travniku so kakor v Mariboru nadaljevali s poukom, le da so se tu morali bojevati tudi proti peti koloni oziroma z ustaši, ki so bili dobro organizirani v katoliškem »semenišču«, posebej še v okolišu Turbeta. Deli ene dijaške čete so preiskali okrajno načelstvo, kjer so se sestajali ustaši, in tam pozaprlji 25 »semeniščnikov«, oboroženih z dolgimi francoskimi puškami. Kakor se spominja Aleksa Ivanović, pripadnik dijaškega bataljona, so bili ustaši bolj napadalni od »semeniščnikov«. Neko ženo z dvema otrokoma je zadnji hip pred zakolom rešila 23. četa dijaškega bataljona, ki je ponovila več podobnih akcij v okolišu Turbeta ter zaplenila velike količine orožja in streliva. Tej četi je največ poveljeval vodni oficir Milovan Šaranović. V noči med 13. in 14. aprilom 1941 so 4. dijaškemu bataljonu ukazali, naj se hitro pripravi in zbere za pohod. Kmalu za tem so bili že na železniški postaji, kjer so jih spravili v zaprte vagon in jih odpeljali v neznano smer. Zjutraj, ko so izstopili, so videli, da so prispeli v Jajce. Od tam so nadaljevali peš do Jezera ter nato do Mrkonjić grada. Ko so prišli tja — tako se spominja generalpodpolkovnik Zarija Stojović — jih je ljudstvo prisrčno in radostno pozdravilo. Takoj so posedli položaje in se pripravili za boj. Brž za tem se je pred njimi pojavila nemška motorizirana kolona. Začel se je neenaki boj med slabo oboroženim bataljonom z mnogo močnejšim sovražnikom. Nemci so uporabili tudi letalstvo in boj je trajal vse do noči. Pod poveljstvom posameznih naprednih oficirjev in podoficirjev

so borci dijaškega bataljona sami več ur zadrževali sovražnika. V tem spopadu — tako pravi Stojović — se je posebej izkazal podporačnik Milovan Šaranović. Boji so bili siloviti in uspešni, četudi je bil komandant 4. dijaškega bataljona polkovnik Stjepan Gašić petokolonaš, ki je postal celo ustaški zločinec. To pa zato, ker so bili vojaki prežeti z ljubeznijo do domovine, za kar se je zahvaliti skupini naprednih ljudi, komunistom in rodoljubom v bataljonu, med katerimi je bil tudi Milovan Šaranović, čeprav tedaj še ni bil član komunistične stranke. Kmetje iz okolice Mrkonjić grada so med akcijami 4. (črnogorske) proletarske brigade julija 1942 spraševali, če poznajo Milovana Šaranovića. »Seveda,« sem odvrnil, »saj je doma iz naše sosednje vasi.« Pokazali so mi kraj, kjer je Šaranović s svojo enoto aprila 1941 napadel nemško motorizirano kolono, pa čeprav je imel na voljo le lahko pehotno orožje. Zahtevali so, naj pozdravimo Milovana, če ga bomo videli. Dejali so še, da ga bodo sprejeli kot najdražjega gosta, če jih bo obiskal.

Ker je bil boj proti mnogo močnejšemu zavojevalcu brezupen, se je Milovan poslovil od svojih vojakov-dijakov, ki so se umikali, in se po skrivnih gorskih stezah, oborožen s puško, vrnil v rojstni kraj Podkraj pri Danilovgradu.

Ko je julija 1941 počila prva uporniška puška, se je Šaranović znašel tam, kjer so bili tudi drugi naprednjaki in rodoljubi — med uporniki.

Milovan je bil tih, razborit in preudaren človek. Naloge, ki jih je prevzemal kot starešina, je izvajal smelo, vztrajno in z velikim znanjem. Pri borbah si je pridobil veliko zaupanje. Od upornikov je bil izbran za komandirja čete, nato je bil operativni oficir v raznih enotah, potem komandant področja in komandant bataljona. Za uspešno poveljevanje v bojih na odseku Ržište—Žuta greda, ko so obkoljeni Italijani poskušali prebiti blokado Nikšića, a so bili razbiti in zavrnjeni, je prejel pohvalo Glavnega štaba partizanske vojske Črne gore in javno priznanje. To je bilo zanj velikega pomena, zlasti ker mu kot bivšemu aktivnemu oficirju niso preveč zaupali. On pa je s svojimi dejanji dokazal, da izpolnjuje vestno vse naloge, ki mu jih daje komunistična partija. Ob napadu na Plevlje 1. decembra 1941 je bil Milovan svetovalec v štabu bataljona »Bijeli Pavle«, kjer se je spet izkazal s svojimi vojaškimi izkušnjami, s hrabrostjo in požrtvovalnostjo. Po vrnitvi iz napadov na Plevlje je bil imenovan za namestnika komandanta bataljona, za komandanta bataljona in komandanta področja, kot sem že prej omenil.

Zaradi hudega italijanskega in četniškega pritiska se je marca 1942 njegov bataljon z drugimi enotami umikal s področja Podgorice in Danilovgrada. Imel je hude boje na položajih Studeno—Ivanljub in drugod. Na tem pohodu, v bojih in ob počitkih ni nikdar prenehala Milovanova skrb za ljudi, pa si je zato pri borbah pridobil veliko zaupanje.

Kljub vsem uspehom pa so ga nekateri vseeno sprejemali s predsodki, posebno tedaj, ko se je v Črni gori začelo množično četniško gibanje. Mnogi Milovanovi tovariši iz bivše jugoslovanske vojske so namreč začeli od partizanov prehajati k četnikom. V takem vzdušju je bilo ob navzočnosti delegata CK KPJ Milovana Djilasa in še nekaterih odločeno, da je treba Šaranovića odstraniti s položaja komandanta bataljona ter ga poslati v kakšno drugo enoto za borca, da bi tako preverili njegovo privrženost osvobodilnemu gibanju. To nalogo je izpeljal Sava Kovačević, član Glavnega štaba črnogorskih partizanov, ki je pred zbranim bataljonom v Gornjem polju pri Nikšiću povedal Šaranoviću, da gre za borca v neko drugo enoto. Tedaj je Milovan odgovoril Kovačeviću, da ni prišel k partizanom zato, da bi se boril za poveljniške položaje, ampak zato, da bi se boril proti okupatorju in da mu je vseeno, kam odhaja izvrševat svojo nalogo. Bil sem sam priča temu prizoru. Nam, vsem borcem je bilo hudo žal, ker so Milovana odstavili, toda o tem nismo razpravljali, ker smo menili, da je tak napotek dala partija. Šaranović je odšel v 1. nikšićki bataljon za borca, kjer se je kakor vedno hitro izkazal s svojo hrabrostjo. Ko je za ta pripetljaj zvedel Blažo Jovanović, organizacijski sekretar pokrajinskega komiteja KPJ za Črno goro, je zahteval, naj se Šaranović vrne v enoto, v kateri je bil poprej. Tako se je na zahtevo biroja bataljonske partijske celice (politični komisar bataljona je bil Zarija Škerović) vrnil v svojo enoto. V tem bataljonu je bil Šaranović sprejet v KPJ.

Drugi bataljon Zetskega odreda je maja 1942 napadel utrjene četniške položaje na Kobleni glavi, prevladujoče položaje vzhodno od Nikšića. Ta napad je bil izveden tik pred spremenjenim poveljem, da se zaradi sovražne premoči ne napade. Zaradi Milovanove odločnosti, pronicljivosti in smelosti pa je bil napad izveden iznenadno, pri čemer so sovražniki pretrpeli hude izgube, bataljon pa se je umaknil čez naraslo rečico.

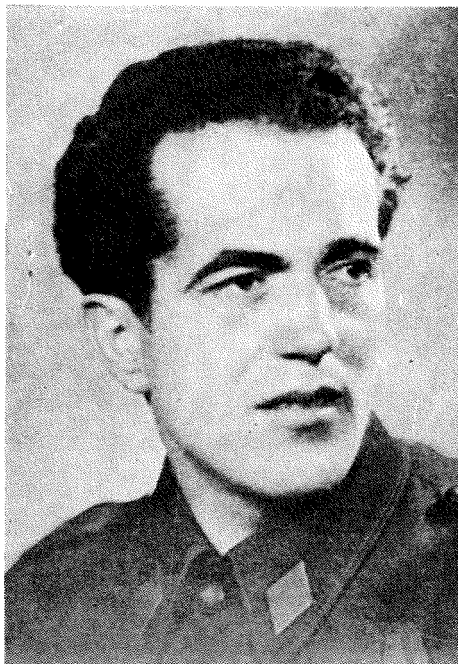
Pri umiku partizanskih sil iz Črne gore maja 1942 je bilo treba v eni noči prehoditi od Stitova do Jasenovega polja 20 kilometrov in to čez ozemlje, ki so ga držale

četniške in italijanske enote. Komandant odreda Radomir Babić je pozval na posvet štabe bataljonov, da bi ugotovil, kako bi lahko naše enote prešle v tej smeri do naših glavnih sil. Ob tej priložnosti — tako se spominja Zarija Škerović — so razpravljali, kod je treba iti, Milovan Šaranović pa je ves čas molčal in gledal na karto specialko. Nekim tovarišem iz bataljonskih štabov se je čudno zdelo, zakaj Milovan molči. Toda Milovan je takoj po ocenitvi položaja predlagal, kje in kako naj enote hodijo. Štab odreda je ta predlog odobril in naše sile so se umaknile v dolgi koloni skozi sovražno razvrstitev in to tik mimo sovražnikovih položajev. Med pohodom je politični komisar bataljona vprašal Šaranovića, zakaj je dal tak predlog, ta pa mu je z nasmehom odvrnil, da Italijani ponoči ne bodo šli daleč od ceste, četnike pa vodijo oficirji bivše jugoslovanske vojske, ki jih on pozna kot šablonarje v taktiki. Šaranovićevo ocenitev položaja je bila pravilna in enote so uspešno izvedle zadano nalogo.

Meseca junija 1942 je bil Milovan Šaranović imenovan za komandanta bataljona v 5. proletarski brigadi, ki ji je poveljeval Sava Kovačević. Ta je imel posebno dobro mnenje o Šaranoviću, ki ga je cenil zaradi lepega odnosa do borcev in ranjencev, zaradi neverjetno razvite prisebnosti in iznajdljivosti v najtežavnejših bojnih razmerah. Milovan je v vseh situacijah skrbel za borce in zmeraj je bil tam, kjer je bilo najhuje. Marš 5. proletarske (črnogorske) brigade in Hercegovskega partizanskega odreda od Vrbnice do Prozora konec julija 1942 je bil zelo naporen, ki je od borcev zahteval veliko zdržljivost in iznajdljivost v bojih z mnogo močnejšimi sovražnimi silami. Med prebojem sta bila 2. in 4. bataljon 5. proletarske odrezana. Po odločnem povelju Šaranovića pa so se s smelim jurišem prebili skozi sovražnikove položaje ter prek Treskavice nadaljevali pohod za brigadno glavnino.

V Bosni se je Šaranovićevo bataljon nekaj časa bojeval na področju med Bugojnim, Travnikom in Šebašćem z bazo v Zijametju. Hkrati z ocenitvijo položaja, kje naj se izvede kaka operacija, je Šaranović posvečal pozornost tudi politični obdelavi krajev, skozi katere je hodil njegov bataljon. S področja Zijamčena je bataljon prišel v sestavo svoje 5. proletarske brigade, še prej pa so prebivalci Zijameta poklonili Milovanu Šaranoviću najlepšega jahalnega konja, tako navdušeni so bili nad proletarci in njihovim poveljnikom.

Oktober 1942 je Sava Kovačević odredil Šaranovića za svojega namestnika. Borci njegovega bataljona so zato negodovali. Treba

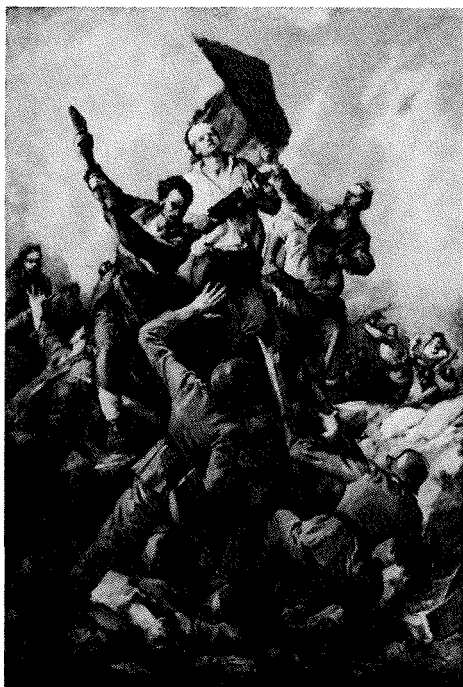

Načelnik Glavnega štaba NOV in PO Slovenije Milovan Šaranović

je bilo sklicati bataljonsko konferenco, kjer je politični komisar bataljona razložil borcem, da je važnejše, če Milovan odide v štab brigade za namestnika komandanta. S te dolžnosti je Šaranović po nalogu tovariša Tita odšel s skupino oficirjev novembra 1942 v Slovenijo.

V črnogorskih partizanskih enotah se je Šaranović od prvega dne izkazal kot hraber in neustrašen borec, odličen taktik in zgleđen vojaški starešina, od katerega so se lahko mnogo naučili celo najboljši politični komisarji. Te njegove odlike pa so še bolj prišle do izraza v enotah NOV in PO Slovenije, kjer je postal komandant Dolenjske operative cone, kjer so se razvile do izrednih kakovosti. Med slovenskimi partizani so bili Šaranović in skupina vojaških starešin, ki jih je iz proletarskih enot poslal vrhovni komandant tovariš Tito, zelo lepo sprejeti. Med slovenskimi partizani se je počutil tako, kakor da je med svojimi Črnogorci, med proletarci iz Črne gore in Srbije. Na ta način sta bila med bojem in ljudsko revolucijo uresničena bratstvo in enotnost naših narodov, zacementirana s krvjo najboljših borcev in pod vodstvom komunistov.

Ime Milovana Šaranovića je skupaj z imeni hrabrih borcev in starešin iz Slove-

Ismet Mujezinović: Juriš, olje, 1948

nije zvezano z mnogimi boji in zmagami. Naj naštejemo samo nekatere boje in uspehe enot Dolenjske operativne cone, v katero so spadale najboljše med slovenskimi brigadami, ki so se odlikovale po napadalnem duhu in po vrzdržljivosti borcev in katerim je poveljeval Milovan Šaranović s svojim štabom. To so bili boji za Ajdovščino, Dobrovo, Žužemberk, Dob, napadi na sovražnikove vlake in uničevanja železniške proge, boji za Primskovo, Šentvid, Polico in Brezovo. Dalje uspešno delovanje in sodelovanje med slovenskimi in hrvatskimi enotami se je razširilo na Žumberk in Gorjance. Iz štaba Dolenjske operativne cone NOV in PO Slovenije in 2. hrvatske operativne cone je bil ustanovljen začasni operativni štab za skupno delovanje vseh enot obeh operativnih con. Za komandanta tega začasnega operativnega štaba je bil imenovan Milovan Šaranović, za političnega komisarja pa Marko Belinić, politični komisar 2. hrvatske operativne cone. Tudi ob tej priložnosti je prišla do izraza Šaranovičeva sposobnost za uspešno poveljevanje tako velikim in številnim bojnim enotam. To je posebej izpričano med skupnim bojnim delovanjem na ozemlju Hrvatske (Vivodina,

Krašić, Klanča selo, Zdenčina, Stojdraga) in kasneje na ozemlju Slovenije (Pleterje, Metlika in drugi kraji, kjer so potekali skupni in uspešni boji slovenskih in hrvatskih partizanskih enot).

Dolenjska operativna cona s komandantom Milovanom Šaranovićem, političnim komisarjem Viktorjem Avbljem-Rudijem in namestnikom komandanta Ladom Ambrožičem-Novljanom je vodila in uspešno nadaljevala operacije v Suhi krajini (napad na Ambrus in Kal, uspešni boji na Plešivici, Starem logu) in v Ribniški dolini. Ena izmed najuspešnejših operacij, ki so jo izvedle enote Dolenjske operativne cone, je bil legendarni boj v Jelenovem žlebu 26. marca 1943, ko je bil štab cone v prvih bojnih vrstah, posegal na najtežavnejših odsekih in ves čas vodil operacijo. Štab cone je sijajno ocenil položaj in namere sovražnika in že v noči od 25. na 26. marec izvel naše sile iz Ribniške doline. Štab italijanske divizije je nameraval partizane iznenaditi v Ribniški dolini, tako da je poslal del sil prek gorskega in neprehodnega zemljišča, ki naj bi zgodaj zjutraj 26. marca z vrhov Velike gore brigadam udarile v hrbet. Italijani so tako nameravali preizkusiti svojo »partizansko taktiko«. Štab Dolenjske operativne cone pa ni bilo mogoče iznenaditi, ker je računal na tako možnost, četudi Italijani dotlej niso uporabljali takšne taktike, namreč da en bataljon odide v celo skozi gozdove in ponoči ter potem udari našim silam v hrbet, s tem pa odločilno podpre delovanje glavnih italijanskih sil.

Med izvlačenjem naših enot je predhodnica Cankarjeve brigade zgodaj zjutraj 26. marca naletela na sovražnika. Milovan Šaranović je takoj ukazal, da Cankarjeva brigada napade sovražnika s čela, 2. bataljon Gubčeve brigade pa naj kar najhitreje zaobide sovražnika po grebenu in Italijane napade v hrbet. V zelo hudem, drznem in odločnem boju so Italijani tako izgubili skoraj ves bataljon iz divizije »Macerata«, partizanom pa je padla v plen skoraj vsa njegova oborožitev in bojna oprema. Ta primer zelo spretnega in smelega vodenja enot je bil zgled »hrabrosti, poleta in požrtvovalnosti naših borcev, pa bo zapisan kot najsvetlejši v vsem našem vojskovanju in dosedanjih bojih,« tako je pisal Šaranović v svojem poročilu Glavnemu štabu NOV in PO Slovenije o bojih v Jelenovem žlebu 20. maja 1943. Lado Ambrožič-Novljan, tedanji namestnik komandanta cone, pa v svoji knjigi »Partizanska protiofenziva« pravi, da je »Jelenov žleb postal svetinja našega osvobodilnega boja. Njegova vrednost se je zrcalila v siloviti težnji po popolni zmagi, po popolnem uničenju sovražnika ter se odliko-

vala v mojstrski sposobnosti odločiti boj z obkoljevanjem in udarcem iz bližine. To pa je poslej tudi ostala poglavitna lastnost partizanskih enot, ki se je počasi izoblikovala v njihovo poglavitno taktično načelo (str. 216) ...»

Po vseh teh uspešnih bojih je štab Dolenske operativne cone na čelu z Milovanom Šaranovičem nadaljeval uspešno vojskovanje v bojih na Čatežu, Gorjancih, Mokronogu, Sentrupertu in drugod. Z imenom Milovana Šaranovića so povezani mnogi uspehi partizanskih enot, katerim je poveljeval, kar pravilno ugotavlja tudi Lado Ambrožič-Novljan v knjigi Zgodovina Gubčeve brigade, ko o Milovanu Šaranoviču piše: »Uspešno je vodil jedro slovenske narodnoosvobodilne vojske od akcije do akcije. Uspehi v tej dobi izpričujejo njegov izreden talent za partizansko taktiko. Izredno je razumel moč gibanja in manevra. Odlično je ocenjeval situacijo in znal hitro in učinkovito ukrepati. Kadar je vodil brigade v bojih, ki so bili sicer vedno zelo ostri, so se končali z nepozabnimi zmagami (str. 275) ...» Zaradi takšnega svojega nesebičnega in požrtvovalnega dela si je Šaranović pridobil nedeljeno ljubezen in spoštovanje ljudstva in borcev iz Slovenije, zato je bil na predlog CK KPS in Glavnega štaba NOV in PO Slovenije imenovan za načelnika Glavnega štaba NOV in PO Slovenije.

Na dan 30. julija 1943 sta se obe slovenski diviziji pripravljali za napad na sovražno postojanko v Sela Šumberku. Tamkajšnja posadka pa je na navzočnost močne partizanske bojne skupine opozorila nadrejene, ki so nameravali s topovskim ognjem onemogočiti organizacijo partizanskega napada. Italijani so verjetno z Radohove vasi izstrelili na kraj, kjer je bil štab 15. divizije s predstavniki Glavnega štaba NOV in PO Slovenije, nekaj topniških salv. Nekaj granat je udarilo čisto blizu poveljujočih starešin. Ivan Kavčič-Nande, namestnik političnega komisarja Glavnega štaba je bil takoj mrtev, tako tudi Dragan Jeftić-Dragan, komandant 15. divizije, ki je bil tudi prišel skupaj s Šaranovičem v Slovenijo kot kadrovska pomoč Vrhovnega štaba novembra 1942. Jeftićevo sijajno tovarištvo je ostalo v nepozabnem spominu. V bojih je bil spreten, podjeten in vztrajen. Ob tej priložnosti pa je sovražna granata zadela tudi Milovana Šaranovića, ki je bil hudo ranjen in je pri prenosu v partizansko bolnišnico umrl še istega dne. Dalje je bil tedaj ranjen tudi namestnik komandanta 15. divizije Ivan Lokovšek-Jan, Viktorja Avblja-Rudija pa so granatni drobcici le huje oplazili. Avbelj se spominja, da so s Šaranovičem analizirali položaje naših in sovražnih sil za predvideno akcijo po karti.

Anton Lukateli: 13. julij 1941, linorez

Tisti trenutek pa je padla sovražna granata komaj nekaj metrov od njih. Eksplozija je Milovana Šaranovića vrgla na Avblja, ki je bil ves v krvi. Milovan je še rekel Avblju: »Ves sem izmaličen ...»

Tako so istega dne in od iste granate umrli na istem kraju Slovenec, Črnogorec in Srb, ki so že dotle izpričali junaštvo brez primere. Junaštvo in iznajdljivost legendarnih poveljnikov Milovana, Nandeta in Dragana je bilo znova potrjeno. Te žrtve najvidnejših borcev in starešin so pretresle borce in poveljnike, ki so te tri junake poznali, zakaj kot borci, starešine in komunisti so bili vsem za zgled. Bratstvo in enotnost naših narodov sta se kovala v ognju revolucije pod vodstvom partije na čelu s tovarišem Titom in to s krvjo najboljših sinov jugoslovanskih narodov. Slovenec (Ivan Kavčič-Nande), Črnogorec (Milovan Šaranović) in Srb (Dragan Jeftić), trije odločni, junaški in požrtvovalni borci-komunisti so bili tri mesece po smrti razglašeni za narodne heroje Jugoslavije. Skupaj so umrli in skupaj so bili tudi pokopani na Rogu, kjer se je tiste čase zadrževal Glavni štab NOV in PO Slovenije in CK KP Slovenije, mnogo pozneje pa so bili njihovi posmrtni ostanki preneseni v grobnico herojev v Ljubljano, ki je tudi sama edino mesto heroj v naši državi.

Prevedel Franci Strle

Črtomir Šinkovec

Radosav Isaković-Rade: Kosovelova brigada

Srečko Kosovel, po katerem je bila imenovana »kraška« brigada, ni bil samo revolucionaren pesnik, doma s Krasa — rodil se je leta 1904 v Sežani in umrl leta 1926 v Tomaju — temveč je bil tudi idejni pobudnik narodno in socialno osvetočnega gibanja primorske dijaške in študentske mladine. Po zgledu svojega idejnega vodnika, je bila le-ta radikalna, odločna in neupogljiva. Pou-darek tega gibanja je bil na mladostnem iskanju pravih socialnih vrednot, na vsestranski svobodi človeka in narodne skupnosti. Gibanje je bilo protiutež pred veliko nevarnostjo fašizma, ki je kmalu po prvi svetovni vojni začel brutalno segati po osnovnih človekovih pravicah in nevarno ogrožal mirno sožitje evropskih narodov.

Spričo tega ni čudno, da so se kraški fantje odločili poimenovati svojo brigado prav po Srečku Kosovelu. Ustanovljena je bila 23. septembra 1943 v Škrbini na Krasu in sestavljena pretežno iz kraških fantov. To je bil čas po zlomu Italije, ko se je bilo že poglelo veliko navdušenje prve primorske svobode, ko je sovražnik zlomil goriško fronto in nadaljeval s širokopotezno in uničevalno ofenzivo, ki je z ognjem in smrtjo preplavila velik del slovenskega ozemlja, vse od Soče in Benečije do Bele krajine.

Osnovno jedro Kosovelove brigade je bilo pravzaprav v prvotni kurirski postaji, ki se je v tistih septembrskih dneh 1943 spontano razrasla v tri čete in v prvi kraški bataljon, ki je ob preimenovanju v brigado štel od 500 do 600 borcev in bork. Za prvega komandanta je bil imenovan Ivan Turšič-Iztok, prej komandant južnoprimorskega odreda na goriški fronti, za prvega političnega komisarja pa Vlado Bračič-Mirko, prej politični komisar rabske brigade. Spočetka

se je operativno področje brigade omejevalo bolj na Kras in Vipavsko dolino, pozneje, po reorganizaciji primorske partizanske vojske in po ustanovitvi IX. korpusa, je delovala v okviru 30. divizije kot 19. slovenska narodnoosvobodilna udarna brigada, se je njeno operativno območje razširilo na celotno operativno območje IX. korpusa.

Knjigo o Kosovelovi brigadi, ki nosi številko 22. knjižnice NOV in POS, je napisal nekdanji načelnik štaba te brigade Radosav Isaković-Rade, po rodu Srb iz Šumadije, ki se je vključil v vrste primorskih partizanov vračajoč se iz italijanske internacije po zlomu Italije. V njenih vrstah in na njeni bojni poti, ki je trajala celih 586 dni, je bil vse od začetka do konca, vse do njenega zadnjega sodelovanja v boju za osvoboditev Trsta, zlasti na Opčinah in v Rojanu, ko je Kosovelova brigada prišla v to mesto kot predhodnica IV. armade JLA. 3. maja 1945 je bila 30. divizija ukinjena, borce njenih treh brigad Bazoviške (razen ruskega bataljona), Gregorčičeve in Kosovelove pa so dodelili novoustanovljeni 2. brigadi slovenske divizije narodne obrambe, katere operativno območje je bilo mesto Trst.

Isaković je, kakor pripoveduje v uvodu, gradivo o Kosovelovi brigadi začel zbirati in pripravljati za beograjsko založbo Vojno delo. Ko pa ta namen ni bil uresničljiv, mu je naposled odbor Kosovelove brigade leta 1966 poveril nadaljnje delo za slovensko izdajo. Tako je z vso vnašo in odgovornostjo nadaljnjih sedem let preučeval in zbiral, sicer za nekatera obdobja pičlo in pomanjkljivo dokumentarno gradivo, ga dopolnjeval s podatki iz spominskih člankov soborov, ki so jih bili o Kosovelovi brigadi napisali kmalu po vojni. Razen tega mu je pomagalo 265 za-

pisov iz pogovorov ter dragocene pismene ali ustne izjave in pričevanja 450 nekdanjih borcev te brigade. Pri zbiranju in urejevanju gradiva je avtorju pomagala tudi žena Miravera Parkelj, borka, kronist in vojni dopisnik brigade, iz srbščine pa je gradivo prevedel Zdravko Klanjšček, tudi borec in oficir te brigade. Delo je opremljeno s številnimi fotografskimi dokumenti, ki avtentično osvetljujejo pot Kosovelove brigade. Knjigo je opremil akad. slikar Vladimir Lakovič.

Avtor je razdelil knjigo, ki obsega 854 strani, na dvajset poglavij, ki vsako zase obravnava pomembnejša obdobja udejstvovanja Kosovelove brigade. Od prve do zadnje strani se čuti prizadevanje, izluščiti objektivno resnico, podati pravo podobo te dolge bojne poti od prvega ognjenega krsta in velikih preizkušenj brigade, ki jih je doživljala od Krasa do Bohinja, od Hotederščice do Beneške Slovenije. Ni se zadovoljil samo z naštevanjem dogodkov, ni se omejeval samo na vojaško strategijo in taktiko, pač pa je zajel globlje v bisto neke vojske, ki je spontano zrasla iz ljudstva in živi z ljudstvom ter se z ljudstvom vzajemno bori za skupno svobodo. Zategadelj je knjiga daleč od statističnih naštevanj in puščobne kronologije, in prav zato je vseskozi zanimiva in privlačna, saj se mestoma bere kot do-

kumentarni roman. Ker je bilo avtorju do resnice, se ni izognil bolečemu poglavju, tragediji, ki jo je Kosovelova brigada doživela na Poreznu. Prepričljivo in s pričevanji preživelih borcev mu je uspelo osvetliti v pravi luči trpljenje in zmage, predanost stvari in poraze, pa tudi te žalostne in boleče dogodke. In prav zaradi te tople in človeške slike o celotni brigadi in še posebej o ljudstvu, iz katerega je brigada izšla, sodi ta knjiga o Kosovelovi brigadi med boljše, ki so izšle v okviru knjižnice NOV in POS.

Prav zato gre Isakoviću za pomembno in izčrпно delo vse priznanje, saj je podal, kolikor mu je bilo mogoče, verno in zaokroženo podobo te udarne brigade, pa tudi okoliščin, v katerih je dosledno opravila svoje bojne naloge, čeprav je plačevala velik krvni davek in doživela hude preizkušnje, saj so izgube znašale 22 odstotkov brigadnega sestava, ali od skupno 2800 pripadnikov, ki jih je brigada imela na svoji 586 dni trajajoči bojni poti, je okoli 500 njenih borcev dalo življenje za svobodo.

S to knjigo so vse partizanske brigade, ki so delovale na Primorskem, razen Gregorčičeve — zgodovina o tej je v pripravi — dobile monografije oziroma kronološki in zgodovinski oris. To pa je pomemben zgodovinski prispevek k celotni zgodovini NOB.

Slavko Rupel

Viktor Reimann: Doktor Joseph Goebbels

Ko smo lani dobili knjigo o Hitlerju (Werner Maser: Adolf Hitler, Legenda, mit, resničnost) smo razočarani nad knjigo napisali, da je avtor sicer uporabil znanstvene metode zgodovinarja, da bi kritično prikazal in ocenil pojav Hitlerja v nemški zgodovini, da pa je poskušal tudi oprati največjega uničevalca človeštva in ga prikazati kot solidnega, povprečnega avstrijskega meščana in tudi kot dobrega človeka. Zapisali smo, da bi morali bolj kritično izbirati dela, ki govorijo o nacističnih zločincih, saj moramo odklanjati knjige, ki hočejo nacistične zločince po tolikih letih, ko se je svet obrnil in so se generacije že izmenjale, rehabilitirati in prikazati kot ljudi z dobrimi lastnostmi. Naj zato takoj na začetku poročila o novi knjigi, posvečeni Hitlerjevemu propagandnemu ministru Josephu Goebbelsu, (Viktor Reimann: Doktor Joseph Goebbels. Prevedel Stanko Jarc, izdala

Cankarjeva založba v zbirki Bios), da ta knjiga ni taka kot knjiga o Hitlerju. Predvsem je avtor drug. Viktor Reimann je sam v nacističnem taborišču okusil dobre nazizma pa mu zato gotovo ni šlo za to, da bi nacističnega veljaka, najbližjega sodelavca Hitlerja, kakorkoli rehabilitiral. Priznati mu moramo zato, da je o Goebbelsu napisal zanimivo knjigo, v kateri je objektivno, zgodovinsko stvarno, pa vendar osvetljuje z vseh strani, prikazal osebnost Goebbelsa, ki je pripomogel Hitlerju do popolne oblasti nad Nemci in Nemčijo in nad pretežnim delom Evrope. Kajti šele Goebbels, ki je hotel spremeniti politične razmere v Nemčiji in ki je hotel biti revolucionar do konca, je s svojim mitom o Hitlerju ustvaril podobo, ki je pritegnila množice (kot je zapisal avtor knjige). Šele na osnovi Goebbelsove propagande se je razširila vera, da je Hitler izbranec, ki ga previdnost vodi skozi vse

nevarnosti. Šele z Goebbelsovo propagando so bili porušeni poslednji dvomi o Hitlerjevem poslanstvu in njegovi veličini.

Že avtorjev uvod v knjigo nam daje karakteristiko človeka, kateremu je knjiga posvečena. Ta karakteristika pa kaže, da je bil Goebbels, četudi izpustimo vsako hvalisanje, izjemen človek. Izjemen po svoji naravi, saj je bil malce pohabljen in je šepal, pa tudi izjemno majhne postave; izjemen po svojem cinizmu in sarkazmu, pa tudi po svoji izredno razviti inteligenci. V krogu nacističnih veljakov je bil Goebbels edini izobraženec in doktor filozofije. Bil je močno načitan, poskušal se je v literaturi. Bil pa je tudi človek, ki je bil kot študent katoliško usmerjen, veren, potem pa je postal socialist, ki je mislil s svojo glavo in je sprva kritično ocenjeval Hitlerjeve nastope. In tudi potem, ko ga je nacizem pritegnil, je bil sprva med tistimi nacisti, ki so nasprotovali Hitlerju in ki niso odobravalih nekaterih čudnih ravnanj strankinega voditelja. Toda ko je naposled prešel na stran diktatorja pa je Goebbels napravil edinstveno kariero v stranki in političnem življenju Nemčije, saj je postal nerazdružljiv sodelavec Hitlerja. Goebbels je kot šef propagande odločal o kulturi, umetnosti in mišljenju milijonov Nemcev, zgradil je sistem verovanja v voditelja, kateremu je edini ostal zvest do zadnjega dne in ki je edini z njim tudi skupaj končal. Toda če k temu dodamo oznako, da je bil Goebbels, morda že zaradi svojih telesnih napak ali trde mladosti, pa zaradi nadpovprečne inteligence, ki je vodila v shizofrenijo, najbolj piker, najbolj sarkastičen, najbolj zloben in nevaren med vsemi nacističnimi veljaki, da je bil po oznakah svoje okolice »pravi hudič v človeški podobici«, potem je podoba doktorja

Goebbelsa, kot jo spoznamo iz knjige vsestranska. Odkrita, jasna in stvarna. In da potem, ko knjigo odložimo, veliko več vemo o tem, kako je mogel uspevati nacizem in kako odločilno vlogo je pri zastrupljanju Nemcev z nacistično miselnostjo odigral prav Hitlerjev propagandni minister. Kajti Hitler in Goebbels sta bila nerazdružljiva, drug drugega pa sta dopolnjevala, v zadnjem času vzpodbujala in tolažila, do konca prepričana, da ne bosta končala v smetnjaku zgodovine. Seveda je pri tem vprašanje ali je bil Goebbels kljub svoji nadpovprečni inteligenci že tako duševno razkrojen, da je svojemu führerju slepo verjel, ali pa je bil tako bister in pretkan, da je s svojo pokorščino, svojim sarkazmom in hinavščino skrbel predvsem za to, da je prišel na prvo mesto v Hitlerjevem štabu in ostal na površju, dokler se ni cela barka potopila.

Seveda je osvetlitev nacističnega kolo-vodje, ki nam ga Viktor Reimann predstavlja v dokaj zajetni knjigi in številnih poglavjih, nemogoča, če nam ne bi razložil tudi bistva nacizma in nam prikazal Hitlerjevo osebnost, ki brez Goebbelsa gotovo ne bi bila taka kot je bila. Vprašanje je sicer, če moremo avtorju v teh razlagah dati v celoti prav, saj nam nacizem predstavlja kot zmes vsemogočih idej, gibanj in nazorov, Hitlerjeve koncepte pa kot nedosledne koncepte bolnega shizofrenika. Vendar pa nas avtor tudi v teh delih svoje knjige pouči o marsičem in nam pove marsikaj zanimivega. Seveda je v ospredju njegove pripovedi Goebbels, katerega osebnost v okviru širših zgodovinskih in političnih dogajanj v letih 1920–1945 pa pred bralcem polnokrvno zaživi v kritični luči. Zato je vredno knjigo o Goebbelu prebrati.

Slavko Rupel

Peter Townsend: Dvoboj orlov

Medtem ko imajo drugi narodi bogato literaturo leposlovnih in dokumentarnih del z letalsko tematiko, se Slovenci v tem pogledu ne moremo pohvaliti. In če je založba Mladinska knjiga zdaj izdala komplet treh knjig, ki so posvečene tej tematiki (gre za komplet zbirke z naslovom *Ti vražji fantje v letečih škatlah*), potem lahko rečemo, da je prebila led in storila pomemben korak naprej. Poleg treh knjig, ki so zdaj izšle obeta namreč za prihodnje leto še nekaj tovrstnih knjig japonskih, sovjetskih in dru-

gih avtorjev. To pa bo najbrž močno pritegnilo naše bralce, zlasti mladino, ki se tako kot po vsem svetu tudi pri nas navdušuje za letalstvo in vsa burna doživetja, ki jih v miru in vojni prinaša ta poklic. Če vemo, da je npr. samo v Angliji izšlo okoli 150 knjig, ki opisujejo letalske bitke za Anglijo v prvih letih druge svetovne vojne, potem se pač šele zavemo skromnosti naše tovrstne literature. In takrat je razumljiva želja, ki so jo ob izidu prvega kompleta knjig, govorečih o letalstvu, izrazili založniški de-

lavci Mladinske knjige in jo posredovali navzočim predstavnikom letalstva: da bi namreč izid prvih knjig, ki govorijo o letalstvu v drugi svetovni vojni, vzbudili tudi slovenske pilote, vojaške in civilne, da bi iz svojih podobnih doživetij v vojni in miru napisali knjige in jih posredovali slovenski javnosti. Založniki so torej sprožili prvi korak in dali prvo spodbudo. Zdaj je vrsta na pilotih, da sprejmejo ponujeno roko in se lotijo pisanja.

V vrsti prvih treh knjig iz zbirke *Ti vražji fantje v letelih škattlah*, je tudi knjiga znanega angleškega letalskega heroja, človeka, ki se je proslavil kot pilot lovec v bitki za Anglijo v prvih vojnih letih, človeka, ki ga je poveljna kronika angleške visoke družbe potisnila na prve strani časopisov, pilota Petra Townsenda. Njegova knjiga **DVOBOJ ORLOV**, v prevodu Zorana Jerina in opremi Julijana Miklavčiča, je torej pred slovenskimi bralci, da spoznajo življenje, trpljenje in junaštvo enega najbolj znanih pilotov in letalskih poveljnikov Anglije v drugi svetovni vojni. Ne vemo, če je Townsend, ki živi sedaj odmaknjen od vsega javnega življenja, napisal še kako drugo knjigo o drugi svetovni vojni ali o svojih letalskih doživetjih. Toda knjiga Dvoboj orlov je dovolj tehtno delo, da je bilo vredno slovenskega prevoda. Zlasti še, ker to ni niti zgolj knjiga lastnih doživetij v letalski vojni, niti ni knjiga, ki bi dajala nek pregled vojnih operacij, temveč je prav posebne vrste pisanje, ki združuje prvo in drugo, in daje besedo ne samo angleškim soudeležencem vojne temveč tudi nekdanjim nasprotnikom in ki predstavlja tako posrečeno kombinacijo enega in drugega pričevanja ter ustvarja zanimivo in poučno branje. Knjiga Petra Townsenda ima pravzaprav dva dela. Prvi je posvečen času do zadnje vojne, drugi pa zadnji vojni. V prvem delu je govor o nemškem in angleškem letalstvu v prvi svetovni vojni ter o usodi nemškega vojnega letalstva in tudi angleškega po prvi vojni. Seveda zajema ta prikaz široko obdobje, ne samo čas po prvi vojni, temveč tudi čas do nastopa Hitlerja in deloma tudi do začetka operacij druge svetovne vojne. Pri tem je zanimivo, kako so na eni strani Angleži po prvi svetovni vojni obravnavali RAF kot nepotrebno konkurenco mornarici, kako pa so na drugi strani Nemci, vezani z določili versajske mirovne pogodbe, celo na tleh Sovjetske zveze postavljali temelje novemu nemškemu letalstvu, ki je s Hitlerjevim prihodom začelo strmo pot navzgor in ki je zaveznikom vsaj v prvih letih vojne povzročalo toliko preglavic.

Seveda bo za današnjega bralca od tega zgodovinskega dela bolj zanimiv drugi del

knjige, ki sicer ni več zgodovina, govori pa ne samo o Townsendovih letalskih doživetjih temveč tudi o celotnem poteku boja za Anglijo. To je bil tisti boj za prevlado v zraku, ko so Nemci pred predvideno invazijo na Anglijo nameravali zlomiti najprej angleško letalsko moč, ter tako pripraviti pot izkrcanju na tleh Otoka. Ta del knjige je seveda mnogo bolj zanimiv, bližji današnjemu bralcu in pa predvsem bolj oseben. Pisec prikazuje svoja doživetja v bojih, svoje zmage in poraze, svojo sestrelitev in rešitev, ter živo prikazuje tisto vzdušje med mladimi letalci, ki so bili tako rekoč dan in noč v zraku, da so reševali domovino pred nemškimi napadi. In res je treba priznati točnost tistih besed Churchilla, ki je izjavil, da še nikoli v zgodovini ni bila usoda tako velikega števila ljudi odvisna od tako majhnega števila ljudi, mladih angleških pilotov. Bitka za Anglijo, ki jo je v letih 1940 in 1941 vodila RAF z maloštevilnimi letali in še manjšim številom pilotov je namreč pomenila zmago in konec nevarnosti za Veliko Britanijo, za zasužnjene narode pa je pomenila vrnitev upanja.

Tudi v drugem delu knjige nam pisec poleg lastnih doživetij prikazuje tudi potek vojnih operacij v zraku in nam predstavlja delovanje svojih kolegov po drugih letalskih središčih. Veliko prostora pa posveča tudi svojim sovražnikom in njihovim podvigom. Pri tem se Townsend obnaša kot viteški pilot in sovražnike pojmuje najbrž precej drugače, kot smo jih obravnavali mi. Seveda jih je on tudi drugače občutil, kajti tudi Nemci so bili nasproti Angležem bistveno drugačni kot nasproti drugim narodom. Zlasti še pilotom. In tako je občutili, kako ostaja pisatelj kot pilot in kot vojak veskozi viteški proti svojim nasprotnikom, v katerih vidi predvsem ljudi.

Če pri tem zapišemo, da je pri prikazu vojaških operacij pisatelj močno dokumentaren, pri opisih lastnih doživetij sorazmerno skromen, veskozi pa zanimiv in plastičen pripovednik, potem pač moramo ugotoviti, da imamo pred seboj zanimivo knjigo. Lahko se sicer vprašujemo, če je pisec veskozi objektivni, zlasti v odnosih proti sovražnikom, če so njegove kritike glede odnosov angleškega letalskega in sploh vojaškega vodstva do letalstva povsem utemeljene, pa tudi če je v prikazih teh in onih vojnih operacij zanesljiv in zgodovinsko točen. Dejstvo pa je, da o tem težko sodimo in da sprejemamo knjigo tako kot je, kot široko razpredeno zgodovinsko pričevanje o vojnem letalstvu Anglije in o letalski bitki za Anglijo, gledano skozi oči slavnega angleškega vojnega pilota, ki je svojo pripoved spretno in zanimivo stkal v zajetno in privlačno knjigo.

Rudi SELIGO: *Poganstvo*. Opremil Janez Bernik. Notranja ureditev Marko Resnik. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1973.

Svetlana MAKAROVIC — Tomaž KRŽIŠNIK: *Srčevce*. Pesmi. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1973.

Mira MIHELIC: *Plamen ali dim*. Roman. Prva knjiga: Vas. Opremil France Mihelič. Grafično uredil Marko Resnik. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1973.

Mira MIHELIC: *Plamen ali dim*. Roman. Druga knjiga: Vojna. Opremil France Mihelič. Grafično uredil Marko Resnik. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1973.

Mira MIHELIC: *Plamen ali dim*. Roman. Tretja knjiga: Mesto. Opremil France Mihelič. Grafično uredil Marko Resnik. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1973.

Črtomir ŠINKOVEC: *Sonce na hoduljah*. Pesmi za otroke. Ilustracije in oprema Jelka Reichman. Kurirčkova knjižnica. Izdala in založila založba Borec. Ljubljana 1973.

Svetlana MAKAROVIC: *Take živalske*. Ilustrirala in opremila Marjanca Jemec-Božič. Kurirčkova knjižnica. Izdala in založila založba Borec. Ljubljana 1973.

Astrid LINDGREN: *Najboljši Kljukec na svetu*. Prevedla Kristina Brenkova. Ilustrirala in opremila Marlenka Stupica. Kurirčkova knjižnica. Izdala in založila založba Borec. Ljubljana 1973.

Tomo REBOLJ: *Goldenbruk in Sanja*. Zbirka Matjaževa knjižnica. Ilustracije Jelka Reichman. Notranja oprema Jelka Rijavec. Izdala in založila Partizanska knjiga. V Ljubljani 1973.

Ivan FERLEŽ: *Siva družčina*. Zbirka Matjaževa knjižnica. Ilustracije Bata Knježević. Notranja oprema Jelka Rijavec. Izdala in založila Partizanska knjiga. V Ljubljani 1973.

W. S. REYMONT: *Kmetje*. Roman. Prva knjiga. Zbirka *Nobelovci*. Prevedel

Janko Moder. Opremila Nadja Furlan. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1973.

W. S. REYMONT: *Kmetje*. Roman. Druga knjiga. Zbirka *Nobelovci*. Prevedel Janko Moder. Opremila Nadja Furlan. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1973.

W. S. REYMONT: *Kmetje*. Roman. Tretja knjiga. Zbirka *Nobelovci*. Prevedel Janko Moder. Opremila Nadja Furlan. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1973.

W. S. REYMONT: *Kmetje*. Roman. Četrta knjiga. Zbirka *Nobelovci*. Prevedel Janko Moder. Opremila Nadja Furlan. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1973.

Jean Paul SARTRE: *V zrelih letih*. Roman. Zbirka *Nobelovci*. Prevedel in spremno besedo o avtorju napisal Vital Klabus. Opremila Nadja Furlan. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1973.

Salvatore QUASIMODO: *Pesmi*. Zbirka *Nobelovci*. Izbral, prevedel in spremno besedo o avtorju napisal Ciril Zlobec. Opremila Nadja Furlan. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1973.

Rabindranath TAGORE: *Darovanjke*. Pesmi. Prevedel po angleškem izvirniku in opombe napisal Janko Moder. Rabindranath TAGORE: *Gora*. Roman. Prevedla Vlasta Pacheiner. Spremno besedo o avtorju napisal Janko Moder. Zbirka *Nobelovci*. Opremila Nadja Furlan. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1973.

Heinrich BÖLL: *In ni rekel niti besede*. Roman. *Hiša brez varuhov*. Roman. Prevedel in spremno besedo o avtorju napisal Janko Moder. Opremila Nadja Furlan. Zbirka *Nobelovci*. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1973.

Peter TOWNSEND: *Dvoboje orlov*. Zbirka Ti vražji fantje v letečih škatlah. Prevedel Zoran Jerin. Opremil Julijan Miklavčič. Oblikoval in tehnično uredil Borut Kovše. Založila Mladinska knjiga. V Ljubljani 1973.

